

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Římská armáda a její proměny v pozdní antice

Roman Army and Its Changes in Late Antiquity

Diplomová práce

Vypracoval: Jeroným Lavický

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jana Keparťová, CSc.

Rok odevzdání: 2022

Prohlašuji na svou čest a svědomí, že jsem tuto diplomovou práci zpracoval sám, a to pouze na základě uvedených zdrojů.

V Praze dne 10. 7. 2022

Chtěl bych poděkovat paní docentce Keparťové za odborné vedení práce a za cenné připomínky, které mi během psaní poskytovala.

Obsah

Úvod	5
Vývoj římské armády do 3. století n.l.	9
Počátky římské armády	9
Reformy Servia Tullia	10
Římská republika.....	12
Manipulární legie	13
Reformy Gaia Maria a zrod císařské armády	18
Císařství ve své první fázi	20
Změny v organizaci armády v pozdním císařství.....	24
Vznik stálého polního vojska	24
Organizace a vedení armády	27
Jezdectvo a zvláštní jednotky	31
Barbaři a římská armáda	35
Kontakty Římanů s barbary.....	35
Problematika barbarizace římské armády	40
Armáda a císař.....	50
Vývoj role armády při volbě císaře	50
Císařská propaganda a způsoby udržování loajality vojáků	62
Závěr.....	74
Zdroje	77
Primární.....	77
Sekundární.....	77

Úvod

Římské dějiny jsou v současnosti stále velmi populární, o čemž svědčí impozantní produkce nejen beletrie, filmů seriálů či počítačových her věnovaných této tematice. Výsadní postavení je v nich přitom dopřáváno římské armádě, jež hrála klíčovou roli v rozšiřování a udržování říše. Problematikou římské armády se samozřejmě zabývá i velké množství odborné literatury, která se však stejně jako populární tvorba zaměřuje častěji na nejznámější období římských dějin, tedy na éru republiky a raného císařství, zatímco armádě pozdního impéria je věnována o něco menší pozornost. Markantní je to zejména na domácí scéně, kde zatím chybí odborná monografie věnovaná otázce pozdně římské armády, zatímco v zahraničí je situace lepší a například jen v anglickém jazyce existuje několik kvalitních publikací věnovaných této problematice (např. Dixon, Karen, R; Southern, Pat. *The Late Roman Army*. London, 2000 nebo Hebblewhite, Mark. *The Emperor and the Army in the Later Roman Empire, AD 235–395*. New York, 2017.), které však dosud nebyly přeloženy do češtiny. Má práce by tak mohla přispět k zaplnění této mezery v českém prostředí.

Tato práce je nazvána *Římská armáda a její proměny v pozdní antice* a záměrně není blíže časově vymezena. Dějiny římského císařství bývají sice obvykle děleny na principát (27 př.n.l. – 284 n.l.) a dominát (284-476), a přestože u politických dějin má takové rozdělení jistě opodstatnění, v případě armády nehrál tento přelom tak zásadní roli. Důležité změny v armádě nastávají totiž již na přelomu 2. a 3. století a graduji během tzv. krize 3. století. Z těchto podmínek pak vychází římská armáda 4. a 5. století, která se v tomto období z důvodů politických, ekonomických i sociálních dále proměňuje. Moje práce sleduje římskou armádu v tomto pozdním období jako celek, v éře po rozdělení říše je pak věnován prostor jak situaci na Západě, tak ve Východořímském impériu, kde se situace zejména v 5. století v lecčems odlišovala od poměrů na Západě.

Pro pochopení změn v pozdním impériu je samozřejmě potřeba znát širší kontext. Proto věnuji úvodní kapitolu představení základního vývoje římského vojska od jeho počátků v době královské, přes reformy v republikánské éře až po zformování císařské armády a jejího fungování za raného principátu. Důraz je zde kladen jak na fungování armády v boji, tedy na taktiku, výzbroj a výstroj, tak také na objasnění politických a socio-ekonomických změn, které vedly k zásadním reformám. Obdobným způsobem je koncipována i druhá kapitola, jež navazuje na předchozí. Zde jsou představeny nejdůležitější změny, kterými armáda prošla ve

3. a 4. století, bližší pozornost je věnována zejména rozdělení vojska na stálé polní a pohraniční jednotky. Rovněž je zde nastíněna organizační stránka armády a struktura velení, které prošly také určitými změnami oproti dřívější době. Také je zde analyzována role jezdeckta, které v pozdním období bezesporu zesílilo, nicméně o jeho významu se vedou v odborné literatuře spory. Kvůli poměrně širokému záběru jsem se v práci zaměřil pouze na pozemní vojsko a námořnictvo, které procházelo vlastním specifickým vývojem, jsem ponechal stranou. Ve třetí kapitole je nejprve nastíněna interakce Římanů s barbarskými kmeny, která tvoří nezbytný kontext pro analýzu a zhodnocení procesu barbarizace římské armády. Při zkoumání fenoménu barbarizace je kladen důraz na představení způsobů, jakými byli barbari do římské armády integrováni, na důvody, které k jejich verbování vedly, a také na důsledky tohoto počínání. Budu se snažit nalézt odpověď na otázku, jestli barbarizace římské armády byla jedním z hlavních příčin jejího úpadku, jak bývalo tradičně tvrzeno, nebo zda k jejímu rozkladu přispěly více jiné faktory. V poslední kapitole pak je analyzován vztah armády a císaře. Hlavní důraz je opět kladen na období od 3. do 5. století, které je porovnáváno s předchozí etapou. Zajímat nás zde bude především role armády při volbě císaře, přičemž zde vycházím z hypotézy, že nejpozději od počátku éry vojenských císařů (tedy od roku 235) bylo vojsko pro zvolení císaře rozhodujícím faktorem. Stručně je představena také problematika tzv. dětských císařů a jejich vztahu k armádě. Ve druhé části jsou nastíněny nástroje císařské propagandy, pochopitelně především v oblasti prezentace válečných úspěchů, a také metody získávání a udržování loajality vojáků. V obou případech hrály nezanedbatelnou roli mince, kterým je tak věnována značná pozornost, dále jsou zde reflektovány například císařské proslovy k armádě či různé ceremoniály a rituály. V této kapitole se snažím zjistit, jestli se v pozdním impériu zásadněji změnilo vnímání císařské funkce ve vztahu k vojenství, a jak tyto změny mohly případně ovlivnit fungování armády.

Jak bylo zmíněno výše, římské armádě byla a je věnována v odborné sféře velká pozornost, nicméně produkce zaměřující se přímo na pozdní římské císařství je o mnoho skoupější. Menší atraktivita oproti dřívějším etapám římských dějin může být zapříčiněna do jisté míry i skrovnějším počtem literárních pramenů. Zatímco pro nejstarší období máme dochované přesné popisy fungování a organizace armády od Tita Livia či Dionýsia z Halikranassu a pro klasické období manipulárních legií je neocenitelným zdrojem Polybios z Megalopole, v pozdním období prameny takovéto povahy postrádáme. Výjimkou je dílo Publia Flavia Vegetia Renata *Epitome rei militaris*, patrně z konce 4. století, které je však v mnoha ohledech problematické. Nejedná se o klasické dějiny armády, které psali výše

uvedení autoři, ale o vojenskou příručku, adresovanou císaři, nejspíše Theodosiovi I.¹ Jeho dílo je založené na starších zdrojích, ve většině případů je Vegetius ale sám hojně interpretuje a rozpracovává, takže výsledný produkt tvoří z velké části jeho vlastní myšlenky. Problémem je, že často míchá dohromady terminologii staré (republikánské) armády s aktuální organizací pozdně římské armády. Vegetiovi nejde o to psát objektivní dějiny armády, ale o politickou agitaci, a proto si „starou“ armádu bere jako vzor, dle něhož se má reformovat soudobé vojsko. Kromě různých faktografických chyb tak ve spisu nalezneme mnohokrát explicitně vyjádřený postoj autora, například k otázce barbarizace, kterou vidí jednoznačně negativně a doporučuje císaři rekrutovat především římské občany.² Spolehlivější informace o fungování vojska v pozdním období tak můžeme hledat spíše v kronikách, které kromě líčení politických událostí věnují značný prostor právě i armádě. Nejcenějším zdrojem je v tomto ohledu historik Ammianus Marcellinus, jehož dílo přeložil do češtiny Josef Češka jako *Soumrak římské říše*.³ Bohužel se dochovala jen část knih, které popisují období let 354-378. Přestože jde o krátký časový úsek, jedná se o detailní sondu do fungování pozdně římské armády, která je navíc velmi cenná díky faktu, že Ammianus sám působil v této době jako voják a jeho popis armády je tak dosti věrohodný. Samozřejmě i k jeho práci je potřeba přistupovat kriticky, kupříkladu jeho názor na barbarizaci je vyjádřen podobně pregnantně jako u Vegetia. Zajímavé je, že ačkoli byl pohan, ke křesťanství byl poměrně tolerantní, přesto ale nejvíce vyzdvihuje císaře Juliana Apostata, který byl rovněž pohanem. Přestože podrobný popis jeho činů a vlády je třeba brát obezřetně, můžou pasáže o Julianovi i dalších panovnících sloužit jako cenný zdroj pro analýzu vztahu císaře a armády. Výhodou pro badatele je to, že stejné období ve své kronice zachycuje rovněž Řek Zósimos, žijící na přelomu 4. a 5. století, jehož líčení tak lze dobře porovnávat s Ammianem. Ten navíc ve svém spisu, přeloženém do češtiny jako *Stesky posledního Římana*,⁴ zachycuje i dřívější období, stejně jako události po bitvě u Adrianopole, kterou končí Ammianus. Zósimos byl rovněž pohan, avšak dosti protikřesťansky laděný, a zanedbávání tradiční zbožnosti a římského náboženství tak považoval za hlavní příčinu úpadku Římské říše.⁵ Dalšími prameny, z nichž lze načerpat některé informace o pozdně římské armádě, jsou například knihy Prokopie z Kaisareie,⁶ Jordannovy dějiny⁷ či kronika Marcellina (odlišného od

¹ Vegetius (překlad N.P. Milner). *Epitome of Military Science*. Liverpool 2001, s. XL.

² Tamtéž, s. 3-6.

³ Marcellinus, Ammianus (překlad Josef Češka), *Soumrak římské říše*. Praha 1975.

⁴ Zósimos (překlad Antonín Hartmann), *Stesky posledního Římana*. Praha 1983

⁵ Zósimos si například stěžuje, že od dob Diokleciána se už nepořádaly tzv. sekulární hry, během kterých se obětovalo bohům a získávala se tak jejich přízeň, což je dle něj důvodem současného neštěstí. Tamtéž, s.55.

⁶ Prokopios z Kaisareie (překlad Josef Češka). *Válka s Góty*, Praha 1985. A také Prokopios z Kaisareie (překlad Josef Češka). *Válka s Peršany a Vandaly*. Praha 1985.

⁷ Jordanes (překlad Stanislav Doležal). *Gótské dějiny/Římské dějiny*. Praha 2012.

Ammiana), která popisuje zejména dějiny Východořímské říše v 5. století.⁸

Co se týče sekundární literatury, vycházím ve své práci zejména z angloamerické produkce. Publikace české provenience se totiž týkají buď armády dřívějších období, jako je tomu u diplomových prací Richarda Černého⁹ a Jaroslava Holuba,¹⁰ které tak posloužily pro koncipování úvodní kapitoly, nebo se týkají obecnějších jevů a o armádě se pouze zmiňují. Z takových knih lze čerpat některé kontextové údaje, jako v případě *Stěhování národů* od Jarmily Bednaříkové¹¹ či *Římského dominátu* od Josefa Česky.¹² Do stejné kategorie spadají i přeložené přehledové knihy, například ty od Michaela Granta. Zahraniční literatura je mnohem rozsáhlejší. Důležitou publikací je *The Late Roman Army* od dua autorů Karen Dixon a Pata Southerna,¹³ která se zabývá, jak název napovídá, právě pozdně římskou armádou. Ve této monografii autoři podrobně popisují jak taktiku, výzbroj a výstroj vojáků, tak organizační stránku armády a také problematiku rekrutování vojáků a s tím spojené problémy morálky a barbarizace armády. Dalšími cennými zdroji jsou pak různé přehledové práce, které se zabývají římskou armádou obecně, ale obsahují kapitoly věnované pozdní říši. Z nich lze zmínit například práci Adriana Goldsworthyho,¹⁴ Paula Erdkampa¹⁵ či Pata Southerna.¹⁶ Pro téma vztahu císaře a armády je pak zásadní především výše zmíněná kniha Marka Hebblewhita *The Emperor and the Army in the Later Roman Empire, AD 235-395*, ve které autor detailně analyzuje proměny vnímání císařské funkce ve vztahu k vojenství.

⁸ Marcellinus (překlad Brian Croke). *The chronicle of Marcellinus*. Sydney 1995.

⁹ Černý, Richard. *Vývoj římské armády do 3. století n.l.* Brno 2013, Diplomová práce (vedoucí práce Lubor Kysučan).

¹⁰ Holub, Jaroslav. *Římský voják a jeho právní postavení*. Brno 2006, Diplomová práce (vedoucí Pavel Salák).

¹¹ Bednaříková, Jarmila. *Stěhování národů*. Praha 2013.

¹² Česka, Josef. *Římský dominát*. Brno 1976.

¹³ Dixon, Karen,R.; Southern, Pat. *The Late Roman Army*, London 2000.

¹⁴ Goldsworthy, Adrian. *The Complete Roman Army*. London 2007.

¹⁵ Erdkamp, Paul (ed.). *A Companion to the Roman Army*. London 2007.

¹⁶ Southern, Pat. *The Roman Army. A social and institutional history*. Oxford 2006.

Vývoj římské armády do 3. století n.l.

Počátky římské armády

Dle legendy založili město Řím v roce 753 př.n.l. Romulus a Remus, přičemž první z nich se po zabití svého bratra stal prvním římským králem.¹⁷ Dle archeologických nálezů se první lidé v této oblasti usídlovali již kolem roku 2000 př.n.l., přičemž v následujících staletích přicházeli další, kteří zakládali své osady na římských pahorcích. Kolem roku 700 př.n.l. se pak tyto osady spojily do většího útvaru nazvaného *Septimontium* neboli Sedm pahorků, v rámci něhož během sedmého století začínají vznikat veřejné budovy a prostranství, a proto jej lze považovat za počátky města Řím.¹⁸ Již v této době zde patrně fungovalo královské zřízení, které se samozřejmě opíralo o určitou vojenskou moc.

V době předkrálovské a v období raného království nelze ještě hovořit o armádě jakožto institucionalizované entitě. Tak jako v okolních oblastech i zde fungovalo kmenové uspořádání společnosti, v němž každý dospělý muž plnil roli válečníka. Místo organizované armády tedy vojenské záležitosti obstarávala tlupa bojovníků, v níž absentovaly zřetelnější prvky taktiky, strategie či hierarchie. Pochopitelně tedy byla nejednotná i výzbroj. Dle archeologických nálezů ji tvořilo nejčastěji kopí, případně bronzový či železný meč. Jako ochrana sloužil bronzový hrudní plát, přilba a kulatý štít, většinou také bronzový. Dochovaly se i nálezy oštěpů či palic, což svědčí o rozmanitém způsobu boje.¹⁹ Takovéto houfy válečníků se vydávaly do blízkého okolí svého sídla, kde se utkávali s obdobnými skupinami nepřátelských kmenů v různých šarvátkách, spíše nežli ve velkých bitvách. Válčení v této době byla běžná záležitost a výboje do okolí tak probíhaly každoročně, přičemž hlavní válečná sezona probíhala nejspíš od jara do podzimu, tak jak to bylo běžné i v následujících stoletích, jelikož přes zimu obvykle nebylo vhodné počasí pro to, aby vojsko setrvalo v poli, a proto se vojáci vraceli domů, kde se starali o své záležitosti.²⁰

Během královské doby vykrytalizovalo rozdělení společnosti, které ovlivnilo i strukturu rodící se armády. Římský lid (respektive patricijové, kteří v té době byli jedinými

¹⁷ S tímto datem přišel římský historik Marcus Terentius Varro, aniž by pro něj měl oporu v historických reáliích, podobně jako jiní římscí autoři, kteří navrhovali data 747, 748 či 751, nicméně jeho datace se stala široce uznávanou. Grant, Michael. *Dějiny antického Říma*. Přeložila Alena Jindrová. Praha 2004, s. 10.

¹⁸ Tamtéž, s. 14.

¹⁹ Černý, s. 10-12.

²⁰ Erdkamp, s. 10.

plnoprávními Římany) byl rozdělen do tří kmenů, které tvořilo deset kurií, jež se každá dále skládala z deseti rodů. Tyto rody sestávaly z patricijských rodin a každý z nich měl svého zástupce v senátu, který tak tvořil třísetčlenný poradní sbor panovníka. Jednotlivé kurie pak měly také svého zástupce ve 30členném kuriálním sněmu, který měl spíše reprezentativní funkci. Kromě politické však kuriální systém plnil také vojenskou roli. Každý kmen měl totiž ze svých příslušníků vystrojit 1000 pěšáků a 100 jezdců, kteří dohromady utvořili vojsko označované jako legie.²¹ Tato legie měla tedy oficiálně čítat 3000 pěších ozbrojenců a 300 kavaleristů, nicméně nabízí se otázka, zda se toto číslo dařilo pravidelně naplňovat. Vzhledem k odhadům početních stavů vojsk této doby je pravděpodobnější, že zpočátku bylo římské vojsko početně slabší.²² Ze způsobu rekrutování bojovníků se však dá alespoň usuzovat, že raná římská armáda byla rozdělena do tří houfů, které tvořily základní taktické útvary.²³ S rostoucí vojenskou silou bylo potřeba začít jednotky základně organizovat a nahradit individuální boj muže proti muži bojem v útvaru. Nejstarší používanou formací se stala falanga, kterou Římané převzali zřejmě někdy v průběhu 6. století od okolních Etrusků.²⁴ Jednalo se o bojový útvar, v němž stáli těžkooděnci v několika (obvykle 6-8) těsných šicích za sebou, vybaveni dlouhým kopím a velkým štítem, který kromě nich samotných chránil i sousedící vojáky. V čele falangy stáli nejzkušenější válečníci, kteří měli čelit hlavnímu náporu nepřátelských sil. Kvůli tomuto způsobu boje byla nutná i základní standardizace výzbroje, která obdobně jako u řeckých hoplītů zahrnovala dlouhé kopí, velký obdélníkový štít, brnění chránící trup, chrániče holení a přilbu. Takovouto výstroj si však zřejmě mohli dovolit jen movitější bojovníci, zatímco chudší z nich se museli obejít bez brnění.²⁵

Reformy Servia Tullia

První významné vojenské reformy jsou běžně připisovány předposlednímu králi Serviu Tulliovi, který dle tradice vládl v letech 578-535 př.n.l. V této době mělo dojít k rozdělení společnosti do několika tříd podle majetkového censu, přičemž každá třída byla povinna vystrojit do boje určitý počet setnin neboli centurií. Zajímavé je, že historici Titus Livius i Dionýsios z Halikarnassu uvádějí velikost majetku v assech, nicméně v této době se ještě

²¹ Termín *legio* znamená výběr, což odkazuje na způsob rekrutování vojáků. Southern, s. 87.

²² Černý, s.12.

²³ Tamtéž.

²⁴ Etruskové způsob boje ve falanze buď přejali od Řeků nebo jej možná začali používat sami. I v Řecku se od sebe falangy jednotlivých polis lehce odlišovaly a nešlo tedy o zcela ustálený systém, tudíž zde nemusel být přímý vliv, ale Etruskové mohli přijít s vlastní variantou. Tamtéž, s.13.

²⁵ Tamtéž, s. 14.

v Římě mince nerazily – jedná se tedy zřejmě anachronismus, přičemž původně byly třídy nejspíš určovány jen podle velikosti pozemku.²⁶ Důležitou změnou bylo to, že všichni majetkoví vlastníci nyní byli římskými občany a měli zastoupení na nově utvořeném setninovém sněmu (*comitia centuriata*), který měl zpočátku spíše reprezentativní funkci, nicméně přetrval i do doby republiky, kde získal oficiálně značnou legislativní i soudní moc.²⁷ Římské občany tak nyní nepředstavovali pouze patricijové, ale i plebejové a politická i vojenská moc se již neodvívěla od původu, ale od bohatství. To mělo skutečně rozhodující roli v na prvním pohled demokratickém setninovém sněmu. Na něm byly totiž hlasy všech vojáků rovnocenné, nicméně první majetková třída početně převyšovala zbylé čtyři, a navíc příslušníci nejbohatších tříd hlasovali jako první, v praxi tak většina rozhodnutí závisela na názoru nejmajetnějších.²⁸ Bohatství mělo význam samozřejmě i při skládání armády, jelikož každý voják si musel obstarat svoji výzbroj a výstroj sám. První třída, z které se rekrutovalo 80 centurií, byla tedy pochopitelně nejlépe vyzbrojená – nosili kopí a meč, chráněni byli štítem, hrudním brněním, chrániči holení a přilbou, přičemž všechna tato výstroj byla z bronzu.²⁹ Druhá a třetí třída, které vysílaly každá po dvaceti centuriích, měly stejnou výzbroj jako třída první, na rozdíl od ní však muži nenosili zbroj, v případě třetí třídy ani chrániče holení. U čtvrté třídy, která tvořila rovněž 20 setnin, se popis antických historiků rozchází – zatímco Dionýsios popisuje jejich výzbroj stejně jako u třetí třídy, dle Livie zde bojovali lehkooděnci s kopími a vrhacími oštěpy. Vzhledem k tomu, že jejich majetek byl oproti vyšší třídě zhruba poloviční (minimum bylo 25 000 assů oproti 50 000 potřebným k zapsání do třetí třídy), dával by větší smysl Liviův popis. Poslední třída bylo o něco početnější, tvořila celkem 30 centurií, jejichž výzbroj však sestávala pouze z praků a sloužila tak jako pomocná bojová síla. K této třídě byly přiřazeny dvě centurie trubačů na rohy a trubky – ti měli patrně za úkol skrze zvukové signály předávat rozkazy vojsku, což byl nový a efektivní způsob předávání rozkazů.³⁰ Nemajetní lidé (resp. ti, již měli majetek menší než 11 000 assů) zvaní *proletarii*, byli vyňati z vojenské povinnosti a tvořili symbolicky pouze jednu centurii. Jejich protipólem byli nejbohatší patricijové, kteří oficiálně spadali do první třídy, ale utvářeli zvláště 18 centurií jezdců. Ti měli stejnou výstroj jako pěšáci první třídy, ale sloužili zejména pro průzkum nebo pro krytí křídel falangy. Ač tedy vojensky tolik významní nebyli, jednalo se o nejprestižnější a nejvlivnější vrstvu společnosti. Mimoto k první třídě byly přiřazeny ještě dvě centurie dělníků (*fabres*), kteří

²⁶ Tamtéž, s. 15.

²⁷ Grant, *Dějiny*, s. 32.

²⁸ Tamtéž, s. 34.

²⁹ Goldsworthy, s. 25.

³⁰ Erdkamp, s.25, který odkazuje na zmíněné antické prameny.

obsluhovali bojové stroje, případně spravovali výzbroj či stavěli opevnění.³¹

V boji takto složená armáda používala nadále falangu, přičemž zřejmě první tři třídy tvořily její jádro neboli tři šiky (čemuž by odpovídala i výzbroj), které z boku chránily jezdecko. Bitvu však začínali vojáci čtvrté a páté třídy, kteří vrhali na nepřitele své oštěpy a kameny z praků. Potom se tyto jednotky stáhly dozadu, jelikož vojáci nebyli vybaveni pro boj zblízka, a přešlo se ke klasickému útoku falangy.³² Toto uspořádání bylo ve své době naprosto vyhovující a efektivní, a proto vydrželo poměrně dlouho do dob republiky.

Římská republika

Počátek republiky se tradičně datuje do roku 510 př.n.l., kdy byl z Říma vyhnán poslední (dle tradice sedmý) král Tarquinius Superbus a místo království byla vyhlášena republika. V ní se moc dělila mezi několik aktérů. Důležitou roli hrála lidová shromáždění neboli sněmy, což byla jednodenní setkání, na nichž se hlasovalo o zákonech a volili se zde úředníci (*magistrates*).³³ Nejdůležitějším ze shromáždění byl výše zmíněný sněm setninový, postupem času nabýval na významu také plebejský sněm, určený pro prosazování zájmů nižší společenské vrstvy, nazývané plebejci. Nadále fungoval senát, který sestával z 300 doživotně jmenovaných senátorů. Oficiálně sloužil jako poradní orgán, reálně měl ale velkou moc, jelikož de facto dohlížel na hospodaření státu i na náboženské záležitosti a také velmi ovlivňoval zahraniční politiku, jeho vyslanci například vyhlášovali válku a uzavírali smlouvy.³⁴ Výkonnou moc měli v rukou úředníci, volení z nejbohatších občanů, jelikož své úřady zastávali bezplatně, zato se však těšili velké důstojnosti. Všichni byli původně voleni na jeden rok, a to ve dvojicích, aby mohli vzájemně vetovat své návrhy a tak byli nuceni hledat kompromis. Nejvýše postavenými úředníky byli konzulové (původně nazývaní přetoři od slov *prae ire* – jít vpředu), kteří měli absolutní *imperium*, tj. vrchní vojenské velení a výklad a vykonávání zákona, mohli také rušit jakákoli opatření úředníků (kromě tribunů lidu).³⁵ Také svolávali lidová shromáždění a senát. Jejich moc tak byla omezena pouze zákonem a ročním volebním obdobím. V případě mimořádného ohrožení mohl na jejich místo nastoupit jediný diktátor, který měl po dobu půl roku neomezenou moc (jeho rozhodnutí nemohl vetovat ani tribun lidu). Dalšími důležitými

³¹ Southern, s. 92.

³² Černý, 2013, s. 24.

³³ Grant, *Dějiny*, s. 67.

³⁴ Tamtéž, s. 69.

³⁵ Tamtéž, s. 68.

úředníky byli například prétoři, kteří vykonávali soudní moc a také dohled nad provinciemi, či kvestoři, kteří v pozdějších dobách spravovali státní pokladnu. Postupem času rostla moc tribunů lidu, což byl úřad vzniknuvší roku 494 př.n.l. v důsledku odchodu plebejců z města (tzv. secese). Ti měli zastávat každého plebeje, který o to požádal, přičemž mohli vetovat jakékoliv nařízení úředníka (kromě diktátora a cenzora) i senátu, a také zatknout kohokoli, kdo je neuposlechnul. Jejich vliv dále rostl, s čímž se ale změnila také jejich role - z lídrů opozice (nespokojených chudých a utlačovaných obyvatel) se postupně stali podporovateli a příslušníky státní moci.³⁶

Přestože republika přejala model armády z doby královské, během času zde pochopitelně docházelo k různým změnám, z nichž ta nejdůležitější spočívala v zavedení platu, které se datuje k obléhání města Veje (cca 406-396 př.n.l.). Během této události bylo potřeba udržet soustavné obléhání města, a vojáci se tudíž nemohli vrátit domů vykonávat své civilní povolání, proto jim bylo potřeba zajistit nový zdroj příjmu, kterým se stal právě plat. S tím, jak Římané dobývali další území přibýval i počet občanů římské republiky, jejichž povinností bylo rukovat do armády. S narůstajícím počtem vojáků přestávalo být jednotné vojsko praktické, tudíž došlo k vytváření nejdříve dvou a později čtyř samostatných legií, které mohly táhnout společně nebo operovat každá zvlášť. S přibývajícím komplexností válčení přestala být falanga, která byla zejména v sevřeném prostoru málo pohyblivá, efektivní a ukázalo se záhodným nahradit jí pružnějším taktickým uspořádáním. Tak se zrodila tzv. manipulární legie, která krystalizovala během válek se Samnity, tedy během druhé poloviny 4. století. Je možné, že k vojenským reformám přispěly i předchozí porážky od Galů (např. slavné tažení krále Brenna, které skončilo vyplněním Říma v roce 390 či 387 př.n.l.).³⁷

Manipulární legie

Manipulární legie vycházela z předchozího uspořádání do tříd, které ale poněkud modifikovala. Hlavní linii tvořily tři druhy těžké pěchoty - *hastati*, *principes* a *triarii*, přičemž *hastati* stáli první v bojovém šiku. Bojovali dvěma oštěpy, které před útokem vrhali na nepřítele, a krátkým mečem. Byli chráněni přilbou, velkým obdélníkovým štítem (*scutum*) a zbrojí. *Principes* bojovali stejně jako *hastati*, jen s tím rozdílem, že do jejich řad byli vybíráni zkušenější a schopnější válečníci. Poslední stáli *triarii*, což byli nejstarší a nejzkušenější muži, kteří ale nepoužívali k boji oštěp (*pilum*), nýbrž dlouhé kopí (*hasta*), které bylo základní zbraní

³⁶ Tamtéž, s. 74-76.

³⁷ Tamtéž, s.52.

dřívějších vojsk. Triarii byli všeobecně považováni za nejlepší vojáky legií, kteří se měli do boje dostat, jen když se situace vyvíjela špatně.³⁸ Hlavní silou tak už nebyli vojáci bojující dlouhým kopím, ale mečem (a v úvodu bitvy oštěpem), tak jak to odpovídá i pozdějším legiím. Kromě těžké pěchoty sloužili ve vojsku také lehkooděnci neboli *velites*, kteří byli vybaveni oštěpy a mečem. Kromě pěšáků v armádě samozřejmě nadále figurovala kavalerie, která neprošla zásadní změnou. Místo pěti tříd zde nacházíme čtyři typy pěchoty, zřejmě tedy poslední dvě třídy splynuly a vytvořily výše zmíněné *velites*. Rozdělení podle majetku ale zcela nezaniklo, dle Polybia např. nosili kroužkovou zbroj pouze ti, kdo měli majetek větší než 100 000 assů, avšak ostatní nosili koženou zbroj obdélníkového tvaru.³⁹ Zatímco výzbroj tedy byla určena typem jednotky, výstroj se stále odvíjela podle majetkového cenzu, tedy společenského postavení. Vzniká zde tedy zajímavá situace, ve které se postavení vojáka v armádě odvíjelo jak od majetku, potažmo společenského postavení, tak od jeho zkušeností. Teoreticky tak zřejmě mohli mladí *hastati* pocházet z první majetkové třídy, zatímco starší a zkušenější příslušníci nižších tříd se mohli stát „cennějšími“ *triarii*. S tímto konceptem rozložení armády se redefinuje i pohled na elitní jednotky. Zatímco ve falanze stáli nejlepší bojovníci vpředu a byli to většinou oni, kdo rozhodoval o výsledku bitvy, v době manipulární legie se elitní vojáci začali chránit umístěním do zadního voje a byli tak pošetřeni pro dlouhé a těžké boje, v kterých nedokázaly rozhodnout první dva sledy.

Armáda se ustavovala pravidelně během tzv. *dilecta*, kterým svolal senát všechny bojeschopné muže ve věku 17-46 let na Kapitol.⁴⁰ Zde římský občané složili vojenskou přísahu, ve které slibovali, „že budou poslouchat rozkazy a vykonávat je jak nejlépe budou umět.“⁴¹ Následně pak byli vojáci rozděleni do jednotlivých legií, které se již sešly samostatně a v každé z nich byly později legionáři rozděleni podle věku a schopností na *velites*, *hastati*, *principes* a *triarii*. Ke každé legii byl přiřazen také oddíl 300 jezdců, ale s tím, jak množství legií rostlo, byl počet kavaleristů z řad jezdeckého stavu nedostatečný, a tak začali jízdní jednotky zaplňovat i legionáři příslušející do první majetkové třídy, kteří si mohli dovolit obstarat koně.⁴² Oficiálně se pěšáci zavazovali odsloužit v armádě 20 let, jezdci pouze deset let, než měli nárok na odchod do penze jako veteráni. To ovšem platilo pro ideální případy, kdy se na jaře vytáhlo a na podzim se armáda vracela do Říma. S tím, jak se vojenská tažení prodlužovala a nebylo možné se vždy

³⁸ Černý, s. 26.

³⁹ Tamtéž, s. 32. Polybios u Černý, s. 32.

⁴⁰ Southern, s. 90.

⁴¹ Černý, s. 36.

⁴² Goldsworthy, s. 49.

vrátit, bylo rozhodnuto, že voják s šesti lety nepřetržité služby bude zproštěn své vojenské povinnosti a mohl být povolán zpět jako veterán pouze v případě výjimečného ohrožení.⁴³

Základním taktickým útvarem legie byl manipul (od slova *manus* čili ruka), který byl tvořen dvěma centuriemi, z nichž každá čítala šedesát mužů v případě *hastatů* a *principů*. *Triarii* měli poloviční stavy poloviční, jeden manipul tedy čítal 60 mužů. Manipulů bylo deset od každého druhu pěchoty, což dává dohromady počet 3000 vojáků (1200+1200+600). K tomu je třeba připočítat *velites*, kteří neměli vlastní manipuly, nýbrž byli přiřazováni k manipulům *hastatů*, a to čistě z organizačního hlediska, jelikož v boji tvořili samostatnou skupinu pěchoty. Bylo jich rovněž 1200, což dává dohromady celkový počet 4200 vojáků v legii.⁴⁴ Ke každé legii bylo ještě přiřazeno 300 jezdců, jak bylo zmíněno výše. Zajímavým prvkem bylo to, že vojáci z každého manipulu si sami volili své dva velitele neboli centuriony.⁴⁵ Centurion si vybral svého zástupce zvaného *optio*, který dohlížel na centurii z opačné strany než centurion a v případě potřeby ho zastoupil, a také nosiče standarty (*vexillum*). Ten byl vybírán z nejschopnějších mužů v centurii, aby mohl v případě potřeby bránit standartu před nepřítelem, což dokazuje velký význam vojenských symbolů již v této době. Služebně nad centuriony stáli tribunové, kteří měli poněkud nejasné pravomoci, nejspíš tvořili jakýsi štáb legie a řešili spíše administrativní záležitosti a zřejmě neveleli přímo žádné jednotce. Od roku 311 př.n.l. bylo šest tribunů, náležejících ke každé legii, voleno lidovým shromážděním, do té doby je jmenoval, senát.⁴⁶ Celá římská armáda byla v této době standartně tvořena čtyřmi legiemi, které byly rozděleny na dvě vojska, z nichž každému velel jeden z dvojice konzulů, kteří byli nejvyššími úředníky římské republiky.

Pod vrchní velení konzulů spadaly kromě legií tvořených římskými občany, také spojenecké oddíly, tzv. *alae sociorum*. Ty se verbovaly z řad římských spojenců, což byly většinou poražené nepřátelské kmeny, kterým následně Řím nabídnul spojenecké smlouvy (jejichž podmínky byly dost různorodé a odvisely od konkrétních vyjednávání – někteří spojenci dostali statut plnoprávných římských občanů, zatímco jiní se museli spokojit jen s částečnými právy).⁴⁷ Všechna tato spojenecká města a oblasti byly formálně nezávislé, ale

⁴³ Erdkamp, s. 50.

⁴⁴ Goldworthy, s. 34.

⁴⁵ První byl vybírán ze služebně starších vojáků a vedl přední centurii, zatímco druhý vedl zadní centurii. Černý, s. 42.

⁴⁶ Holub, s. 9.

⁴⁷ Grant, *Dějiny*, s. 49.

musely v případě potřeby dodávat Římu vojáky (potřebný počet stanovoval senát) a podrobit se římské zahraniční politice. *Alae* měly svého vojenského velitele (*praefectus sociorum*) a pokladníka čili *questora*, který rozděloval vojákům kořist a také peníze vyplácené Římem, jež byly určené zejména na výzbroj, výstroj a proviant.⁴⁸ Už v této době tedy platil Řím své spojence, i když ještě ne ve formě žoldnéřů jako později. Zajímavé je, že spojenecké jednotky někdy výrazně převyšovaly počty legionářů. Při tažení proti Galům ve druhé polovině 2. století př.n.l. tak vytáhli konzulové se čtyřmi posílenými legiemi, čítajícími dohromady něco přes 20 000 mužů, zatímco spojeneckých jednotek v této armádě bylo přes 30 000. Kromě toho spojenci utvořili další armádu o síle zhruba 54 000 mužů.⁴⁹ Této druhé armádě navíc velel prétor, což byl římský úředník, tudíž je i toto vojsko potřeba brát jako součást římské armády. Je tedy pozoruhodné si uvědomit, že již v této době byla větší část římské armády složená z mužů, které Římané nazývali „barbary“.⁵⁰

V boji tvořily legie střed formace, na jejichž křídlech stáli spojenci, jimž chránilo boky jezdeckvo. Útok na nepřítele zahájili *velites*, kteří použili své vrhací zbraně a následně se stáhli dozadu mezi manipuly. To jim umožňovaly velké mezery, které byly mezi jednotlivými manipuly, jež byly rozestavěny do šachovnicového vzoru. Po stáhnutí *velitů* se druhá centurie v manipulu *hastatů* posunula do mezery, aby ji zaplnila a vytvořila tak celistvou linii, která zaútočila na nepřítele. Vojáci nejprve použili své dva oštěpy, a poté se s meči rozběhli proti nepřátelské linii, kterou se snažili prudkým nárazem rozbít (k čemuž mohly dobře sloužit i velké štíty – *scuta*) – v případě úspěšného průlomu falangy nebo jiného sevřeného útvaru mohly způsobit chaos mezi nepřáteli a obrátit ho na útek, sami tak rozhodující o vítězství. V případě neúspěchu jejich útoku dal konzul pokyn pro jejich stažení (což bylo zřejmě signalizováno trubkami a rohy), jež se uskutečnilo skrze mezery mezi manipuly *principů*, kteří zároveň zahájili svůj protiútok, do kterého se po reorganizaci zapojili opět i *hastati*. Pokud se ani tomuto druhému útoku nepodařilo nepřítele rozehnat, stáhly se všechny bojující jednotky za *triararie*, kteří vytvořili sevřenou defenzivní formaci, která měla odrazit útok nepřátel pomocí svých kopí

⁴⁸ Southern, s. 98.

⁴⁹ Černý, s. 39-40.

⁵⁰ Termín *bárbaros* je řeckého původu a označoval jednak všechny lidi, kteří mluvili nesrozumitelným jazykem, tedy jak ty neřeckého původu (například Peršany či Římany), tak také Řeky na okraji řecké společnosti, kteří mluvili zvláštním dialektem. Římané tento pojem převzali a používali jej původně pro všechny lidi neřímského původu. V tomto smyslu by tedy rovněž spojenecké podrobené kmeny představovaly barbary, nicméně pro ně se tento termín obvykle nepoužívá, jelikož jsou jim nejběžněji označování příslušníci kmenů žijících mimo Itálii, kteří nebyli součástí římské civilizace, tedy zejména Galové, Germáni, Sarmati, Thrákové, Ilyrové či později Hunové a Alani. Milosavljević, Monika. *And now, what's going to happen to us without barbarians?* v *Studia Academica Šumenensia: The Empire and Barbarians in South-Eastern Europe in Late Antiquity and Early Middle Ages*. Shumen, 2014, s. 23-24.

a štítů (podobná taktika jako dříve u falangy). Následně pak bojovaly všechny pěší jednotky dohromady, nejspíš i s lehkou pěchotou. Takto buď nepřítel odrazili a zahnali na útěk, nebo se museli posléze sami stáhnout.⁵¹

Manipulární legie během několika staletí bojovaly ve stovkách bitev a získaly Římu věhlas a značné území, o které se republika během jejích zlatých let rozrostla. Přes nesporné uznání a případnou kořist, které mohli legionáři během tažení získat, se dlouhá tažení do vzdálených zemí začala čím dál více římským občanům protivit a jejich morálka upadala, což se projevovalo rostoucí snahou vyhnout se odvodu do vojska. Římská armáda tak poprvé ve větší míře narazila na problém, který opět velmi palčivě pocítila zejména v posledních staletích impéria, jež je hlavním tématem této práce. Prvotní reakcí bylo snižování cenzu pro pátou, tedy nejnižší, majetkovou třídu, a to až na 1500 assů z původní hranice 11 000 assů.⁵² Ani toto opatření však neposkytlo dostatečný počet branců. Někteří chudí Římané by sice rádi narukovali do armády, v které viděli lepší šanci na obživu a případnou kariéru než v práci na poli, nicméně je mohl odradit fakt, že si museli svou výstroj a výzbroj obstarat sami, a samozřejmě vystavování se nebezpečí smrti. Na to zareagoval Gaius Sempronius Gracchus, který v rámci svých reforem vydal v roce 123. př.n.l. vojenský zákon (*Lex militaris*), který zajišťoval poskytnutí zbraní a zbroje všem vojákům ze státní pokladny. Tímto krokem tak v armádě definitivně skončil cenzovní systém, který zde fungoval od 6. století. Tento zákon byl tedy důležitým předpokladem pro verbování chudiny do armády. Mimoto vedl také k unifikaci výzbroje a výstroje v legiích – jelikož byly nyní zbraně a zbroje vyráběny ve velkém množství ve státních dílnách, dávalo smysl, aby byli vojáci vyzbrojeni jednotně. Od této doby tak byli legionáři standardně vybaveni dvěma vrhacími oštěpy, mečem a dýkou, k ochraně jim sloužila přilba, velký štít, hrudní brnění a holení chrániče. Kromě toho byli oděni pláštěm a nosili si sebou různé nebojové vybavení, jako byla příkrývka na spaní, nádobí, případně sekeru či lopatu, a v některých případech dokonce i kůl z palisády, která se stavěla kolem vojenského tábora.⁵³

Poskytnutí unifikované výzbroje vojákům vedlo v neposlední řadě také ke změně taktiky. *Velites* už nebyli potřeba, protože všichni legionáři dostali oštěpy a nahradili tak zcela lehkooděnce. Také kopiníci (*triarii*) zmizeli jako samostatná jednotka, čímž skončily

⁵¹ Černý, s. 49-50.

⁵² Erdkamp, s. 67.

⁵³ Goldsworthy, s. 122-123.

pozůstatky taktiky falangy a přešlo se zcela na způsob boje založený na střídání manipulů.⁵⁴

Reformy Gaia Maria a zrod císařské armády

Další významné vojenské reformy přišly v následujících desetiletích, v době konzulátu Gaia Maria. Byl to on, kdo první dobrovolně naverboval do armády proletariát a otroky. Verbování otroků nastalo už v dřívějších dobách, ale jen v případě nejvyšší nutnosti, jako například za druhé punské války. Tímto opatřením Marius získal dostatečný počet branců a zároveň dal chudině zaměstnání, které jinak nemohla téměř sehnat.⁵⁵ Tím si získal jejich loajalitu, jelikož vojenská kariéra pro tyto lidi často znamenala nejlepší možné vyhlídky, a byli tudíž motivováni v armádě zůstat. Lákadlem pro příslušníky nižších sociálních vrstev bylo zejména pravidelné jídlo, plat a bezplatná zdravotní péče, kterou v armádě dostávali, v případě úspěšného absolvování služby navíc dostali zajištění v podobě veteránských výsluh a také mohli získat občanství, pokud jím do té doby nedisponovali. Zároveň to vyhovovalo i movitějším mužům římské společnosti, kteří tak nemuseli nutně táhnout do cizích končin, daleko od svých usedlostí a polností. Proto se tento systém ujal a verbování nemajetných od té doby probíhalo pravidelně.

S touto změnou souvisí další proces, kterým byla profesionalizace vojska. K té přispělo výše zmíněné bezplatné poskytování zbraní a zbroje vojákům a také pravidelné zvyšování žoldu. Dalším důležitým faktorem byla stále delší vojenská tažení, která si vyžadovala udržení armády pohromadě, aniž by se museli vojáci vracet na zimu domů. Po přísaze na Kapitolu a přidělení k legii tak voják strávil u téže jednotky někdy i několik let v kuse. Díky tomu mohlo mužstvo spolu mnohem více trénovat a provádět pravidelná cvičení, což přispělo k lepší fyzické i taktické přípravě armády. Nicméně profesionální vojáci měli vztah hlavně k vojsku a svému veliteli, zatímco na civilním životě, potažmo státu jim až tolik nezáleželo, jelikož po uplynutí vojenské služby je nečekaly žádné velké vyhlídky na kariéru ve státní sféře (na rozdíl od důstojníků z řad jezdeckého či senátorského stavu, pro které byla služba v armádě leckdy jen etapou v jejich kariéře). I to mohlo být jedním z důvodů úspěšného vzestupu uzurpátorů z řad

⁵⁴ Černý, s. 57.

⁵⁵ Southern, s. 112.

vojenských velitelů během 1. století př.n.l., jako byli Caesar, Pompeius či Augustus.⁵⁶

Za Gaia Maria došlo i k reorganizaci taktické struktury vojska. Základní změnou bylo zavedení nového útvaru zvaného kohorta. Ta se příležitostně používala už od dob 3. století, kdy vznikala spojením tří manipulů, ale v té době šlo nejspíš pouze o náhodně vytvářenou jednotku dle aktuálních potřeb, přičemž sloužila jako samostatná jednotka pro případy, kdy bylo potřeba rozdělit legii. Tomuto útvaru obvykle velel vojenský tribun.⁵⁷ Jako stálou jednotku ji začal používat až Gaius Marius – větší útvar byl totiž vhodnější proti většímu množství nepřátel nebo proti určitému typu boje (např. proti útoku numidské jízdy nebo germánským útokům), které jinak dokázaly prorazit poměrně mělkou formaci manipulů. Kohorta tak nahradila manipul jako základní taktickou jednotku. Sestávala ze šesti centurií po 80 mužích, takže jednu kohortu tvořilo 480 legionářů, nicméně první kohorta měla jen pět centurií, zato s dvojnásobným počtem vojáků (tedy 800). Celkem bylo deset kohort, což dává dohromady tabulkový stav 5120 pěšáků v jedné legii.⁵⁸ První kohorta byla elitní, její centurioni byli nadřazeni ostatním, centurion velící první kohortě (*primus pilus*) byl nejvyšší hodností, na kterou mohl běžný voják dosáhnout. Po službě v této funkci, která trvala obvykle rok, měl ale nárok být zařazen do jezdeckého stavu a tím pádem mohl po odchodu z vojenské služby pokračovat v kariéře buď jako správce tábora, nebo jako tribun, případně dokonce prefekt provincie.⁵⁹ Jezdci se uplatňovali jako obchodníci či právníci a postupem doby se stali důležitou složkou římské politiky (publikáni).

Boj legie s kohortami byl ale prakticky stejný jako s manipuly – její základ také tvořily tři šiky (v prvním sledu čtyři kohorty, ve druhém a třetím po třech kohortách), přičemž mezi jednotlivými kohortami byly opět rozestupy pro stahování vojáků. Díky unifikaci legionářů se ale mohly jednotlivé sledy střídát podle aktuální situace, a velitel tak mohl v případě vyčerpanosti či vysokých ztrát v jednom šiku tento oddíl stáhnout a nahradit ho jiným. Třetí linie tak fungovala jako taktická záloha, která mohla být nasazena kdekoliv dle potřeby, což byl rozdíl oproti šiku *triariů*, jejichž vyzbrojení kopími se hodilo hlavně na defenzivní styl boje.⁶⁰ Celkově tak byla legie tvořená kohortami variabilnější a mohla lépe reagovat na taktiku nepřítele než manipulační systém, který defacto fungoval pouze jedním způsobem.

⁵⁶ Tamtéž, s. 113.

⁵⁷ Černý, s. 59.

⁵⁸ Tamtéž, s. 61.

⁵⁹ Southern, s. 130.

⁶⁰ Tamtéž.

Vrchní velení v armádě dostal většinou konzul, případně diktátor či prétor, potažmo prokonzul či proprétor (což byly úředníci, kterým skončilo volební období, ale bylo jim ponecháno vojenské velení pro dokončení daného úkolu, nicméně neměli už politickou funkci).⁶¹ Jednotlivým legiím velelo původně opět pouze šest vojenských tribunů. Tuto praxi změnil Caesar, který svěřil velení legiím legátům, kteří měli do té doby pouze funkci posla senátu a římského lidu. Legáti se verbovali z řad kvestorů, což byli nižší úředníci, kteří od Sullovy diktatury mohl zasedat v senátu.⁶² Kohortám veleli služebně nejstarší centurioni, každá kohorta měla také svého nosiče znamení (*signifer*), zatímco každá legie měla mimoto ještě vlajkonoše (*vexillarius*). Za Maria se objevuje *aquilifer* čili nosič orla, což byla pozlacená soška orla na žerdi, která sloužila jako nejposvátnější symbol legie.⁶³ Standarta s orlem a jménem legie pomáhala budovat pocit sounáležitosti a vytvářela silnější vztah k jednotce než v dřívějších dobách, kdy byla legie na podzim rozpuštěna a na jaře byla místo ní vytvořena jiná.

Situace jízdy se z organizačního hlediska víceméně nezměnila, ke každé legii bylo stále připojováno 300 jezdců rozdělených do 10 turm, kterým veleli dekurioni (*decuriones*).⁶⁴ Nicméně se dále proměnilo sociální složení jízdy, která v těchto dobách již z velké části sestávala z běžných legionářů, kteří byli až během výcviku v táboře trénováni pro boj z koně.⁶⁵ Oproti tomu příslušníci jezdeckého stavu přestávali v průběhu času sloužit jako řadoví jezdci a stávali se z nich důstojníci, ať už dekurioni velící jízdě, tribunové u pěších jednotek nebo *praefecti sociorum* u spojeneckých sborů. Úkoly jezdeckva zůstávaly v podstatě neměnné a sestávaly tak zejména z průzkumu či chránění křídel legie. Na přímý boj se využívala více spojenecká jízda, například galská nebo germánská. Rovněž výstroj kavaléristů byla nejspíš podobná jako u pěšáků, akorát používali delší meče zvané *spatha*, které římská armáda převzala od germánských kmenů.⁶⁶

Císařství ve své první fázi

V druhé polovině 1. století př.n.l. procházela římská republika turbulentním obdobím, poznamenaných sérií občanských válek, na jejichž konci stanul vítězně Octavianus Augustus

⁶¹ Grant, *Dějiny*, s. 92.

⁶² Tamtéž, s. 93.

⁶³ Vegetius (ed. N.P. Milner). *Epitome of Military Science*. Liverpool 2001, s. 37-39.

⁶⁴ Černý, s. 64.

⁶⁵ Southern. s. 136.

⁶⁶ Goldsworthy, s. 145.

jakožto první císař (*princeps*) římského impéria. Toto období přineslo kromě zásadních politických změn také novinky do dalších oblastí, vojenství nevyjímaje. Jednou ze zásadních inovací v mladém císařství bylo zavedení stálé armády. Již za občanských válek se kvůli neustálým bojům velmi zvýšil počet legií (v jednu chvíli jich mohlo být současně nasazeno až kolem šedesáti),⁶⁷ ale ty byly stále oficiálně dočasné a po konci válek se měly rozpustit. Nicméně Octavianus po skončení válek využil nabídky velkého množství zkušených vojáků a veterány z občanských válek využil jako základ pro své stálé vojsko, které dále doplnil z řad dobrovolníků. Během své vlády pak ustanovil počet pravidelných legií na číslo 28, přičemž tyto jednotky byly zodpovědné přímo císaři a nové legie mohl zřizovat pouze on sám⁶⁸ (což bylo jedním z projevů posilování císařské moci na úkor senátu, který do té doby měl v kompetenci svolávání *dilecta*).

Změnily se také služební podmínky vojáků. V roce 13 př.n.l. byla zákonem stanovena délka vojenské služby na 16 let, nicméně další čtyři roky museli být veteráni k dispozici pro případ ohrožení a tvořili speciální veteránské jednotky (*vexillum veteranorum*). Vysloužilci pak po odchodu ze služby dostali přiděl 50 hektarů půdy, nacházející se především v provinciích, kde tak občas zakládaly celé veteránské kolonie (které ale v Itálii zakládali už v době republiky).⁶⁹ Kvůli výplatám vojákům byla dále zřízena vojenská pokladna, tzv. *aerarium*, z které se vyplácel žold sloužícím legionářům i výslužné veteránům.⁷⁰

Jistých úprav doznala také organizace legií – kromě jejich číslování, které bylo zavedeno už předtím, přibylo nyní i jméno legie. To se odvíjelo nejčastěji od místa, kde legie sloužila nebo kde dosáhla největších úspěchů. Postupem času se vytvářely nové legie a některé naopak zanikaly a nebyly už obnoveny (např. legie č. XVII, XVIII a XIX, které byly zničeny v Teutonburském lese roku 9 n.l.).⁷¹ Samotná hierarchie se v armádě příliš nezměnila. Vrchní velení armády bral na sebe v mnoha případech sám císař, který se samozřejmě chtěl prezentovat jako zkušený válečník a bystrý stratég. Nicméně v nově zrozeném impériu bylo zhruba 300 000 vojáků (z nichž asi polovinu tvořili legionáři a druhou půlku pomocné jednotky), kteří byli rozmístěni zejména na hranicích, ale i ve vnitrozemí římských provincií, takže panovník sám samozřejmě nemohl mít přímou kontrolu nad všemi jednotkami. Navíc ne všichni císaři měli zájem na tom vést své vojsko do boje – například Claudius přijel jen na několik dní do Británie,

⁶⁷ Holub, s. 13.

⁶⁸ Tamtéž, s. 12.

⁶⁹ Erdkamp, s. 186.

⁷⁰ Southern, s. 151.

⁷¹ Černý, s. 72.

aby zde zpečetil triumf své armády a získal zásluhy za její dobytí, kterého dosáhli jeho vojevůdci.⁷² Menším armádním celkům tak veleli obvykle legáti, kteří byli ze senátorského stavu a jmenoval je sám císař. V jednotlivých legiích pak měli hlavní slovo vojenští tribunové, jejichž počet zůstal stejný jako dřív. Pět z nich bylo stálých, volených z jezdeckého stavu, zatímco šestý, tzv. *tribunus laticlavius*, mohl po jednom tažení legii opustit a pokračovat v politické kariéře jako kandidát do senátu. Ostatní tribunové měli na starost kromě velení také administrativní záležitosti, bezpečnost tábora a některé soudní funkce.⁷³ Většina jednotek byla umístěna ve vojenských táborech, které mohly skýtat útočiště pro jednu nebo i více legií. Proto byla zavedena nová funkce prefekta tábora (*praefectus castrorum*), který mohl vzejít z řad mužstva, nicméně musel nejprve získat titul *primus pilus* neboli hodnost centuriona první kohorty. Kromě za vojenský tábor zodpovídal také za výzbroj legie a její transport a obecně za zásobování legie. Jeho další povinnosti zahrnovaly výběr místa tábora, opevnění a příkopů, byl odpovědný za péči o nemocné vojáky, poskytoval náradí a zajišťoval i za dodávky vody, dřeva na topení i slámu.⁷⁴ Stejně jako legát a *tribunus laticlavius* měl i správce tábora vlastní kancelář, ve které působilo několik úředníků, vyřizujících administrativní záležitosti dané jednotky. Z mužstva se kromě centurionů ustavovali i nižší důstojníci, kteří měli přiděleny své specifické úkoly v rámci dané jednotky. *Signifer*, který v boji nesl standartu, se v běžném provozu staral o výplatu žoldu a správu legionářských úspor, *optio* byl kromě zastupování centuriona pověřen i vedením výcviku, zatímco *tesserarius* měl za úkol dohlížet na hlídky.⁷⁵

Kromě stálých legií spočívala vojenská moc římského císařství do značné míry také na pomocných sborech, tzv. auxiliích. Ty de facto nahradili spojenecká oddíly (*alae*), které prakticky přestaly fungovat po spojenecké válce z let 91-88 př.n.l., jejímž důsledkem bylo udělení plného římského občanství všem spojencům na území římské republiky.⁷⁶ Stále zde však zůstávala značná masa obyvatelstva bez římského občanství, tzv. *peregrini*. Právě ti mohli vstupovat do auxilií, kde sice dostávali nižší žold než legionáři a jejich služba zde měla trvat 25 let, po skončení této služby ale odměnou dostali plné římské občanství pro sebe i celou rodinu, kteréžto právo se navíc dědilo, což byla poměrně lákavá vidina a tudíž nebyla o rekruty do těchto jednotek nouze. Auxilie se dělily na pěší kohorty, jezdecké aly a smíšené jednotky.

⁷² Erdkamp, s. 218. Co se týče císařů v pozdní antice, ještě Valens vedl své vojáky do bitvy u Adrianopole, kde zemřel. A také Theodosius I. vedl osobně armádu proti Eugeniovi. V pozdním dominantu pak ale dětští císaři do bojů již netáhli vůbec, zůstávali ve svých palácích, říkalo se jim proto *principes clausi*.

⁷³ Southern, s. 129.

⁷⁴ Holub, s. 43.

⁷⁵ Tamtéž, s. 13.

⁷⁶ Grant, *Dějiny*, s. 173.

Organizace byla obdobná jako v legiích, nicméně pomocné sbory byly samostatné jednotky, které se neformovaly do legií nebo jiných větších celků. Kohortám velel buď prefekt nebo tribun, centurii pak centurion a turmě dekurion. Všichni důstojníci museli být římského původu.⁷⁷ Oficiálním jazykem zde byla stejně jako v legiích latina. Jednu auxiliii většinou tvořili příslušníci jednoho kmene, čemuž odpovídala i její výzbroj, která sestávala z různé kombinace kopí, oštěpů a mečů. Na tyto oddíly se nevztahoval výše zmíněný vojenský zákon o bezplatném poskytování výstroje, tudíž většinou bojovali se svým vlastním vybavením, i když v některých případech dostávali zbraně od římského státu. Kromě kohort srovnatelných s těmi legionářskými tvořily auxilie rovněž specializované jednotky, ať už šlo o lučištníky, prakovníky, lehkou či naopak těžkou jízdu, kterými běžné legie nedisponovaly. Tyto oddíly pak byly nasazovány podle potřeby tam, kde měla římská armáda slabiny a potřebovala vyztužit své síly určitým typem vojáků. Kromě doprovázení legií při bojových operacích plnily pomocné sbory také různé vedlejší úkoly, jako byl průzkum, spížování neboli obstarávání zásob od místního obyvatelstva či trestné výpravy.⁷⁸

Samotný způsob boje římské armády se v prvních stoletích principátu nijak zásadně neměnil a vycházel z taktiky, která se užívala už v pozdní římské republice. Částečně se měnilo pouze vojenské vybavení. Tak se v 1. století n.l. začala být ve velké míře používána plátová zbroj, zvaná *lorica segmentata*, nicméně kromě ní se nadále vyskytovaly i další typy zbrojí, například kroužková. Určitých změn naznačily i helmy a štíty, které měly přispět k lepší ochraně římských vojáků. Hlavní zbraní legionářů zůstal široký meč známý jako *gladius hispaniensis*, v průběhu 2. století n.l. se ale začaly ve větší míře využívat i delší meče, zvané *spatha*, které Římané převzali od Germánů (a které již dříve používala římská kavalerie). Od sousedních kmenů přejímali Římané i způsoby oblékání, v římské armádě se tak postupně dostal do módy například galský plášť *caracallus* či kalhoty a dlouhé rukávy, které byly praktické zejména v oblastech s chladnějším podnebím.⁷⁹

⁷⁷ Černý, s. 75.

⁷⁸ Tamtéž, s. 76.

⁷⁹ Tamtéž, s. 78-79.

Změny v organizaci armády v pozdním císařství

Vznik stálého polního vojska

V 1. a 2. století našeho letopočtu dobyla římská vojska, fungující tak, jak bylo popsáno v předchozí kapitole, mnohá území a značně tak rozšířila velikost impéria. Územní expanze vyvrcholila za císaře Trajána, během jehož vlády se říše rozšířila o Dácii a také o provincie na Blízkém Východě, které získal zejména na úkor parthské říše. Římské impérium se tak nyní rozkládalo od nynějšího Skotska až na území dnešního Iráku. Udržovat v chodu takto obrovskou říši bylo samo o sobě dosti náročným úkolem, který kromě propracované veřejné správy vyžadoval také početně velmi silnou armádu. Zatímco dříve bylo hlavním úkolem vojsk vedení expanzivních zahraničních válek, nyní začala stále více akcentovat defenzivní role armády, která měla jednak bránit hranice rozlehlé říše, a také v ní samozřejmě udržovat pořádek a potírat všemožná povstání a občanské nepokoje (což samozřejmě dělala i dříve). To mimo jiné symbolizují četná kamenná opevnění a obranné komplexy (jako byl například Hadrianův či Antoninův val), které začaly ve větší míře nahrazovat během 2. století dřívější dřevěné pohraniční tábory a jež jasně demonstrovaly sousedícím kmenům sílu římské říše.⁸⁰ I nadále však římské oddíly často překračovaly hranice císařství, většinou v rámci trestných výprav či odvetných válek proti nepřítelům, kteří tyto hranice překračovali buď za účelem plenění a rabování, což byl zejména případ germánských kmenů na severním pohraničí (příkladem mohou být pozůstatky římských táborů na Moravě a Slovensku), anebo s cílem dobýt římské provincie, což bylo záminkou pro vleklé boje na Východě s Parthy, respektive s Peršany.

Změna hlavních strategických cílů se promítala i do fungování vojska a jeho organizace. V pozdním období republiky a v počátcích principátu se vytvářely legie o síle 4200 mužů, v některých případech i početnější. Tyto velké jednotky byly vhodné pro vedení zahraničních válek a pro svádění velkých bitev. S tím, jak těchto aktivit ubývalo na úkor drobnějších, ale zato četnějších přeshraničních vpádů, se takto početné útvary začaly jevit jako neefektivní. Tyto legie byly příliš málo pohyblivé, aby dokázaly pružně reagovat na větší nápor v určité oblasti.

⁸⁰ Goldsworthy, Adrian. *Roman Warfare*, London 2002, str. 151-152.

Například v Horní Germánii byl za Domiciána *limes* rozšířen do délky 120 km. V této době zde ještě nebyl žádný systém stálých pevností, pouze desítky menších táborů zvaných *castella*, které skýtaly útočiště auxiliárním jednotkám, střežícím hranice. Teprve za Trajána se v úseku mezi Rýnem a Dunajem začaly objevovat první dřevěné strážní věže, ke kterým za Hadriána přibyla dřevěná palisáda. V polovině století byly dřevěné věže nahrazovány kamennými, a v průběhu 3. století přibyl příkop a na některých místech také až třímetrové kamenné hradby (například v Raetii). Erdkamp, s.231.; také samotné tábory (*castra*) byly původně stavěny ze dřeva a hlíny, během 2. století se pak přestavovaly na objekty z kamene a cihel. Cejnková, Dana; Komoróczy, Balász; Tejral, Jaroslav. *Římané a Germáni: nepřátelé, rivalové, sousedé*. Brno 2003, s.10.

Proto byly původně na kritická místa odváděny jejich části, tzv. *vexillationes*, které se po splnění úkolu vracely ke své původní jednotce. Již za Marka Aurelia a poté za Septimia Severa se některé tyto vexilace začaly formovat jako stálé jednotky, které měly fungovat jako speciální mobilní záloha, již bylo možno rychle nasadit na potřebných místech.⁸¹ Vexilace měly obvykle velikost jedné či více kohort, a podobně jako ony se dále dělily na centurie, které se skládaly z malých oddílů zvaných kontubernia.⁸² Ve větší míře se pak vexilace využívaly zhruba od poloviny 3. století a byly to patrně právě tyto jednotky, které tvořily základ pozdějších polních vojsk, pro které se také vytvořil odlišný systém rekrutování a výcviku vojáků než do jejich původních legií.⁸³

Rozdělení římské armády na stálé polní a pohraniční oddíly byla jednou ze zásadních reforem v období pozdního císařství. Historici se přou, kdy k těmto změnám dochází. Někteří spatřují jejich počátky už na přelomu 2. a 3. století za vlády Septimia Severa, jiní v průběhu třetího století a někteří tvrdí, že toto rozdělení můžeme vidět patrně až vlády Diokleciána nebo dokonce Konstantina.⁸⁴ Šalamounsky můžeme konstatovat, že každý z nich má v určitém ohledu pravdu. Z výše uvedeného vyplývá, a pro naše téma je důležité, že vexilace se jakožto menší mobilní jednotky osvědčily a začaly být ve stále větší míře používány jako stálé oddíly, a to nejen k výpomocnému střežení hranic, ale také k řešení vnitrostátních problémů. Polní armády fungovaly ale pouze v době, kdy císař táhl do války, po tomto tažení se rozpouštěly. Zlom nastal kolem poloviny 3. století, kdy se válčilo prakticky neustále. Polní armáda císaře Galliena tak existovala nepřetržitě v letech 254-268, přičemž po smrti Galliena se toto vojsko stalo základem polní armády císaře Claudia II., a později Aureliána. Tyto jednotky, které se vždy pohybovaly v okolí císaře, byly základem jeho moci. Kromě nich existovaly i regionální polní armády, které ale byly ustavovány jen nepravidelně dle potřeby v jednotlivých situacích. S určitou stabilizací poměrů za vlády Konstantina pak zřejmě právě tyto jednotky sloužily pro základ stálého polního vojska.⁸⁵ Za něj se tak definitivně formují vojenské oddíly zvané *comitatenses*, které sloužily jako stálé polní vojsko, operující především ve vnitrozemí. Tyto útvary sestávaly buďto z pěchoty nebo z jezdeckva, definitivně zde tedy končí systém legií, ve

⁸¹ Campbell, Duncan. *The Later Roman Army*. in: *Britannia* 1999 (30), s. 393.

⁸² *Contubernium* se ustanovilo v armádě jako nový základní taktický celek mezi vládou Vespasiana a Hadriana. Sestávalo z osmi mužů, kteří tvořili základní pochodový i bojový útvar. Tento systém přetrvával na Východě minimálně až do 6. století. Erdkamp, s. 270-276.

⁸³ Tamtéž, s. 282.

⁸⁴ K první variantě se kloní např. Adrain Goldsworthy, střední proud zastupuje Pat Southern, zatímco k nejzazšímu termínu se přiklání Duncan Campbell. viz. Goldsworthy, s. 202, Southern, s. 250, Campbell, s. 393.

⁸⁵ Erdkamp, s.270-271.

kterých obě složky armády operovaly dohromady⁸⁶ (o změnách v jezdecktu bude podrobněji vyličen níže). V případě velkého ohrožení mohly být samozřejmě povolány na obranu hranic, a také se mohly vydávat na válečná tažení za hranice, nicméně jejich hlavní náplní bylo udržování pořádku v provinciích a potlačování případných povstání, tedy řešení vnitrostátních hrozeb. *Comitatenses* sídlili většinou v okolí měst, neměli ale policejní dohled ani administrativní povinnosti, sloužili tedy spíše jako záloha. V případě potřeby ale mohli být jejich vojáci povoláni do města, aby zde zjednali pořádek (např. v případě větších nepokojů nebo povstání), také zde mohli sloužit jako eskorta obžalovaných či vězňů nebo dohlížitelé na trestance v nucených pracích.⁸⁷ Dle Adriana Goldsworthyho neměli *comitatenses* obvykle stálé tábory, ale byli ubytováni u civilistů, kteří měli povinnost je hostit. Toto opatření bylo pochopitelně krajně nepopulární, jelikož vojáci si někdy počínali násilnicky a brali si víc než měli stanoveno předpisy.⁸⁸

Druhým typem jednotek fungujících během dominátu byly *limitanei*. Jak už název napovídá, jednalo se o pohraniční strážce, jejichž primárním úkolem bylo zabraňovat nepřátelským vpádům na území říše. Kromě toho ale také někdy podnikali trestné výpravy do pohraničí a kromě toho měli na starost celou řadu administrativních záležitostí, souvisejících především s migrací obyvatelstva. Hlíkali tedy hraniční přechody, kterých mohli civilisti využívat pro vstup do neřímských oblastí, také měli za úkol chránit výběrčí cel a někdy tyto cla sami vybírali. Samozřejmě pak také kontrolovali vstup cizinců do říše, přičemž příslušníci některých kmenů například mohli vstoupit pouze beze zbraně.⁸⁹ Tyto posádky bydlely v pohraničních pevnostech, a to nejspíše i se svými rodinami. Tomu odpovídá i přestavba starších pevností, do kterých byly přidány obytné ubikace, zatímco v nových se už dopředu počítalo s místem pro ubytování vojáků.⁹⁰ O těchto jednotkách dříve panoval názor jako o nekvalitních a demoralizovaných oddílech, které zapříčinily úpadek říše. Zajímavé je, že se tento stereotyp dostal i do moderních historických prací, které se přímo nespécializují na římskou armádu.⁹¹ O jejich mužích se tvrdilo, že byli svázáni s půdou, kterou obhospodařovali, a proto nebyli o moc víc než „milice“. Tento obraz mohl vzniknout anachronickým promítnutím

⁸⁶ Southern, s. 250.

⁸⁷ Holub, s.46.

⁸⁸ Goldsworthy, s. 209.

⁸⁹ Holub, s. 47.

⁹⁰ Goldsworthy, s. 212.

⁹¹ Takovým případem je například *Pád říše římské* od Michaela Granta, v němž vymezuje nekvalitní pohraniční jednotky proti elitním polním vojskům, jejichž počty ale v bitvách řídly, a proto byly doplňovány vojáky z pohraničních stráží, čímž údajně klesala jejich kvalita. Grant, Michael. *Pád říše římské*. Přeložil Gerik Císař. Praha 2010., s. 29-30.

situace ze 6. století ve Východořímské říši, kdy se termín *limitanei* stále užíval a kde úroveň pohraničních jednotek, držících zde půdu, skutečně nebyla dle hodnocení Southern valná.⁹² Nejspíš tomu tak ale nebylo, protože *limitanei* dostávali běžný plat včetně naturálních dávek jako jiní vojáci a veteránům z jejich řad byly poskytovány pozemky, což by se ale jevilo jako zbytečné, kdyby jimi už předtím disponovali. Navíc byli občas povoláváni do polní armády a vznikaly z nich oddíly tzv. *pseudo-comitatenses*, což by císař nejspíš nečinil, kdyby jim v boji nedůvěřoval.⁹³ Dále k tomu mohly přispět názory některých dobových autorů, které se přenesly i do pozdější doby. Takovým příkladem může být vojenská příručka Vegetiova, který v ní mimo jiné radí císaři (jemuž byla publikace adresována), že „*města a pevnosti by měly být bráněny vojáky, kteří se ukázali jako méně užiteční v poli*“.⁹⁴ Nicméně jeho práce je plná podivuhodných a nepříliš validních rad, a je záhodno ji brát s velkou rezervou.⁹⁵

Organizace a vedení armády

Se strategickou proměnou armádního uspořádání šly ruku v ruce také další změny, dotýkající se velikosti jednotek i jejich velení a organizace. Početní stavy jednotek jsou velmi chabě doloženy v pramenech, takže máme pouze odhady, je ale zřejmé, že s rozdělením vojska a růstem počtu provincií se také snižovaly velikosti jednotek. Ve 4. a 5. století tak měla legie, která zůstávala základním vojensko-organizačním útvarem, „papírově“ zhruba 1000-1200 mužů, stejně jako pomocné jednotky, zatímco jízdní oddíly čítaly 500-600 kavaléristů. U *limitanei* máme ještě méně údajů k dispozici, ale dá se předpokládat, že velikost jejich jednotek víceméně odpovídala stavům polních vojsk.⁹⁶

Co se týče správy a velení armády, zde byla situace poměrně komplikovaná, což souviselo i s vývojem politické situace a měnící se veřejnou správou. Za Diokleciána byly

⁹² Southern, s. 251.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Vegetius, s. 68.

⁹⁵ Vegetius například hned v úvodu představuje bizarní hypotézu, dle níž lidé z jihu, kteří jsou vystaveni slunci, jsou inteligentnější, ale mají méně krve, a proto se bojí zranění a nejsou příliš odvážní. Oproti tomu lidé ze severu jsou méně inteligentní, ale mají dostatek krve a nebojí se tudíž zranění, což z nich dělá ideální válečníky. Proto doporučuje císaři, aby do armády verboval rekruty z oblastí s mírným klimatem, kde jsou lidé s vyváženým podílem inteligence a bojovnosti, protože obě tyto vlastnosti jsou v armádě důležité. Těmito oblastmi patrně myslí zejména Itálii. Co se týče zavádějícího a nepřesného vyjadřování, lze zmínit například pasáž, ve které tvrdí, že v dřívějších dobách bylo zásadou, aby v armádě nikdy nebyl větší počet jednotek spojeneckých auxilií než římských občanů, což je v jasném rozporu s historickou realitou, jak bylo zmíněno v úvodní kapitole. Je otázkou, zda byl Vegetius pouze špatně informován anebo chtěl úmyslnou fabulací ovlivnit císaře k navýšení stavů římských občanů v armádě. Vzhledem k povaze jeho díla se druhá varianta jeví jako pravděpodobnější. Vegetius, s. 3-4; 65.

⁹⁶ Goldsworthy, s. 206.

rozděleny staré provincie na několik menších a byla v nich nově rozdělena vojenská a civilní správa, což nahradilo funkci guvernéra/místodržícího, který v dřívějších dobách obě složky moci spojoval ve své osobě. Civilní správu měl na starosti úředník s titulem *praeses*, zatímco vojenské záležitosti spadaly pod velitele s titulem *dux*, který měl většinou přívlastek podle názvu provincie (např. *dux Africae*, *dux Aegypti*...). Ten měl obvykle na starost střežení hranic a údržbu opevnění, verboval nové vojáky do svých jednotek a také podával pravidelné reporty pretoriánským prefektům, kteří zajišťovali zásobování armády. Kompetence obou činitelů ale byly poměrně nejasné a někdy se mohly překrývat. Kromě těchto funkcí se totiž objevují v provinciích také tzv. *comes* (pl. *comites*), kteří měli někdy na starosti finanční záležitosti, jindy ale také veleli jednotkám, a to od malých pohraničních útvarů až po hlavní velení provinčních vojsk. Jejich vztah k *duces* není zcela jasný, někde pouze jedna funkce vystřídal druhou (např. *dux Aegypti* byl nahrazen titulem *comes rei militaris per Aegyptum*), jindy patrně fungovaly obě role zároveň bez zřetelněji vyhraněné hierarchie.⁹⁷ *Comes* každopádně veleli například menším polním vojskům, která byla od konce 4. století umisťována ve vzdálenějších provinciích v oblastech Afriky, Británie, Hispánie či na horním i dolním Dunaji a v Thrákii. Titul *comites* mohl být udělován také jen pro jednotlivá válečná tažení, přičemž je jmenovali nejvyšší vojenští velitelé zvaní *magistri militum*.⁹⁸ Ti vedli hlavní polní síly, které působily v Galii, Ilýrii a na Blízkém východě. Původně, po reformách Konstantina I., vznikly dvě funkce, přičemž *magister peditum* vedl jednotky pěšáků, zatímco jezdecké oddíly měl na starosti *magister equitum*. Později byly tyto hodnosti sloučeny v jednu, nazvanou *magister militum* resp. *magister utriusque militiae*, který tak měl na starost celé polní vojsko v dané oblasti.⁹⁹ Tato hodnost se tak v pozdním impériu řadila k jedněm z nejvýznamnějších a někteří muži skrze ni získávali moc, která leckdy převyšovala tu císařkou, jako tomu bylo třeba v případě Stilichona nebo Aëtia. Tito velitelé tedy obvykle stáli v čele armády, vydávající se do války, ať už za hranice říše nebo proti vnitrostátním nepřátelům. I v této době (až do konce 4. století) se ovšem leckdy důležitých tažení účastnili císaři, ať už augustové anebo jejich spoluvládci s titulem *caesar*, kteří si stále velmi zakládali na image úspěšného vojevůdce (o tom podrobněji v další kapitole).

Také vedení jednotlivých útvarů doznalo změn, což souvisí se společenskými změnami uvnitř římské aristokracie, u kterých je potřeba se na chvíli zastavit. Ty mají počátky za vlády

⁹⁷ Southern, s. 254-256.

⁹⁸ Bednaříková, Jarmila. *Stěhování národů*. Praha 2013, s. 35.

⁹⁹ Dixon, str. 15 – 20.

Oktaviána který poněkud zkomplikoval používání termínů senátor a jezdec. Původně byli jako senátoři označováni pouze členové římského senátu (těch bylo původně 300, v průběhu republiky se jejich počet zhruba zdvojnásobil), kteří byli jmenováni především z řad jezdeckého stavu, tedy nejbohatších patricijů. Caesar jejich počet navýšil na 900. Oktavián ale ustanovil nový senátorský řád (*ordo senatorius*), který byl postaven nad jezdecký stav, a který se stal dědičnou elitní skupinou římské společnosti. Proto se začalo rozlišovat mezi příslušníky tohoto stavu (*senatorii*) a samotnými členy senátu (*senatores*), kteří pochopitelně vzcházeli zejména ze senátorských rodin.¹⁰⁰ Kromě toho ustanovil první císař také nový jezdecký stav, jehož příslušníci stáli níže, ale stále se jednalo o velmi privilegovanou skupinu, požívající jisté výsady a umožňující jim zastávat náležité úřady. Příslušníky tohoto řádu (*ordo*), označované jako *equus publicus*, tvořilo jen několik tisíc mužů, převážně italského původu, kromě nich však mohl kterýkoliv římský občan získat titul *eques*, pokud velikost jeho majetku dosahovala alespoň 100 000 denárů. Takový občan sice spadl do jezdeckého stavu, nikoliv však do jezdeckého řádu.¹⁰¹ Pro organizaci armády je to důležité proto, že ze senátorského stavu tradičně pocházeli nejvyšší vojenští velitelé, tedy legáti, zatímco jezdcům připadaly důstojnické posty, obvykle vojenských tribunů legií nebo prefektů pomocných sborů. Nicméně již během 2. století přestávají senátoři plnit roli vojenských velitelů a soustředí se zejména na politickou kariéru, přičemž jejich místo zaujímají právě důstojníci z jezdeckého stavu, kteří ale zpočátku bývali povyšováni rovněž do senátorského stavu. Nicméně ve 3. století se od této praxe začalo upouštět a důstojníci jezdeckého stavu nahradili legáty ve velení legie a následně se z nich stávali i velitelé celých armád a správci provincií. Tito lidé trávili s armádou mnohem více času než velitelé z řad senátorů, kteří se pak vraceli do své politické funkce. I když tak byli rozhodně zkušenější, nedá se zcela jasně říct, že by byli i kompetentnější než jejich předchůdci. Původně mohli sice pro císaře představovat potenciálně menší hrozbu než senátoři, nicméně ve chvílích, kdy císař trávil mnoho času na tažení s armádou, se to začalo obracet, a tito velitelé leckdy intrikovali proti císaři, a někdy z nich vzešli uzurpátoři.¹⁰² Alespoň teoreticky tak ale velitelské pozice přestaly být přidělovány podle urozenosti a začaly se u nich zohledňovat vojenské kompetence. Již Marcus Aurelius vybral několik zkušených důstojníků z řad jezdců a svěřil jim velení legií. V tomto trendu pokračoval i Septimius Severus a v polovině 3. století ho dovršil císař Gallienus, který propustil téměř všechny senátory z řad velitelů a na jejich místa dosadil

¹⁰⁰ Jones, Arnold H.M. *The Later Roman Empire, 284–602: A Social, Economic and Administrative Survey (I)*, London 1964, s. 7-8.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Le Bohec, Yann. *The Imperial Roman Army*. London 2001, s. 183.

zkušené důstojníky z jezdeckého stavu, čímž pozice legátů prakticky zaniká.¹⁰³ Je ovšem zajímavé, že římsí historikové pozdní éry, jako byli Zosimos či Ammianus Marcelinus, titul legát nadále používají i pro římské vojsko poloviny 4. století. Možným vysvětlením podle mě je, že tento termín používali anachronicky (to je běžné například u Vegetia, který míchá hodnosti z období republiky, principátu i dominátu dohromady), anebo se stále ještě sporadicky vyskytoval. Od Ammiana také víme, že rozhodně ne vždy se vojenští velitelé vybírali podle schopností, často hrála důležitou roli protekce u císaře. Proto v úvodní řeči po svém svolání augustem tak císař Julián (Apostata) sliboval vojákům, že „žádný civilní hodnostář ani vojenský velitel nesmí dosáhnout vyšší hodnosti na základě něčeho jiného než zásluh, přičemž ten, kdo by se pokusil pro kohokoli získat protekci, neodejde bez zahanbení.“¹⁰⁴ Císař by to zřejmě nezdůrazňoval, pokud by se to dříve nedělo, navíc sám Ammianus si stěžuje na jeho předchůdce, který například vyměnil zkušeného Ursicina za neschopného Sabiniana na postu vojenského správce Mezopotámie, a to v době, kdy se na ni chystala zaútočit Persie.¹⁰⁵

Proměny se týkaly i struktury armádních jednotek a role nižších důstojníků, přičemž i zde vládl určitý chaos. S tím, jak se zmenšily počty vojáků v legiích, se proměnila i jejich struktura. Některé legie stále sestávaly z několika kohort, kromě nich zde ale operovala celá řada menších samostatných jednotek, které už se dále nedělily. Těmto oddílům obvykle veleli tribuni či prefekti, kteří ale zároveň byli označováni jako *praepositi*, což byla původně funkce velitele dočasně umístěného k jiné jednotce. Kromě nich se nově objevují tzv. *centenarii*, kteří patrně nahradili centuriony a bylo jim svěřeno vedení oddílu o síle 100 mužů, a nad nimi stojící *ducentarii*, kteří veleli jednotce 200 vojáků.¹⁰⁶ Ammianus zmiňuje jakési oddílové velitele neboli *ordinum primi*, kteří stáli v čele kohorty nebo menšího útvaru.¹⁰⁷ Vojáci v běžných legiích měli zřejmě obdobné vybavení a způsob boje jako v předchozích dobách, jejich základním vybavením byly tedy vrhací oštěpy, meč a štít. Kromě nich ale nyní existovala celá řada specializovaných jednotek. Některé z nich mohly mít dodatečnou speciální výzbroj, Vegetius zmiňuje legie, které působily v Ilýrii a jejichž vojáci používali vrhací šípky, kterých měli kolem pěti, a to sice připevněných na vnitřní straně štítu. Dle něj je Dioklecián a Maximián přejmenovali na legie Herkuliánů a Joviánů a učinili z nich elitní jednotky.¹⁰⁸ Historik Zósimos

¹⁰³ Southern, s. 128.

¹⁰⁴ Ammianus, s. 184.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 146-148.

¹⁰⁶ Goldsworthy, s. 202-206.

¹⁰⁷ Ammianus, s. 532.

¹⁰⁸ Vegetius, s. 17.

při popisu bitevní situace rozlišuje dvě vedle sebe stojících kohorty na vrhače lehkých kopí a vrhače těžkých kopí.¹⁰⁹ Kromě nich sloužilo v pozdní římské armádě také mnoho střeleckých jednotek či lehkooděnců, kteří působili většinou v auxiliích.

Pomocné sbory neboli auxilie fungovaly i v pozdním římském impériu, a to přesto, že roku 212 císař Caracalla udělil občanství všem svobodným obyvatelům říše, čímž zmizelo jedno z lákadel pro vstup do těchto jednotek. Ze zákona měli muži těchto jednotek nárok na stejnou výbavu jako legionáři, kterým se tak některé pomocné sbory začaly velmi podobat. V těchto jednotkách však působilo mnoho příslušníků podrobených kmenů jako byli Herulové, Batavové, Keltové či Petulanti, kteří si mohli ponechat svoji výzbroj.¹¹⁰ Mnozí z nich byli lehkooděnci, kteří se proto využívali na pronásledování prchajících nepřátel nebo naopak na rychlé přepadové akce. Některé oddíly používaly netradiční zbraně, které mohly přispět k úspěchu v boji. Kupříkladu palestinské jednotky měly kromě obvyklé výzbroje ještě palice a kyje a díky této nezvyklé výzbroji prý značně přispěly k vítězství u Emesy roku 272, jelikož protivníci nebyli na tento typ boje zvyklí a rozprchli se pod jejich náporem.¹¹¹ Mimo vojenských povinností měly auxilie na starost různé stavební a další pomocné práce, například opravovaly znovu obsazená města, která byla předtím vydrancována barbary. Evidentně si vojáci byli vědomi podřadného postavení této práce, ačkoli charismatický vojevůdce je dokázal vyburcovat, jak píše Ammian: „vojáci pomocných oddílů, ačkoli vždycky povinnostmi tohoto druhu opovrhují, se dali obložit Julianovou přívětivostí, poslušně se chápali práce.“¹¹² Tradičně se také verbovala z jejich řad kavalerie, pověstná byla například saracénská jízda na rychlých koních, vybavená dlouhými kopími, nicméně role jezdeckva posílila v pozdním impériu i v rámci regulérních jednotek.

Jezdeckvo a zvláštní jednotky

Jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, jízda v římské armádě původně představovala početně malou skupinu, složenou z nejbohatších patricijů čili jezdců (*equites*). Ti však postupem času začali zastávat hlavně důstojnické posty a na místo regulérních kavaleristů se tak dostávaly běžní občané, kteří byli trénováni společně s ostatními legionáři. Úměrně s rostoucím počtem legií vzrůstaly i početní stavy jezdeckva, které však stále tvořilo marginální

¹⁰⁹ Zósimos, s. 117.

¹¹⁰ Ammianus, s. 180.

¹¹¹ Zósimos,

¹¹² Ammianus, s. 140.

část římské armády a sloužilo zejména pro průzkumné akce či pronásledování prchajících nepřátel. Hlavní bojovou sílu tak představovala pěchota, což bezpochyby platí po celou dobu trvání římské říše, tedy i v jejím pozdním období. Avšak role jezdeckva začala nabývat na významu, ve větší míře se začíná používat těžká kavalerie, jejíž počátky však můžeme vysledovat už na počátku 2. století. První jednotky tzv. katafraktů byly vytvořeny za Hadriana, nejspíše v reakci na válku s Parthy, kterou vedl jeho předchůdce Traján. Výrazněji organizováni však byli až od dob Septimia Severa.¹¹³ Tyto jednotky, nazývané též *clibanarii*, tvořili „obrnění jezdci, chránění kovovými maskami a pancéřovými krunýři a opásaní železnými pruhy.“¹¹⁴ Vyzbrojeni byli kopím dlouhým 3-5 metrů, dlouhým mečem a štítem. K dispozici měli také rezervního koně a soumara, který jim nesl potřebnou výstroj. Katafrakti také tvořili elitní císařovu stráž, tzv. *equites singulares Augusti*, jejíž počet nechal Septimius Severus zdvojnásobit na celkových 4400 mužů. Součástí stráže byli i obrnění jezdeckí střelci, což byl nový druh vojáků, které začala římská armáda využívat (do té doby se vyskytovali jízdní lukostřelci pouze v auxiliích, známé byly například oddíly palmyrských střelců).¹¹⁵ Kombinace těchto dvou jednotek se ukázala jako značně efektivní, proto se jejich počty začaly navyšovat, a to zejména na Východě, kde proti nim stáli obdobně vyzbrojení parthští, respektive perští válečníci, od nichž ostatně tento způsob boje Římané nejspíš převzali. Nejprve šlo patrně o speciální jednotky, poté se však začíná objevovat těžká jízda i v rámci běžných legií, tedy jako *alae*, organizované do turm. Jak už bylo zmíněno výše, za Konstantina dochází k definitivnímu rozdělení na pěchotní a jízdní oddíly. Pro útvary kavalerie se pak v této době používá termín *vexillationes*, jenž dříve označoval oddíly dočasně vyčleněné ze své jednotky, které čítaly obvykle 500-600 jezdců. Jak už bylo naznačeno výše, katafrakti i obrnění jízdní střelci se nejvíce ujali ve východní části říše, kde jejich význam nadále rostl a v Byzantské říši představovali velmi důležitou složku armády, zatímco v západní části impéria se příliš neprosadili. Bylo to dáno zejména povahou nepřítele. Na Východě disponovala podobnými silami Perská říše a také většina barbarských kmenů, napadajících východní hranice impéria, měla svou bojovou sílu založenou na jízdních válečnících. Oproti tomu Germáni či Keltové spoléhali ve větší míře na pěchotu, která kromě obligátních mečů a seker užívala často také dlouhá kopí, proti kterým by se jízda těžko prosazovala.¹¹⁶ Tento fakt mimo jiné poukazuje na

¹¹³ Dixon, s. 112.

¹¹⁴ Ammianus s., 97.

¹¹⁵ Erdkamp, s. 274.

¹¹⁶ Germáni sice disponovali kvalitní, ale početně nepříliš silnou jízdou, která tak nehrála v jejich armádách zásadní roli. Burns, Thomas S. *Barbarians Within the Gates of Rome: A Study of Roman Military Policy and the Barbarians, ca. 375–425 A. D.* Indiana University Press 1994, s. 86-90.

to, že pozdně římská armáda se nedržela jedné striktní vojenské doktríny, ale dokázala přizpůsobit styl boje charakteru nepřátel. V celé říši se však samozřejmě nadále používala lehká kavalerie, označovaná různými názvy jako *scutarii*, *promoti* či *stabliesiani*, která byla vstrojena lehčeji a používala se obdobně jako v dřívějších dobách, tedy hlavně pro průzkum, rychlé přepady či pronásledování.

Kromě regulérních vojenských útvarů a auxilií působily v římské armádě také různé elitní či zvláštní jednotky. Jednoznačně nejznámější z nich byla pretoriánská garda. Její počátky lze vysledovat v období republiky, kdy takto označovaní vojáci doprovázeli magistráty do provincií jako tělesní strážci. Na tuto praxi navázal Oktavián, který z nich vytvořil institucionalizovanou osobní císařskou gardu. Jejich počet zpočátku oscilloval, ale nakonec se ustálil na 9 kohortách po 6 centuriích, což tedy činilo dohromady necelých 4500 pretoriánů.¹¹⁷ Od druhého století provázeli pretoriáni císaře do války, ale bez zvláštní taktické funkce, tedy také spíš jako ochranka. Tyto vojáci dostávali vyšší plat než běžní legionáři (375 denárů místo 225 za Augusta a později 1000 místo běžných 300 za Domiciána), měli lepší výstroj a dostávali taky častěji dary od císaře, takže mohli nashromáždit slušné jmění. Také sloužili jen 16 let, takže měli ještě dost času pokračovat poté v civilní kariéře, například jako prokurátoři, případně se mohli zapsat do pravidelné armády, kde ihned získali hodnost centuriona.¹¹⁸ Pretoriánská garda neměla velitele z řad senátorů, jak bylo v té době obvyklé u ostatních jednotek, nýbrž císař jmenoval dva pretoriánské prefekty z řad jezdců, kteří se spolu dělili o velení, podobně jako tomu bylo u konzulů. Pretoriáni, a zejména jejich velitelé, se stali v průběhu principátu velmi vlivnými a leckdy rozhodovali o vrcholné politice, kdy vyvíjeli tlak na císaře, kterého v nejednom případě odstranili a nahradili ho vlastním kandidátem.¹¹⁹ Poprvé tak pretoriáni dosadili na trůn Claudia. Tak se z vojáků, kteří měli na starost císařovu bezpečnost, stávali jedním ze značných rizik pro jeho život. Tento problém definitivně vyřešil Konstantin, který pretoriánskou gardu rozpustil a zničení jejich tábora *castra praetoria*, jelikož většina pretoriánů se přidala na stranu vzbouřence Maxentia, kterého Konstantin porazil roku 312 u Mulvijského mostu. Nicméně funkce pretoriánských prefektů zůstala zachována, byla jim ale odebrána značná část jejich moci a primárně se z nich stali zásobovatelé armády. Patrně však příležitostně

¹¹⁷ Le Bohec, s. 21.

¹¹⁸ Southern, s. 115.

¹¹⁹ Takto například Pertinax na konci 2. století podplatil pretoriány, kteří mu pomohli získat císařský titul. Následně ale nebyli s jeho vládou spokojeni a proto ho zavraždili. Po jeho smrti vyhlásili dražbu trůnu, který tak za značný obnos předaný pretoriánům získal Didius Julianus, jenž se z něj radoval pouze krátkou chvílí, než byl rovněž odstraněn. Zosimos, s. 12; Grant, Michael. *Římští císařové*. Přeložila Michaela Amlerová. Praha 2010, s. 154.

plnili i další úkoly, neboť máme zmínky o pretoriánském prefektu Konstantinovi, který vedl roku 447 výstavbu konstantinopolských hradeb (jež byly ten rok vážně poničeny zemětřesením), a o rok později pretoriánský prefekt Antonius dostal na starost obnovit vyhořelý chrám.¹²⁰ Namísto gardy pak Konstantin založil instituci tzv. *scholae palatinae*, která byla pod přímým dohledem imperátora, a která produkovala členy jeho osobní stráže.¹²¹ Ti byli obecně označováni jako *palatini*, přičemž někteří tvořili elitní jednotky umístěné ve vnitrozemí, zatímco jiní sloužili přímo u císařského dvora. Mezi ně patřili například těžkooděnci nazývaní *armaturae*, kteří byli vyzbrojeni dlouhým kopím a štítem.¹²² *Palatini* měli vlastní hierarchii velení, poddůstojnickou šarží zastával gardový kadet čili *candidatus militaris*, nad ním stál důstojník označovaný jako *protector domesticus* a celým oddílům veleli gardoví tribuni.¹²³

Drobných změn doznaly i další vojenské oddíly zvláštního určení. Jedněmi z nich byly městské kohorty (*cohortes urbanae*). Jednalo se celkem o čtyři kohorty po 500 mužích pod vedením tribuna, jemuž pomáhalo 6 centurionů, celkové velení nad nimi však náleželo prefektovi města. *Cohortes urbanae* byly ustaveny v Římě za Augusta, později byly zřízeny i v Lyonu a Kartágu, nicméně římské městské kohorty byly občas vysílány i do ostatních italských měst nebo strážily některé body poblíž města. Primárním úkolem těchto oddílů v době principátu byl policejní dozor nad městem, avšak ve 4. století jejich vliv upadal a tito vojáci byli přesunováni na administrativní práci.¹²⁴ Dalšími oddíly, založenými Oktaviánem, byli tzv. *vigiles*. Ti sloužili jako noční policejní hlídka a zároveň jako hasiči. Původně byli vybíráni z otroků, kteří dělali hasiče už v předchozí době, za kteroužto službu mohli po 6 letech získat římské občanství. Později ale význam *vigiles* rostl a nechávali se do nich zapisovat i svobodní lidé. Centurioni velící oddílům *vigiles* totiž mohli postupovat v kariéře, a to patrně přes městské kohorty a pretoriánskou gardu až do legií, kde se mohli teoreticky vypracovat až k hodnosti *primus pilus*. Jejich význam vyvrcholil ve 3. století, kdy už byli dokonce považováni za regulérní vojáky, ačkoli nevykonávali vojenské funkce.¹²⁵

¹²⁰ Marcellinus, s. 19.

¹²¹ Dixon, s. 254.

¹²² Ammianus, s. 505.

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ Dixon, s. 45.

¹²⁵ Southern, s. 120.

Barbaři a římská armáda

Kontakty Římanů s barbary

Jak řečeno výše, termín barbar přejali Římané od Řeků, kteří jím označovali kohokoli, kdo mluvil nesrozumitelnou řečí a nespadal do okruhu řecké civilizace, tedy i samotné Římány či Peršany. V takto široce pojaté definici by tak zápolení s barbary provázelo dějiny římské říše od jejího prvopočátku, jelikož již od doby královské rozšiřoval Řím svoji moc skrze interakci (povětšinou válečnou) s okolními kmeny a městskými státy. Nicméně pro soupeře z řad Etrusků či italických kmenů se pojem barbaři v římských pramenech nevyskytuje, místo něj se používal například termín *gentes*. Etnika žijící na území Apeninského poloostrova si římská moc dokázala podmanit do roku 265. př.n.l., kdy padlo poslední Etruské město Volsinie.¹²⁶ Již během této doby však nabyla římská říše kontaktů také s kmeny z odlišného kulturního prostředí, které do oblastí pod římskou kontrolou pronikaly ze Severu a pro které se později vžilo tradiční označení barbaři. Jednalo se především o Galy neboli rozličné kmeny keltského původu, jež obývaly území od dnešní Belgie přes Francii a Švýcarsko až po Severní Itálii. Právě z této oblasti, nazývané Římány *Gallia Cisalpina* (Předalpská Galie), podnikaly od 4. století kmeny Arvernů, Senonů a dalších útoky na etruské a také římské území, včetně nejznámějšího vpádu, který vyvrcholil po porážce římské armády u řeky Allia vypleněním Říma v roce 390 či 387 př.n.l.¹²⁷ Během následujícího století proběhlo ještě několik dalších galských vpádů, nicméně všechny se podařilo římským legiím odrazit. Poté se začala karta obracet a římská moc postupně dosáhla až k Alpám, odkud vytlačila zbylé galské síly. Zde se ale nezastavila a po konsolidaci moci na Apeninském poloostrově se římské armády začaly vydávat přes Alpy, kde se zmocňovaly země dalších galských kmenů. První fáze této expanze byla dokonána v roce 121 př.n.l., kdy byla k říši přičleněna provincie *Gallia Narbonensis*, rozkládající se ve středomořské oblasti dnešní Francie.¹²⁸ Zbylé oblasti pak byly podmaněny během tzv. galské války z let 58-51 př.n.l., jejímž protagonistou byl Julius Caesar. V těchto místech pak vznikly provincie *Gallia Aquitania*, *Gallia Belgica* a *Gallia Lugdunensis*, se společným sídlem v Lugdunu (dnešní Lyon).¹²⁹ Většina zdejšího obyvatelstva se v následujícím období silně romanizovala a Galie se stala jednou z významných správních oblastí římské říše, z které se

¹²⁶ Grant, *Dějiny*, s. 76.

¹²⁷ Tamtéž, s. 52.

¹²⁸ Woolf, Greg. *Becoming Roman: The Origins of Provincial Civilization in Gaul*. Cambridge 2009, s. 22.

¹²⁹ Tamtéž, s. 53-54.

rekrutovala celá řada vysoce postavených hodnostářů. Například již císař Claudius přijal do senátu potomky galských náčelníků,¹³⁰ kteří bojovali před necelými sto lety proti Caesarovi, což vyvolalo značnou nevoli tradičních senátorských rodin, nicméně císař tím vyjadřoval úspěch začlenění galského obyvatelstva, které se mělo podílet na chodu státu.¹³¹

Dalšími barbary, s kterými se římské impérium během svého trvání potýkalo, a to velmi intenzivně, byli Germáni. Tento pojem zahrnuje velmi širokou indoevropskou etnolingvistickou skupinu původem ze Severní Evropy, jejíž rozličné kmeny se postupně usazovaly na rozlehlých prostranstvích Západní, Střední i Východní Evropy, které tak začali římscí autoři označovat jako *Magna Germania*. V průběhu staletí vzniklo (či bylo římskými autory pojmenováno) několik hlavních germánských skupin. Frankové (zahrnující mnohé kmeny, jako například Chamavy, Sikambry či Bruktuary) žili v oblasti od ústí Rýna a dále podél jeho toku až po Worms. Alamani se usadili mezi horním tokem Rýna a Dunajem, odkud se Římané stáhli kolem roku 260, zatímco dále po proudu této řeky měli svá sídla Kvádové. Severními sousedy Alamanů byli Burgundové, které například Plinius počítal mezi Vandalské *gentes*, jejichž hlavní část ale pobývala dále na Východ, v oblasti Panonie.¹³² Přesné lokalizování těchto kmenových svazů je ale poněkud ošemetné, poněvadž jejich názvy byly leckdy odvozeny od charakteru či hodnocení daných etnik (například termín Frankové vyjadřoval označení pro „divoké lidi“). Proto když více autorů používá stejný či podobný termín při popisu kmenů v různých lokacích, nemusí to znamenat, že by tam žili příslušníci stejného kmene nebo že se tam daný kmen přestěhoval, ale mohlo jít o obecný popis některé barbarské skupiny.¹³³

Počátky vzájemného setkávání římské a germánské sféry vlivu se objevují již v období republiky. První střet se datuje ke konci 2. století př.n.l., kdy do říše pronikla armáda Kimbrů a jejich spojenců, které dokázala římská vojska odrazit.¹³⁴ Bojových kontaktů začalo přibývat s expanzí římského státu směrem do Porýní, tedy za Caesara a poté za Augusta, který roku 12 př.n.l. zahájil tažení do nitra Germánie. Zde římské jednotky postupovaly zprvu úspěšně a obsadily značnou část území (na kterých později vznikly provincie *Germania Inferior* a

130 Blíže k jeho řeči v senátu viz Boatwright Mary T., Gargola Daniel J., Talbert Richard J. A., *Dějiny římské říše*. Grada, 2012, s. 354.

131 Dahlheim, Werner. U kolébky Evropy. *Odkaz antického Říma*. Přeložil Jiří Pondělíček. Vyšehrad 2006, s. 107.

¹³² Halsall, Guy. *The Barbarian Migrations and the Roman West 376-568*. Cambridge 2007, s. 118-120.

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ Todd, Malcolm., *Germáni*. Přeložil Jiří Ohlídál. Praha 1999, s. 33.

Germania Superior), nicméně jejich úspěšné tažení bylo náhle zastaveno v roce 9 n.l., kdy byly ve známé bitvě v Teutoburském lese zcela zničeny tři římské legie. Odčinit tuto porážku se pokusil v letech 14-17 n.l. císař Tiberius a jeho vojevůdce Germanikus, který však dostal rozkaz stáhnout se za Rýn, když během tažení utrpěly římské legie příliš vysoké ztráty.¹³⁵ Po těchto neúspěších změnili Římané strategii a snažili se s Germány navazovat diplomatické styky, zajistit si jejich spojenectví a rozeštvát je proti sobě, přičemž hranice mezi římským a germánským světem se víceméně stabilizovaly na liniích řek Rýn a Dunaj. Nový přístup se několik desetiletí dařil a kromě občasných potyček a nájezdů nedocházelo k velkým válkám. Ty nastaly až za císaře Domitiana, který nejdřív nepříliš úspěšně napadl kmen Chattů a později s rozličnými výsledky vedl válku proti Dákům a Svébům (resp. Markomanům a Kvádům, kteří patřili mezi nejvýznamnější svébské kmeny, jež měly do té doby spojeneckou smlouvu s Římem). Mírové vztahy byly obnoveny po řadě bojů až za Trajána.¹³⁶ Další velké konflikty nastaly až za vlády Marka Aurelia, kdy vojska Markomanů a Kvádů prorazila římské hranice a dostala se až do severní Itálie. Odtud byla po tvrdých bojích vytlačena zpět na své území, kam následně v letech 172-175 a znovu roku 177 vedl Markus Aurelius tažení, jejichž výsledkem bylo víceméně obnovení předválečného stavu. V následujícím století pak kvůli komplikované vnitropolitické situaci, označované jako krize 3. století, došlo k zintenzivnění pohraničních bojů a vpádů, které se však dařilo v této době ještě relativně dobře zvládat díky stále poměrně efektivní diplomacii i dobře připravené armádě.

Jak bylo zmíněno výše, hranice severní části impéria byly na počátku principátu stabilizovány na březích Rýnu a Dunaje, což hmatatelně demonstroval postupně vznikající systém pohraničních pevností a opevnění. Také ideologické hranice mezi sférou civilizovaného římského světa a primitivními oblastmi mimo něj byly jasně vytyčeny. Římští autoři je zdůrazňovali pojmem *barbaricum*, které označovalo celou oblast Evropy na Sever od Rýna a Dunaje. Někdy bývalo zaměňováno i s výše uvedeným termínem *Magna Germania*, ačkoli na území barbarika pobývaly i kmeny negermánského původu, v pozdější době zejména Alani a Hunové.¹³⁷ Jednalo se tedy o území, které nespadlo pod římskou administrativu, ale skrze silné vzájemné vlivy patřilo do sféry římského kulturního okruhu. Samotná idea hranic byla ale poněkud ambivalentní, jelikož současně s touto jasnou distinkcí mezi římským a barbarským

¹³⁵ To mu ovšem nebránilo uskutečnit triumfální pochod Římem, oslavující jeho vítězství nad Cherusky, Chatty a dalšími kmeny až po Labe, ačkoli k tomu se nikdy nepřiblížil. Dahlheim, s. 134.

¹³⁶ Cejnková – Komoróczy - Tejral, *Římané a Germáni: nepřátelé, rivalové, sousedé*. Brno 2003, s. 14.

¹³⁷ Burns, Thomas S. *Rome and the Barbarians, 100 B.C.-A.D.400*. London 2003, s. 35.

světem koexistoval „koncept císařství bez hranic (*impeirum sine finis*), který legitimizoval římskou expanzi za vytyčenou hraniční linii.“¹³⁸ Konečně reálné politické hranice byly mnohem více rozvolněné, než by tomu napovídala pás pohraničních opevnění, a to oběma směry. Vliv římské moci samozřejmě sahal i za fyzické hranice impéria, a naopak některé příhraniční oblasti uvnitř říše se leckdy vymykalý státní kontrole a tlupy banditů zde často splývaly s barbary (hlavně v očích římských obyvatel). Na druhou stranu, od konce 3. století byly geograficky periferní oblasti, jako severní Galie či římská Germánie, leckdy politickým centrem, zvláště když zde pobýval císař.“¹³⁹

Vzájemné kontakty Římanů s barbary tak byly dosti komplexní a rozhodně se neomezovaly pouze na vzájemné válčení, naopak v dobách míru byly udržovány čilé obchodní styky, o čemž svědčí celá řada nalezišť rozličných předmětů římské proveniencí na různých místech barbarika. Již v době republiky nabyly na významu kontakty s keltskými a ilyrskými kmeny sídlícími ve východních Alpách, které se rozvíjely již od počátku 2. století př.n.l. V jeho průběhu vzniknul na tomto území norický kmenový svaz, označovaný jako království (*regnum Noricum*), s hlavním sídlem v dnešním Magdalensburgu, kde se později usazovali římský obchodníci. Přátelské vztahy vyvrcholily kolem roku 15 př.n.l., kdy Augustus anektoval království bez většího odporu místních obyvatel, jež poté za Claudia získalo statut provincie.¹⁴⁰ Obchod s kmeny sídlícími za hranicemi říše se uskutečňoval jednak prostřednictvím obchodníků, a také skrze výměnný přeshraniční obchod. Mimo vzájemnou směnu také Římané dávali barbarským náčelníkům řadu hodnotných darů, kterými si kupovali jejich loajalitu či vojenské služby. Kromě financí zahrnovaly tyto dary i celé spektrum předmětů (například spony, ostruhy či různé šperky, ale i zdobné nádoby), které byly germánskými vůdci vysoce ceněny, o čemž mimo jiné svědčí hojnost jejich nálezů v hrobech těchto náčelníků.¹⁴¹ Luxusní římské předměty byly patrně natolik ceněné, že se leckdy stávaly záminkou pro germánské nájezdy, pokud je germánští vůdci nedokázali získat skrze dary či diplomacii. Obecně motivy pro napadání římského území lze vnímat spíše jako strategii k zajištění výhodnějších smluvních podmínek a zajištění přísunu darů, než jako dobovačné pokusy o ovládnutí římského teritoria (i když motivace získat kořist a zajatce při těchto nájezdech jistě také hrála roli).¹⁴² Někdy bylo

¹³⁸ Halsall, s. 142.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Cejnková, s. 6.

¹⁴¹ Na našem území je zajímavým nalezištěm například hrob germánského velmože u Mušova, na Slovensku pak třeba Dúbravka či Cifer-Pác, kde se mimo jiné dochovaly i základy zděných budov. Cejnková, s. 16-24.

¹⁴² Halsall, s. 151.

také důvodem útoku nedodržení smluvních podmínek ze strany Římanů. Tato lehkovážnost se kupříkladu hned dvakrát nevyplatila císaři Valentinianu I., který slíbil Burgundům, že jim pošle vojenskou pomoc, pokud zaútočí na alamanské kmeny, nicméně slib nedodržel, načež Burgundové povraždili všechny římské rukojmí, které jim císař svěřil při dojednání spojenecké smlouvy.¹⁴³ Následně se císař rozhodl stavět pohraniční pevnosti na území Alamanů a Kvádů, se kterými bylo předtím ujednáno příměří, a odmítal jejich stížnosti ohledně jeho jednání, což vedlo k jejich útokům na říši.¹⁴⁴

Germánští vůdci tak byli do jisté míry ekonomicky závislí na říši, čehož samozřejmě císařové využívali k prosazování své diplomacie, čímž zároveň ovlivňovali i politické uspořádání barbarských kmenů. Tak například koncept královské hodnosti v germánských společenstvích byl patrně silně ovlivněn obrazem římského císaře. Řím totiž samozřejmě představoval nejsilnější mocnost, se kterou se Germáni setkávali, navíc leckdy byli germánští vůdci přímo dosazováni Římany, takže rituály, tituly i odznaky moci s tím spojené mohly do značné míry kopírovat římský model. Dobře zdokumentovaný příklad ustanovení klientského krále pochází z doby vlády Antonina Pia, který nechal razit mince nesoucí heslo *Rex Quadis datus* (Kvádům daný král).¹⁴⁵ Jindy si dokonce sami barbaři zažádali Řím o dosazení krále, tak jako to roku 47 n.l. učinili Cheruskové, kteří doufali, že nový král ukončí jejich vnitřní boje. Císař jim vyhověl a jmenoval králem jistého Italika, cherského rukojmí, který vyrůstal v římské společnosti, díky čemuž se dalo předpokládat, že po svém nástupu zůstane věrný říši.¹⁴⁶ Pro mnoho germánských vůdců tak říše nebyla zarytým nepřítelem, kterého by bylo potřeba zničit, ale obávaným hegemonem, z jehož přízně však mohl kynout značný prospěch. Císařové si toto velmi dobře uvědomovali a jejich diplomacie se tak vehementně snažila udržovat napětí mezi jednotlivými kmeny a svazy a poštávat je proti sobě, aby se eliminovali příliš silní konkurenti. Kromě podpory slabších náčelníků proti mocnějším králům se Římané nezdráhali využívat ani únosů či rovnou vražd nepohodlných oponentů.¹⁴⁷ Tato politika rozeštvávání fungovala dobře ve chvíli, kdy byla římská říše víceméně vnitřně stabilní. Od 3. století dále ale s narůstajícími vnitrostátními povstáními a občanskými válkami úspěšnost této diplomacie, zejména na Západě, upadala, což vedlo k posilování moci germánských králů, kteří pod sebou dokázali konsolidovat více kmenů do silných kmenových svazů, představujících

¹⁴³ Ammianus, s. 386.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 416-417.

¹⁴⁵ Mitthof, Fritz (ed.) *Empire in Crisis: Gothic Invasions and Roman Historiography*, Wien 2020, s. 266.

¹⁴⁶ Dahlheim, s. 133.

¹⁴⁷ Halsall, s. 125.

větší riziko pro říši.

Problematika barbarizace římské armády

Jak jsme viděli v úvodní kapitole, od raných dob nespočívala vojenská síla římské říše jenom na legionářích z řad římských občanů, ale ve značné míře také na externích silách. Základní praktikou bylo verbování spojeneckých oddílů, tzv. *alae sociorum*, z řad poražených nepřátel. Tyto kmeny a jejich území se postupně staly integrální součástí impéria, přičemž ovšem nadále poskytovaly vojenské síly v podobě pomocných sborů neboli auxilií. Tato praxe byla velmi efektivní, a proto ji Římané využívali také vůči barbarským kmenům usazeným mimo hranice jejich země, a to i v době pozdní antiky. Pokud se jim podařilo vojensky porazit některý kmen, uzavřeli s ním spojeneckou smlouvu dle svých podmínek, která většinou zahrnovala povinnost stavět v případě potřeby auxiliární jednotky, které se přidávaly na tažení po boku římských jednotek. Kromě toho se také běžně využívali váleční zajatci, potažmo poraženému kmenu byla nabídnuta smlouva, ve které se zavázal odvést určitý počet svých bojovníků do pravidelné římské armády, ať už jednorázově nebo na pravidelné roční bázi. Tento přístup měl trojí výhodu – jednak umenšoval počet bojeschopných mužů daného kmene, čímž se snižovala šance pro jeho případné útoky vůči říši, a zároveň se tím zvyšovaly početní stavy římské armády. Navíc to byl osvědčený způsob romanizace barbarů, jelikož odvedení muži byli často rozděleni do existujících jednotek po celé říši, kde na ně působila římská kultura. Avšak někdy byli cvičeni pohromadě a utvořili etnicky homogenní jednotky, které pak byly posílány do okrajových provincií, respektive daleko od jejich původního domova, čímž se snižovalo riziko jejich dezerce.¹⁴⁸ Tak například již Markus Aurelius rekrutoval vojáky ze zajatých Markomanů a Kvádů, kteří pak sloužili v odlehlých oblastech říše.¹⁴⁹

Přes všechny nesporné výhody tohoto opatření by se mohlo zdát podivné, proč římská říše ochotně přijímala do své regulérní armády barbarské bojovníky, když se vždy dříve mohla spolehnout na kvalitní jednotky složené z římských občanů. Problém byl v tom, že vztah římských občanů vůči státu, a tím pádem i vůči armádě, prodělal v období pozdního císařství značnou proměnu. Zatímco za republiky byla služba v armádě občanskou povinností, kterou většina mužů ochotně plnila, jelikož bojová zdatnost neodmyslitelně patřila k profilu Římana, a v prvotním období profesionální armády se obvykle našlo dostatek dobrovolníků a

¹⁴⁸ Dixon, s. 47.

¹⁴⁹ Mitthof, s. 265.

k povinným odvodům se tak sahalo pouze sporadicky, později se tato situace mění. To souvisí s obecnější proměnou římské společnosti v pozdním období, kdy začíná oslabovat moc tradičně silných měst na úkor velkostatkářů z řad aristokracie. Ti jednak sami pochopitelně neměli zájem sloužit v armádě, jelikož radši věnovali čas správě svých pozemků, ke které potřebovali také velký počet pracovních sil. Proto leckdy zabraňovali svým pracovníkům, kteří vůči nim často vystupovali v prakticky poddanském vztahu,¹⁵⁰ narukovat do armády. Díky svému vlivu si často dokázali zařídit výjimky z odvodů, a pokud se přeci jen dostavili úředníci pověřeni rekrutováním branců, mnozí z těchto magnátů disponovali vlastními soukromými armádami, tzv. *buccellarii*, kteří tyto úředníky jednoduše zahnali.¹⁵¹ Pokud se jim nepodařilo těmito způsoby vyhnout se odvedení svých pracovníků, snažili se někdy alespoň posílat fyzicky méně zdatné jedince nebo ty, kterých se chtěli z nějakých důvodů zbavit. Kvalita takových odvedenců tak samozřejmě většinou nebyla valná. Z městských vrstev stát nemohl očekávat příliš velké počty branců, protože z jejich řad se rekrutovali řemeslníci a úředníci, kteří byli vedle armády samozřejmě také nezbytní pro fungování říše. Nejvíce tak povinné odvody dopadaly na drobné svobodné rolníky. K tomu ostatně nabádá císař i Vegetius, který tvrdí, že vesničtí rolníci jsou nejvhodnějšími rekruty, protože jsou zvyklí na tvrdou práci a neznají luxus, tudíž jsou skromní, zatímco obyvatelé měst jsou zvyklí žít v přepychu a příliš se nenamáhat.¹⁵² Nicméně drobní zemědělci se do vojenské služby také příliš nehrnuli, i kvůli ne zrovna kladnému vztahu vůči státu, jehož daně čím dál více dopadaly právě na ně, s čímž poněkud ochabovalo jejich vlastenectví a ochota bránit tento stát (a někteří se samozřejmě chtěli vyhnout rizikům, které vojenská služba skýtala, zejména v pohraničních oblastech). Kromě schovávání se před verbíří se začal vzrůstat i extrémnější způsob, jak se vyhnout odvodu, a to zmrzačení se. Že to byla ve 4. století běžná praxe, naznačuje Ammianus Marcellinus, který si u vojáků z oblasti Galie pochvaluje jejich oddanost a tvrdí, že „nikdo z nich si také nikdy neutne jako v Itálii ze strachu před vojenskou službou palec.“¹⁵³ O rozsahu tohoto nešvaru také svědčí množství císařských nařízeních a vyhlášek, které se mu věnují. Zatímco za Konstantina bylo toto provinění trestáno tak, že dotyční museli místo v armádě sloužit v civilní službě, za Valentiniana I. se to již trestalo smrtí. Ani tato drakonická opatření však nebyla efektivní, takže kvůli nedostatku rekrutů

¹⁵⁰ Jednalo se o tzv. kolóny, což byli původně svobodní nájemci velkostatkářské půdy, kteří se ale zadlužili, přičemž tyto dluhy se přenášely i na další generace. Dokud je nesplatili, nesměli tito lidé z pronajatých pozemků odejít a stávali se tak vlastně připoutáni k půdě velkostatkáře. Obdobně jako otroci nesměli disponovat vlastním majetkem, protože jim ručili za své dluhy a placení pachtovného. Bednaříková, *Stěhování*, s. 25-26; Grant, *Pád*, s. 49.

¹⁵¹ Bednaříková, s. 21.; Dixon, s.50.

¹⁵² Vegetius, s. 4-5.

¹⁵³ Ammianus, s. 83.

Theodosius I. změnil taktiku a nařídil, aby i zmrzačení lidé byli odváděni do armády, přičemž dva mrzáci se počítali jako jeden zdravý rekrut.¹⁵⁴ Mimoto se objevovala další nařízení, která dále snižovala nároky na přijetí do armády. Zatímco dříve měli rekruti mít ideální výšku (mezi 5 a 6 stopami římské míry), být v dobré fyzické kondici a ideálně měli umět latinsky (včetně čtení a psaní), později byl nárok na výšku i fyzickou zdatnost snižen, a také byl navýšen věkový limit pro odvod lidí do armády.¹⁵⁵ Od 4. století se císařové snažili navýšit početní stavy armády nařízením, dle kterého synové měli dědit otcovu profesi, čímž se měl zajistit pravidelný zdroj rekrutů.¹⁵⁶ Ani přes všechna tato opatření se nedařilo získávat dostatečný počet branců římského původu do armády, což myslím jednak poměrně jasně poukazuje na rozsah neochoty římských občanů rukovat do armády, a také vysvětluje ochotu císařů najímat do armády barbary. Císaři pak částečně na povinné odvody rezignovali, když dovolili tzv. *adaerace* rekrutů, kdy se odvody mužů mohly nahradit patřičnou finanční sumou, čehož využívali především velkostatkáři.¹⁵⁷ Z těchto peněz se pak alespoň mohlo financovat verbování barbarských sil. Výše popsany problém se týkal zejména Západu impéria. Ve Východořímské říši byla situace o něco lepší, a to z několika důvodů. Obecně zde byla efektivnější státní správa a silnější ekonomika, které napomáhaly dostatečné zdroje potravin, surovin i lidí (včetně vojáků) z úrodných oblastí Malé Asie, Sýrie a Egyptu, které nebyly příliš sužovány nájezdy barbarů (s výjimkou občasných loupeživých podniků Isaurů). Také zde hrála roli větší sounáležitost obyvatelstva a jeho loajalita vůči státu, založená na společné řecké národnosti, potažmo kultuře, a také křesťanství, které zde bylo více propojeno se státní mocí. Kvůli tomu zde také možná byla větší ochota rukovat do armády, a tím pádem nebylo potřeba tolik využívat služeb barbarů, což vedlo k udržení poměrně homogenní řecké společnosti i armády, která si udržovala určité standardy ohledně výcviku a disciplíny.¹⁵⁸

Kromě zajatců a povinně odvedených byli již od počátku císařství přijímáni do římského vojska také dobrovolníci z řad barbarů, kteří zde hledali lepší obživu. Většinou pocházeli z mimoříšských oblastí – obvykle z Porýní, Afriky nebo Podunají – ale někdy takto rukovali i

¹⁵⁴ Goldsworthy, s. 208.

¹⁵⁵ Southern, s. 132,258; Vegetius, s. 6-7.

¹⁵⁶ Toto nařízení bylo víceméně kodifikací dřívější praxe. Augustus totiž sice zakázal uzavírat manželství vojákům v aktivní službě, nicméně velitelé toto nařízení většinou ignorovali a nechávali své vojáky ženit, a za to pak často rekrutovali jejich syny do armády. Septimius Severus nařízení zrušil, a později tak mohli i vojáci v činné službě uzavírat manželství, za což očekával nástup jejich potomků do armády. Jejich počty však zřejmě nevyhovovaly představám, a proto byl nástup synů vojáků nařizován, nicméně i tato povinnost byla obcházena. Goldsworthy, s. 208; Grant, *Pád*, s. 32.

¹⁵⁷ Bednaříková, s. 32.

¹⁵⁸ Prokopios, s. 421-422; Bednaříková, Jarmila; Homola, Aleš; Měřínský, Zdeněk, *Stěhování národů a východ Evropy*. Praha 2006, s. 273-274.

příslušníci kmenů usazených uvnitř říše, například Isaurové nebo Arméni.¹⁵⁹ Kromě takovýchto dobrovolníků, kteří se skládali z jednotlivců či menších skupin, však bylo dovoleno usadit se na území říše i celým kmenům. Někdy se jednalo o poražené kmeny (tzv. *dediticii*), mnohdy ale opět o dobrovolně příchozí. Augustus takto roku 6 n.l. usadil 50 000 Getů v nově vzniklé provincii Moesia, Tiberius povolil pobyt 40 000 Germánům v oblasti Galie a Porýní, zatímco Konstantin rozprostřel dokonce 300 000 Sarmatů po Thrákii, Itálii a Makedonii.¹⁶⁰ I pokud by tato čísla byla přehnaná, jasně to ukazuje zvyšující se zájem barbarských kmenů o možnost usazovat se uvnitř impéria. Tato praxe začala být častějším jevem od konce 3. století, kdy začal narůstat počet zdevastovaných pohraničních oblastí. Právě do těchto míst pak byly obvykle umisťovány kmeny, které měly rekultivovat zdejší prostředí. Za tuto výsadu bylo obvykle od příslušníků dotyčných kmenů vyžadováno, aby bránili příslušný úsek hranice před útoky jiných barbarů.

Pro barbary pobývající na území říše a příslušející k armádě se používalo několik pojmů, jejichž význam není vždy zcela jednoznačný. Tak pojem *gentiles* zahrnoval patrně několik lehce odlišných skupin lidí, od příslušníků svobodných kmenů usazených za hranicemi císařství, i ty usazené uvnitř. Někteří z nich působili i v elitních jednotkách, ať už šlo o osobní stráž císaře Diokleciána nebo později o oddíly *scholae*.¹⁶¹ Také jsou zprávy o značném množství Sarmatů, označovaných jako *gentiles*, jejichž oddíly působily v Itálii. Někdy jsou tyto jednotky uváděny společně s *laety*, přičemž občas je vedl stejný velitel. O *laetech* máme první zmínky až z počátku dominátu, a to pouze z oblasti Itálie a Gallie. Jednalo se o částečně svobodné obyvatelstvo, které bylo spjato s půdou, na které byli usazeni, přičemž tento sociální status byl dědičný. Zde byl nad nimi vykonáván dozor, který vykonávali většinou vojenští velitelé označovaní jako *praepositi*.¹⁶² Také *laeti* měli povinnost narukovat do armády, kde tvořili samostatné jednotky, vedené prefekty (*praefecti laetorum*). Mezi *laety* patřilo například mnoho Franků, kteří pokojně žili uvnitř říše v Galii a bránili tato území před germánskými vpády. Tito Frankové měli dokonce lepší vztahy s místními římskými provinciály než s vlastními příbuznými za hranicemi říše. Slouží tak jako příklad fungujícího soužití dvou různých kultur, které si zachovávaly své odlišnosti, ale přesto se vzájemně ovlivňovaly a

¹⁵⁹ Váňa, Martin. *Příčiny a důsledky barbarizace v pozdně římské armádě*. in. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica Historica, 34/2008, s. 10.

¹⁶⁰ Dixon, s. 47.

¹⁶¹ Tamtéž, s.

¹⁶² Jones, s. 620-621.

vytvářely i novou synkretickou kulturu.¹⁶³

Největší problém nastává u pojmu *foederati*, který bývá interpretován různě. Obecně se dá říci, že jde o termín zahrnující různé skupiny spojeneckých barbarů, usazených uvnitř říše i mimo její hranice, které měly uzavřenou smlouvu (*foedus*) s Římem. Jak jsme viděli výše, uzavírání spojeneckých smluv s okolními kmeny a najímání jejich válečníků pro římské účely byla stará praxe, která se osvědčila. Většinou tyto jednotky měly důstojníky ze svých vlastních řad, kteří ale podléhali vrchnímu římskému velení. Obvykle spojenci tvořili auxiliární jednotky, sestavené pro konkrétní válečné tažení, po jehož skončení se rozpadali a vraceli domů.¹⁶⁴ Po roce 212, kdy dostali všichni svobodní muži v říši občanství, byla většina auxilií složených především z barbarů žijících mimo území impéria.¹⁶⁵ Za tyto služby byli samozřejmě náčelníci či králové daných kmenů náležitě odměňováni, a to buď v naturáliích anebo v ročních platbách, které měly pokrýt náklady na udržování vojáků. Tato praxe byla velmi oblíbená. Jednak tím byla zajištěna loajalita daných kmenů, jejich potenciální vojenská hrozba byla přetavena v posílení římské armády, navíc ale bylo verbování barbarských jednotek i levnější než výcvik a vyzbrojení římských občanů. Podle odhadů stál první rok služby římského vojáka na přelomu 4. a 5. století státní pokladnu 10 solidů, v případě jezdce dokonce 21 solidů. Oproti tomu spojeneckým jednotkám byl placen pouze žold a proviant po dobu jejich služby, a odpadly tak náklady na výcvik, pořízení zbraní a zbroje, případně koní, čímž se částka na jednoho spojeneckého vojáka dostala na 4 solidy za rok v případě pěšáka, potažmo 8 solidů za jezdce.¹⁶⁶ I se započítáním darů barbarským vůdcům tak na tom státní pokladna stále ušetřila. Tyto propočty diskvalifikují tradiční názor, zastávaný například Vegetiem, který doporučoval neustále verbovat a cvičit nové rekruty z řad římských občanů, „protože stojí méně vycvičit své vlastní vojáky než najímat cizí žoldnéře“.¹⁶⁷ Kromě do auxilií byli někdy ale příslušníci spojeneckých kmenů verbováni i přímo do regulární armády, kde měli doplnit početní stavy příslušných oddílů.¹⁶⁸

Častěji je pojem federáti používán pro barbary, jimž bylo poskytnuto území uvnitř říše,

¹⁶³ O tom, že bylo možno přijmout dvě, vzájemně se nevylučující identity, svědčí například nápis na jednom hrobě, v němž dle epitafu leží franský občan a římský voják (*Francus ego cives, Romanus miles in armis*). Dixon, s. 48.

¹⁶⁴ Váňa, s. 12.

¹⁶⁵ Mitthof, s. 266.

¹⁶⁶ Váňa, s. 12.

¹⁶⁷ Vegetius, s. 28.

¹⁶⁸ Dixon, s. 48.

na němž vykonávali částečně svoji autonomní vládu. Tento způsob usazování barbarů je typický až pro období pozdního 4. a 5. století, přičemž za určitý zlom v tomto ohledu lze považovat smlouvu z roku 382, kterou uzavřel císař Theodosius I. s gótskými kmeny. Gótové byli germánský kmenový svaz rozprostírající se na území od dnešního Rumunska přes Moldavsko až po ukrajinský Charkov, kam přišli pravděpodobně ze Skandinávie či od ústí Visly patrně někdy během 3. století, kdy jsou o nich první zmínky římských autorů.¹⁶⁹ Od té doby s nimi měli Římané poměrně intenzivní kontakty, zahrnující jak gótské vpády na území říše, především do Moesie a Thrákie, tak následná odvetná tažení, která končila uzavíráním mírových smluv, jež zahrnovala poskytování auxiliárních jednotek pro římská tažení, například proti Persii nebo pro řešení vnitrostátních problémů (při nichž jejich služby využívali jak právoplatní císařové, tak také uzurpátoři, jak vyplývá třeba z boje mezi Procopiem a císařem Valentem v 60. letech 4. století).¹⁷⁰ V 70. letech 4. století však na jejich území nenadále vpadli Hunové, na což část gótských předáků zareagovala vysláním poselstva k císaři Valentovi, žádajíc ho o možnost usadit se na území říše. Konkrétně požadovali, aby jim věnoval část Moesie a Thrákie, kde se chtěli usadit a obdělávat půdu, za což by se řídili římskými zákony a příkazy. Valens jim vyhověl, dle Ammiana Marcellina na popud pochlebovačů, kteří říkali, že bude mít spoustu branců do armády a tudíž „nepřemožitelné vojsko a aby do pokladny přibyla velká kupa toho zlata, které se v provinciích každoročně platilo místo doplňování vojska nováčky.¹⁷¹ Dle Jordana je chtěl císař využít jako „jakousi zeď své říše proti ostatním kmenům.¹⁷² Přidělená půda nicméně nebyla schopná uživit kromě dosavadních obyvatel také velký počet nově příchozích, čehož využili mnozí římsští spekulanti, kteří prodávali Gótům potraviny za přemrštěné ceny. Údajně jim dokonce místo jídla prodávali psy, za které chtěli výměnou otroky, mezi nimiž byli i příbuzní gótských šlechticů.¹⁷³ Následně pak římsští vojevůdci povraždili část Gótů, které pozvali na hostinu, čímž vyprovokovali zbytek novousedlíků k povstání a drancování Thrákie. Rozpoutala se válka, během jejíchž prvních dvou let došlo k několika menším střetům s rozdílným výsledkem, osudnou se pak stala bitva u Adrianopole, svedená 9. srpna 378. Zde došlo ke katastrofální porážce římských vojsk, kde padly až dvě třetiny pravidelných římských jednotek a zahynul zde také Valens.¹⁷⁴ Jeho nástupce Theodosius I. se snažil zabránit drancování vítězných Gótů, zprvu nepřilíš úspěšně,

¹⁶⁹ Doležal, *Stanislav. Interakce Gótů a římského impéria ve 3.–5. století n. l. Praha, 2008, s. 32-34.*

¹⁷⁰ Jordanes, s. 56-62.; Zósimos, s. 135-136.

¹⁷¹ Ammianus, s. 448. Konzervativní Ammianus se díval na barbary s despektem, jako mnozí jeho současníci, a zejména v jejich verbování do armády viděl příčiny úpadku římské moci.

¹⁷² Jordanes, s. 66.

¹⁷³ Ammianus, s. 449-450;

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 467; Dixon, s. 170.

nicméně poté, co mu jeho císařský kolega Gratianus poslal pomocné síly, podařilo se mu gótské síly pacifikovat a uzavřít s nimi smlouvu. Ona smlouva z roku 382 byla výjimečná tím, že poskytovala Gótům, usadivším se na římském území, nebývalou míru autonomie. Zatímco dříve bylo na usazování kmenů bedlivě dohlíženo římskými oficiály a jejich příslušníci se museli řídit římskými zákony, nyní dostali gótsí náčelníci privilegium nadále vládnout svým lidem. Ač se to současníkům mohlo zdát jako tragické řešení, které symbolizovalo úpadek říše, po porážce u Adrianopole byl tento krok dle mého soudu rozumným řešením, jak uklidnit Góty a zabránit jim v dalším plenění říše. V otázce fungování armády navíc zřejmě nedošlo k tam zásadním změnám, jak se někdy uvádělo. Dříve se obvykle tvrdilo, že germánsí náčelníci veleli vlastním vojenským oddílům, které měli sloužit Římu, a byly tak ně něm v podstatě nezávislé,¹⁷⁵ dle novějších výzkumů se ale zdá pravděpodobnější, že Góti zastávali pouze nižší důstojnické šarže a celé a oddíly jako takové byly podřízeny římským velitelům.¹⁷⁶ V dobových pramenech nic nenasvědčuje tomu, že tito federáti tvořili jednotky vedené vlastními vůdci, z některých naopak vyplývá, že byly součástí stálé římské armády. Například Orosius uvádí, že v Hispánii roku 409 „někteří barbari, kteří dříve získali foedum, nesloužili pod svými náčelníky, ale byli zahrnuti do jednotky římské armády, zvané jako Honoriaci.“¹⁷⁷ Někteří barbarští předáci získali také titul *comes foederatorum*, který označoval pozici v pravidelné římské armádě (například roku 422 je získal Gót Aerobindus). V podstatě tak pokračoval trend využívání auxiliárních jednotek, které se Gótové zavázali dodávat a jejichž pomoci opakovaně využil císař Theodosius při svých taženích vůči uzurpátorovi Eusebiovi. Nicméně tyto auxilie nyní zřejmě často dostávaly stejné povinnosti i odměny jako římsí legionáři a začaly více splývat s pravidelnou římskou armádou (*comitatenses*), jejíž stavy byly po bitvě u Adrianopole výrazně oslabeny.¹⁷⁸ O splývání barbarských a římských vojáků píše i Zósimos, který hodnotí nastalou situaci negativně, když uvádí že „ve vojsku nebyl žádný pořádek, Římané a barbari nebyli od sebe rozlišeni, nýbrž žili a pohybovali se v táboře promíchaně a vůbec se nepřihlíželo k zápisům ve vojenských seznamech.“¹⁷⁹

Theodosiovu smlouvu i zvyšující se počty barbarů v armádě hodnotili již současníci kontroverzně. Jasným odpůrcem byl například filozof Synesius z Kyrenaiky, který se obával, že vstřícný postup si barbari vyloží nikoliv jako projev římské ušlechtilosti, ale naopak jako

¹⁷⁵ Např. Jones, s. 157.

¹⁷⁶ Dixon, s. 51.

¹⁷⁷ Orosius, *Historie proti pohanům* citováno u Mitthof, s. 282.

¹⁷⁸ Mitthof, 280.

¹⁷⁹ Zósimos, s. 156.

známku slabosti, zatímco pohanský filozof Themistios napsal, že je lepší zaplnit Thrákií vojáky a farmáři nežli mrtvolami. S tím souhlasili i křesťanští myslitelé, například biskup Paulinus z Noly, který se domníval, že by barbari mohli být říši ku prospěchu, pokud by se z nich učinili dobří křesťané.¹⁸⁰ Ammianus Marcelinus, který byl vždy vůči barbarům kritický, považoval jejich stále větší zapojování do armády za projev úpadku římské moci, a výmluvně zakončil své vyprávění líčením římské porážky u Adrianopole. Zósimos se s ním shoduje v hodnocení pozdního císařství jako doby úpadku, nicméně z toho viní především samotné Římány, kteří říši „vlastní zvlí a zpupností zahubili“.¹⁸¹ Tyto pohledy podle mě předznamenaly i pozdější hodnocení, kdy na jedné straně bývá barbarizace považována za příčinu úpadku římské armády, proti čemuž bývá zdůrazňován vnitřní rozklad říše způsobený vnitropolitickými problémy, jenž vedl k jejímu zániku. Ani jedno tvrzení nelze jednoduše přijmout, zároveň obě mají určitou validitu, jelikož hodnocení barbarizace je poměrně ambivalentní záležitost. Většina barbarů v římské armádě byla loajální Římu. V germánských i dalších kmenech této doby totiž nebyl silný pocit nacionální soudržnosti a výhody, které jim plynuly z působení v římské armádě, převyšovaly případné sympatie k etnicky spřízněným nepřítelům říše. Barbari navíc v armádě vždy podléhali velení buď přímo Římanů, anebo důsledně romanizovaných barbarů, kteří někdy prosazovali římskou kulturu a způsob života důsledněji než samotní Římané.¹⁸² K povstáním barbarských jednotek samozřejmě občas docházelo, ale ne výrazněji než ke vzpourám mezi Římány, jež byly v posledních staletích říše velmi obvyklým jevem. Také co se týče bojové přípravy na tom byli barbarští vojáci většinou velmi dobře, jelikož se na boj připravovali prakticky po celý život. Leckteří z nich měli i vynikající vůdcovské schopnosti a byli zdatnými strategy, jak to prokázali například v době dominátu Arbogast, Stilicho či Ricimer, kteří jako vrchní velitelé římské armády (*magistri militum*) dokázali úspěšně vítězit nad nepřátelskými kmeny. Nicméně zde byly i určité problémy s narůstajícím počtem barbarů v armádě. Zatímco dříve byly barbarské oddíly začleněné do římské armády řádně vycvičeny a romanizovány, v pozdním období se to již příliš nedělo. K úspěšnému tréninku je totiž zapotřebí zkušených velitelů a ideálně i jádro zkušených vojáků, kteří zaučují nováčky a udržují kontinuitu a charakter jednotky. Kromě toho je pak také samozřejmě nezbytné mít dostatek financí a času. Západořímská říše neměla na konci 4. století nic z toho, proto kvalita výcviku a tím pádem armády jako takové značně upadala. Výcvik zřejmě upadal už během celého 4. století, ale situace se výrazně zhoršila na jeho konci, kdy v mnoha bitvách, zejména těch

¹⁸⁰ Dixon, s. 46.

¹⁸¹ Zósimos, s. 38.

¹⁸² Halsall, s. 148.

velkých, jako byla bitva u Adrianopole (378) nebo u Fritigernu (393), zemřelo velké množství zkušených vojáků z řad *comitatenses*, kteří tvořili jádro armády a za něž nebyla rychlá náhrada.¹⁸³ Jak jsme viděli výše, reputace armády mezi civilisty nebyla v pozdním období valná a mnoho Římanů se snažilo vyhnout odvodům, takže do armády často narukovali lidé, kteří neměli přílišné nadšení pro službu, a jejich morálka byla pochybná. Ta byla leckdy pokleslá i u důstojníků a velitelů, kteří prosazovali hlavně své zájmy. Kromě tyranizování civilního obyvatelstva, v jehož blízkosti jednotky *comitatenses* obvykle pobývali (někdy i přímo na civilních pozemcích), také velitelé vydělávali na svých vojácích. Například zemřelé nadále uváděli v seznamech vojáků a jejich plat a dávky inkasovali pro sebe.¹⁸⁴ Také obírali své podřízené vojáky o část jejich přídělů. Toto jednání jednak zhoršovalo vzájemné vztahy, vedlo k úpadku morálky a leckdy také k tomu, že mužstvo začalo své nadřízené napodobovat a vydíralo civilisty. To pak samozřejmě vedlo k velkému odporu civilistů vůči vojákům i armádě jako takové, přičemž propast mezi civilní a vojenskou sférou stále narůstala, což působilo stále větší odcizení a rozklad morálky. Mnozí velitelé tak dávali přednost jiným záležitostem než lpěním na dodržování přísné disciplíny. Problém se ještě prohloubil, když do těchto jednotek přišli barbarští bojovníci, kteří obvykle nebyli zvyklí na tvrdou disciplínu, takže pokud jim nebyla vštípena, začala se projevovat jejich neposlušnost, ať už v plenění a rabování nebo v dezercích.¹⁸⁵ Auxiliární jednotky navíc měly většinou své vlastní velitele (kteří spadali pod vrchní římské velení) a nepodléhali stejnému výcviku jako jednotky verbované z římských občanů. Tito velitelé obvykle neměli sklon k vštěpování tvrdé disciplíny svému mužstvu, což se projevovalo i na nevalné morálce těchto jednotek. K celkovému úpadku armády silně přispěla i slabá státní centralizace, která souvisela s úpadkem císařské moci, takže se například stávalo, že se nepořizovaly žádné záznamy mužů narukujících do armády, což dále velmi usnadňovalo dezerci, ať už z řad římských občanů či barbarských vojáků.¹⁸⁶

Úpadek Západořímského armády, a potažmo impéria, byl tedy dle mého názoru zapříčiněn kombinací vnitřních a vnějších faktorů. Dokud byla říše víceméně stabilní a měla silné jádro armády tvořené dobře vycvičenými legionáři, které přiměřeně doplňovala auxiliemi spřátelených kmenů a barbarskými oddíly, jež dokázala vhodně integrovat do vojska, jednalo se o velmi efektivní vojenskou mašinerii, která dokázala úspěšně bránit hranice říše a porážet

¹⁸³ Dixon, s. 170.

¹⁸⁴ Grant, *Pád*, 35.

¹⁸⁵ Dixon, s.54.

¹⁸⁶ Southern, s. 262.

okolní nepřátele. Když se však kvůli vnitropolitickým sporům stále více prohlubovala ekonomicko-společenská krize, která čím dál více odcizovala civilní obyvatelstvo od armády, vedlo to ke snižování počtu rekrutů a zhoršování kvality výcviku. Zároveň začala říše čím dál více využívat barbarských sil, které nedokázala pořádně romanizovat a disciplinovat, což spělo k neschopnosti zajistit bezpečnost uvnitř říše, a vyvrcholilo to v 5. století v bezprecedentní momenty. Tak mohl Vizigót Alarich několikrát bez větších potíží oblehnout Řím a nakonec ho roku 410 vyplenit (což ovšem nebyla barbarská invaze, jak je někdy prezentováno, ale spíše povstání, jelikož Alarich byl dlouhodobým římským spojencem, působícím v rámci armády, jehož záminkou k vyplenění Říma bylo mimo jiné to, že mu císař Honorius odmítl udělit titul *magister militum*)¹⁸⁷, přičemž stejný osud potkalo město o několik desetiletí později, když ho roku 455 ještě důkladněji vyplenili Vandalové. I v této době dokázalo samozřejmě římské vojsko dosahovat velkých vojenských úspěchů, z nichž nejznámější je porážka Attilových vojsk roku 451 na Katalaunských polích, které ovšem zařídilo vojsko složené převážně z barbarů pod vedením schopného Aetia, nicméně v té době už byla římská říše v takovém rozkladu, že jí toto vítězství nedokázalo zajistit dlouhodobější přínos. K tomu přispěla i upadající moc císařů, jejichž vztah s armádou bude tématem následující kapitoly.

¹⁸⁷ Mitthof, s. 284.

Armáda a císař

Vývoj role armády při volbě císaře

Počátky císařství se tradičně datují do roku 27 př.n.l., kdy senát udělil Oktaviánovi titul Augustus neboli Vznešený. Ten sice několik dní předtím oficiálně složil všechny své mimořádné pravomoci do rukou senátu, čímž byla oficiálně obnovena republika (*res publica restituta*), nicméně nadále zůstal nejmocnějším mužem ve státě označovaným jako *princeps* (*primus inter pares* neboli první mezi rovnými), který vykonával značnou výkonnou, zákonodárnou i soudní moc, a po smrti Marka Aemilia Lepida roku 13 př.n.l. přijal i úřad nejvyššího kněze (*pontifex maximus*).¹⁸⁸ Senát nadále zůstával oficiálně důležitým státním orgánem, který měl mimo jiné pravomoc volit nového císaře, která mu formálně nebyla nikdy odebrána. V praxi však senát většinou pouze potvrzoval kandidáta, kterého si předem vybral úřadující panovník, jak se ukázalo hned při nástupu Augustova adoptivního syna Tiberia, přesto během prvních dvou století principátu zůstal rozhodující instancí a až po jeho schválení se nový císař oficiálně ujímal vlády. I proto nejspíš pocházeli kromě jedné výjimky všichni císaři do roku 235 ze senátorského stavu a jejich urozený původ jim pomáhal legitimizovat vládu. Již v tomto období měla ale armáda na volbu císaře značný vliv. Výjimečně se angažovala přímo v dosazení nového panovníka na trůn, jako v případě Claudia, jehož dosadila pretoriánská garda, která o 150 let později také odstranila Pertinaxe a vydražila trůn, na nějž usedl Didius Julianus, jak bylo zmíněno výše.¹⁸⁹ Značnou roli hrála armáda pochopitelně i během občanské války v letech 68-69, kdy se na trůnu vystřídali celkem čtyři císařové, z nichž ten poslední, Vespasián, byl provolán císařem přímo svými legiemi a jako jediný z této čtveřice se na trůnu udržel. I panovníci zvolení v klidnějších dobách si však byli vědomi mimořádného významu armády pro stabilitu své vlády, a proto se od prvních okamžiků svého úřadování snažili všemožnými způsoby udržovat její loajalitu a vytvářet mezi ní a sebou specifické pouto, jak o tom bude pojednáno níže. Vztah císaře a vojska pak dostal nový rozměr po roce 235, kterým se datuje počátek období tzv. vojenských císařů.

Roku 235 byl armádou provolán za císaře Maximinus Thrax, čímž byla v několika

¹⁸⁸ Grant, *Císařové*, s. 14-15.

¹⁸⁹ Zósimos hodnotil tuto událost negativně a viděl ji jako předznamenání nadcházející krize, když mimo jiné napsal, že „Římská říše by byla málem upadla do zmatků, když vojsko určené k ochraně císaře uchvátilo pro sebe právo dosazovat vladaře a násilím vyrvalo toto rozhodování z rukou senátu.“ (Zósimos, s. 12.) Ač o tom nejsou žádné ověřené informace, dle mého názoru je možné, že Zósimos měl k senátu nějaký bližší vztah, jelikož mu ve svém díle věnuje poměrně mnoho prostoru a opakovaně vyjadřuje nelibost nad jeho upadajícím vlivem.

ohledech zásadně porušena tradice a byl nastolen precedens, který v určitém směru definoval roli císaře po další jeden a půl století. Jak naznačuje jeho přízvisko Thrax, Maximinus byl částečně thráckého původu a měl tedy barbarské kořeny, což bylo do té doby nevídané a předznamenalo další vývoj. Další novinkou byl jeho prostý původ, dle Jordana se původně živil jako pastevec.¹⁹⁰ Záhy však narukoval k armádě, kde udělal ukázkovou kariéru – od služby u jezdeckta se přes působení u pretoriánské gardy vypracoval k hodnosti centuriona a nakonec se dokonce stal tribunem,¹⁹¹ což svědčí o jeho mimořádných vojenských schopnostech, jelikož tato funkce byla obvykle vyhrazena příslušníkům jezdeckého či senátorského stavu, prostí vojáci se do ní dostávali výjimečně. Právě ony schopnosti byly patrně důvodem jeho zvolení vojáky, kteří si v obtížné době žádali vojensky aktivního imperátora a byli tak již delší dobu nespokojení s vládou Alexandra Severa. Ten totiž rozhodně neztělesňoval ideál válečníka a rozhodl se vyjednávat o míru s Alany, kteří napadali území říše, což vojsko neslo dosti nelibě.¹⁹² Alexandr byl proto vojáky zabit a na jeho místo byl z jejich středu dosazen Maximinus, a to bez jakéhokoli vlivu senátu, který až dodatečně (donucen okolnostmi) schválil jeho nástup jako hotovou věc. V následujícím turbulentním období se senát pokusil dobýt své pravomoci zpět, když roku 238 zvolil ze svého středu dva nové císaře, Pupiena a Balbina. Tito vzdorocísaři však byli záhy zavražděni pretoriánskou gardou, která dosadila na trůn jejich příbuzného, mladičkého Gordiana III.¹⁹³

Po této epizodě se pokračovalo v praxi nastolené o tři roky dříve, kdy císaře volila armáda, ať už přímo v poli, jak to bylo běžné během 3. století, nebo během slavnostních ceremoniálů, které se košatě rozvíjely v období dominátu, jak bude zmíněno dále. Důležitou změnou, která symbolizovala toto období, bylo upozadění původu při výběru nového panovníka a absolutní prioritizace jeho vojenské zdatnosti a schopnosti vést své jednotky do vítězných střetnutí. Ať už pocházeli budoucí císaři ze senátorského stavu, jako tomu bylo třeba u Gordiana III., Decia či Valeriana, z jezdeckého stavu (což bylo nejběžnější) nebo z prostých poměrů, všichni museli mít za sebou vojenskou kariéru a jevit se armádě jako schopní vojevůdci.¹⁹⁴ Také na místě původu příliš nezáleželo, o čemž svědčí rostoucí počet císařů z Balkánu (odkud pocházel Claudius II., Aurelián, Probus či Dioklecián), který byl v té době zároveň hlavním zdrojem nových rekrutů.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Jordanes, s. 55.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 56.

¹⁹² Hebblewhite, Mark. *The Emperor and the Army in the Later Roman Empire, AD 235–395*. New York, 2017, s. 9.

¹⁹³ Grant, *Císařové*, s.144-146.

¹⁹⁴ Lee, A.D. *War in late antiquity. A social history*. Oxford, 2007, s. 24.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 25.

Samozřejmě že v raném principátu byla vojenská role císařů také důležitá a většina z nich se někdy vypravila na válečné tažení či trávil alespoň nějaký čas s armádou, nicméně většinu své vlády trávili v Římě či jeho okolí, odkud spravovali státní záležitosti. Oproti tomu vojenští císaři strávili valnou část svého života s armádou, a do Říma či jiných velkých měst tak obvykle přijeli pouze na omezenou dobu, než se znovu vypravili na tažení. Dříve si panovníci vybírali své nástupce a měli celkem solidní naději, že dynastické nároky zajistí jejich kandidátovi hladký nástup k moci, což nyní přestalo platit. Mnozí vojenští císaři měli pochopitelně dynastické ambice a pokusili se prosadit své syny jako budoucí vládce, jen málokterí z nich ale uspěli, zejména proto, že se sami nedokázali udržet dostatečně dlouho u moci. Jejich potomci většinou sami neměli žádné bojové zkušenosti, a tak se otcové alespoň snažili prezentovat své syny jako nadané válečníky. Dobře je to vidět na dochovaných mincích, na nichž se objevoval nápis PRINC IUVENT (princeps iuventutis neboli mladý princ), doplněný obrazem jinocha v plné zbroji, držícího kopí a štít, aby tak patřičně byla zdůrazněna jeho bojová připravenost.¹⁹⁶ Tak byli například vyobrazeni synové Maximina Thráka, Philipa, Cara či Decia, z nichž ani jednomu se ale nepodařilo vládu svému potomku předat. Oproti tomu Valerianovi válečné úspěchy, předcházející jeho zvolení i aktuální úspěch při porážce vzdorocísaře Aemiliána, zřejmě zajistili dostatečně silnou pozici, aby mohl svého syna Galliena krátce po svém zvolení ustanovit nejprve caesarem a poté i augustem, a tedy plnohodnotným spoluvládce. Armáda tento postup zřejmě tolerovala i proto, že Gallienus byl již dospělý a měl předpoklady na plnění aktivní imperátorské role, což potvrdil okamžitým zapojením se do válečných operací, na kterých strávil většinu času svého spoluvládnutí v letech 253-260 i poté během samostatné vlády.¹⁹⁷ Jemu se ovšem nepodařilo realizovat otcův záměr a založit dynastii, k čemuž nepřispěla ani tak armáda, jako prostý fakt, že jeho mužští potomci zemřeli v mladém věku ještě za jeho života. Po jeho zavraždění skupinou vojáků, vedených pretoriánským prefektem Heraclianem tak armáda zvolila na trůn opět důstojníka, jenž se stal císařem Claudiem II., a po něm tuto praxi opakovala i s jeho následníky.¹⁹⁸

Pozice císaře se částečně modifikovala za vlády Diokleciána, jehož vláda bývá tradičně považována za určitý zlom v římských dějinách, od níž se o následující éře hovoří jako o

¹⁹⁶ Hebblewhite, Mark. *The signa militaria and the imperial imagines as symbols of power: AD 235–395*. in *Journal of Roman military studies* 14/2003, s. 13.

¹⁹⁷ Zósimos, s. 30-31.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 40.

dominátu, odlišující ji tak od předchozího období principátu. V lecčems jeho vláda znamenala skutečně poměrně zásadní změnu, jak bude rozebráno níže, v otázce volby císaře a role armády v ní se však nic dramatického nestalo. Dioklecián krátce po svém nástupu nechal jmenovat caesarem Maximina, na čemž bylo neobvyklé pouze to, že nebyl jeho synem, nýbrž přítelem a zkušeným důstojníkem, díky čemuž s jeho volbou neměla armáda problém. Po jeho vítězství v Galii se pak Maximinus stal roku 286 i spoluvládcem s titulem augusta, což také nebylo novinkou. Tu představoval až nástupnický řád, který byl vyhlášen roku 293. Ten zaváděl systém tzv. tetrarchie, kdy si každý z augustů měl zvolit caesara, který se stal jeho pomocníkem, adoptivním synem a nástupcem. Služebně mladší caesar samostatně vládl své části říše, ale neměl zákonodárnou moc a musel se tak podřizovat zákonům augusta.¹⁹⁹ Augustové měli po 20 letech své vlády dobrovolně abdikovat a přepustit své místo caesarům, kteří by si opět vybrali své dva nástupce.²⁰⁰ S tím souvisely i reformy administrativní, kdy byla říše rozdělena na západní a východní část, přičemž v každé vládl jeden augustus a jeden caesar. Nově byly vytvořeny 4 prefektury (Italská a Galská v západní části a Ilyrská s Východní či Orientální ve východní části), v jejichž čele stáli prétorští prefekti. Prefektury se dále dělily na 12 (později 13) diecézí vedených vikáři, a na provincie, jejichž počet se pohyboval okolo stovky.²⁰¹ Zároveň byl poněkud oslaben význam Říma jako hlavního města, jelikož tetrarchové si za svá sídelní města zvolili Milán, Trevír, Sremskou Mitrovici a Nikomédii (v níž se usadil Dioklecián).²⁰² Výběr sídel vycházel z logiky vojenských císařů, kteří trávili většinu času s vojskem poblíž hranic, ohrožovaných barbarskými nájezdy, k nimž stála tato města výrazněji blíž než Řím. Sama koncepce tetrarchie byla výplodem strategického uvažování, jelikož Dioklecián si dobře uvědomoval, že v minulosti se uzurpátoři objevili zejména na místech, kde nemohl být císař fyzicky přítomen. Když byla vláda rozdělena mezi čtyři muže, kteří mohli pokrýt jednotlivé oblasti říše, riziko povstání se tím do jisté míry snižovalo. Že se tohoto úkolu měli zhostit osoby vojensky schopné, bylo samozřejmostí, přičemž jak Maximianus, tak caesaři Konstatntius a Galerius byli zvoleni právě kvůli jejich vojenské zdatnosti.²⁰³ K dalšímu posílení jejich prestiže se začal úspěch jednoho císaře promítat do titulatury všech ostatních (i když se na daném vítězství nijak nepodíleli), což zdůrazňovalo jejich jednotu a podporovalo obraz vítězího císařství jakožto celku.²⁰⁴ Také tím dávali císaři najevo, že případný uzurpátor bude

¹⁹⁹ Bednaříková, *Stěhování*, s. 19.

²⁰⁰ Češka, s. 35.

²⁰¹ Grant, *Pád*, s. 77; Bednaříková, *Stěhování*, s. 15-16; Cejnková, s. 3.

²⁰² Bednaříková, *Stěhování*, s. 17.

²⁰³ Hebblewhite, *Emperor*, s. 11-12.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 56.

muset čelit spojeným silám všech čtyř vládců, i když v realitě schopnost jejich kooperace zdaleka takto silná nebyla.

Tetrarchie byla ambiciózní projekt, který měl zajistit říši zmítané občanskými válkami stabilitu a obnovit její prosperitu. Určitého zklidnění poměrů a nastolení jisté stability skutečně dosáhla, nicméně nedokázala zabránit vnitrostátním sporům, které jí nakonec přivedly k zániku. Bez problémů totiž proběhlo pouze první předání moci roku 305, kdy Dioklecián a Maximianus abdikovali ve prospěch Konstantia a Galeria, kteří si za své caesary zvolili Valeria Severa a Maximina Daiu, již při slavnostním ceremoniálu potvrdila armáda.²⁰⁵ Již o rok později ale zemřel při tažení v Británii Konstantius, jehož vojsko následně prohlásilo jeho syna Konstantina, který se tažení rovněž účastnil a ukázal při něm své kvality, za augusta.²⁰⁶ Tím se systém tetrarchie narušil, což nenechali ostatní vládcí bez reakce, načež se rozběhla nová vlna občanských válek, na jejichž konci roku 324 stanul po eliminaci všech oponentů jako jediný panovník nad celým impériem Konstantin I. Veliký. Ten si díky svým mnohým vítězstvím dokázal vybudovat tak silnou pozici u armády, že se mu podařilo obnovit dynastickou tradici. Kromě jeho úspěchů na bitevním poli mu k tomu pomohla i osvědčená praktika vydávání mincí i dalších předmětů, které ukazovaly jeho syny jako zdatné válečníky. Ideologický boj mu patrně mohl pomoci i v jeho reálném konfliktu se vzdorocísařem Liciniem. Ten měl pouze jednoho malého syna, zatímco Konstantin se mohl pochlubit hned třemi adepty na funkci zdatných vojevůdců (ačkoli jejich reálné schopnosti zatím nebyly otestovány), což mohlo posílit pozici jeho rodu při rozhodování vojáků o jeho nástupci.²⁰⁷ Konstantinovi potomci se jeví jako vojensky zdatní, a proto se armáda zavázala „k trvalé oddanosti jeho synům“,²⁰⁸ což potvrdila i po Konstantinově smrti roku 337, kdy neměla problém s uznáním jejich vlády. Problém s tím sice měli někteří jejich příbuzní. Ti však byli záhy eliminováni, a trojice vítězných synů (Konstantin II., Konstantius II. a Konstans) následně společně vytáhla do boje, aby potvrdili pověst, kterou jim zajistil jejich otec.²⁰⁹ Konstantin II. pak roku 340 zemřel, a říše tak měla opět dva vládce, kteří se vrátili k praxi jmenování svých příbuzných caesary, kteří jim měli pomáhat se správou impéria. Při tomto aktu opět hrála zásadní roli armáda, jež musela jmenování během slavnostního ceremoniálu potvrdit. Ammianus Marcellinus líčí jmenování Konstantiova bratrance Juliana, během něhož se císař z tribuny obracel na okolostojící vojáky, jimž mimo

²⁰⁵ Lee, s. 55.

²⁰⁶ Grant, *Císařové*, s. 227.

²⁰⁷ Hebblewhite, *Emperor*, s. 17.

²⁰⁸ Zósimos, s. 83.

²⁰⁹ Hebblewhite, *Emperor*, s. 18.

jiné říkal: „přeji si toužebně přibrat ho (Juliana) do hodnosti caesara, jestliže i vám se zdá to předsevzetí užitečné a jestliže je potvrdíte svým souhlasem.“²¹⁰ Ač se to může jevit jako rétorická floskule, kterou takto možná ani sám císař neformuloval,²¹¹ je jasné, že Konstantius nebral své prohlášení jako banalitu, ale byl si dobře vědom, že na vůli armády závisí nejen jmenování Juliana, ale i trvání jeho vlastní vlády.

Fakt, že příslušnost k úspěšné dynastii nestačila, ale že k udržení se u moci bylo potřeba se důvěryhodně prezentovat jako aktivní a vítězný imperátor, poznal Konstantius II. na vlastní kůži několik let po jmenování Juliana caesarem. Císař se v posledních letech svého panování již příliš nevydával na vojenská tažení, neváhal si ale připisovat úspěchy caesara jako své vlastní, jak to učinil například po Julianově vítězství nad Alamany u Štrasburku roku 357.²¹² Nespokojenost části armády s panovníkem postupně narůstala, až vykulminovala v roce 361, kdy Konstantius II. přikázal odvelet germánské auxilie z Julianova vojska do války s Peršany, přestože tyto oddíly se přidaly k římskému vojsku pod podmínkou, „že nebudou nikdy odvedeni do zaalpských krajín.“²¹³ Germánští vojáci odmítli tento rozkaz splnit a místo toho povolali Juliana, kterého měli ve velké úctě a jenž daný rozkaz kritizoval, za augusta. Dle Zósima samotný akt korunovace učinili tribuni vojska, kteří „jej zvednou na štítu do výše, dají mu jméno císař a Augustus a proti jeho vůli mu vsadí na hlavu diadém.“²¹⁴ Osobnost Juliana je jak Zósimem, tak Ammianem Marcellinem nekriticky vychvalována, nejspíš i kvůli tomu, že byl stejně jako oba autoři pohanem, na rozdíl o jeho předchůdců i nástupců, za což si vysloužil

²¹⁰ Ammianus, s. 76.

²¹¹ Projevy panovníků, které se objevují v antických pramenech, nelze v žádném případě brát jako doslovný přepis jejich řeči, ale měly by být vnímány jako určitý žánr, v němž římscí autoři stylizovanou formou předávali přibližné vyznění daného projevu, přičemž některé lze považovat za víceméně objektivní (jako třeba tento), zatímco u jiných je patrné podsouvání autorových názorů na daného císaře do jeho řeči.

²¹² Zósimos, s. 90.

²¹³ Ammianus, s. 180.

²¹⁴ Zósimos, s. 103. Zde jsou zajímavé hned dvě informace. První je ta, že svolání provedli tribuni, kteří tak nejspíš iniciovali vzpouru proti legitimnímu císaři. Ammianus, jehož popis této události se s tím Zósimovým v leccems shoduje, píše obecně o vojácích, nicméně se zdá pravděpodobné, že hlavní vliv na svolání augusta měli spíš důstojníci než prostí vojáci, tak jako tomu bývalo dříve. Druhou zajímavostí je Julianova zdrženlivost vůči svému jmenování. V tomto případě mohlo jít jen o formální předstírání, které patřilo k dobrému zvyku nastupujícího panovníka (stejnou zdrženlivost předváděl při svém jmenování například Konstantin I. nebo Theodosius I.). Na druhou stranu Zósimos ve své kronice uvádí několik příkladů, kdy armádou navrhovaní kandidáti se odmítli nechat svolat císařem. Tak vojáci nespokojení s vládou Alexandra Severa svolali za císaře jakéhosi Antonina, který „však odmítl vzít na sebe břímě vlády, utekl a ukryl se před zrakem lidí.“ Také Marcellinus se odmítl stát vzdorocísařem Aureliánovi, a naopak ho informoval o zrádných úmyslech vojáků, kteří na něj naléhali, aby oblékl purpur. Prefekt praetoria Sallustius odmítl po smrti císaře Joviana návrh vojáků, stát se jeho nástupcem, přičemž se „vymlouval na stáří a proklašoval, že jeho síly nestačí k tomu, aby řídil stát, který je v tak tíživé situaci.“ (Zósimos s. 14; 41; 130) Důvodem těchto mužů mohla být obava z rizika, kterou s sebou role uzurpátora nesla, jelikož v případě neúspěchu nemohl počítat se shovívavostí, na rozdíl od revoltujících vojáků, jimž někdy vítězný císař jejich provinění odpustil a přijal je zpátky do své armády.

přízvisko Apostata (Odpadlík). I přesto se zdá zřejmé, že Julian byl ztělesněním vojenského císaře, který kromě značných taktických a strategických dovedností měl i vojáckého ducha, a nejspíš jako jeden z mála císařů v pozdně římské historii bojoval osobně po boku svých jednotek, s kterými možná i sdílel jejich stravu a ubytování, dá-li se věřit líčením Zósima a Ammiana.²¹⁵ Zároveň pocházel z konstantinovské dynastie, a vojáci ho mohli považovat za vhodnějšího pokračovatele této úspěšné linie než Konstantia, který k ní měl sice bližší pokrevní vztah, nicméně přestal plnit roli aktivního imperátora.²¹⁶ Opět se tak ukázal omezený význam dynastických nároků, které sice mohly posílit legitimitu schopného panovníka, nicméně nebyly samy o sobě dostatečně silným argumentem pro udržení se u moci, pokud císař neplnil své vojenské povinnosti.

Zajímavá situace nastala po náhlé smrti Juliana během jeho tažení do Persie v roce 363. Od smrti Konstantia II. roku 361 byl opět jediným vládcem říše, nezanechal však po sobě potomky, a proto se po jeho skonu sešli velitelé, účastníci se východního tažení, aby vybrali nového augusta. Volba nakonec padla na velitele tělesné stráže Joviana, který to dle Ammiana získal spíš za vojenské úspěchy svého otce Varroniana.²¹⁷ V jeho osobě se tak protuly požadavky jak po vojenských schopnostech, tak dynastické nároky. Jovianus zastával důstojnickou pozici, ale neměl za sebou příliš bojových zkušeností. K jeho zvolení tak možná přispěly i zmíněné válečné úspěchy jeho otce Varroniana, a také tchána Lucilliana, které poukazovaly na vojenské kvality jeho rodu.²¹⁸ Jovianus nicméně poměrně záhy zemřel a nestihl tedy realizovat případné dynastické ambice, takže jeho nezletilý syn nebyl kvůli nulovým bojovým zkušenostem brán v úvahu a situace ohledně nástupnictví se opakovala. Tentokrát se však „vládní činitelé i vojenští velitelé... ohlíželi po vladaři již osvědčeném a váženém“,²¹⁹ takže do procesu volby po dlouhé době opět zasáhli i civilisté. Volba nakonec padla na Valentiniana, který měl podobnou agendu jako Jovianus, byl tedy prověřeným důstojníkem a disponoval i válečnými úspěchy v rodině. Z Ammianova líčení vyplývá, že i vojenský císař se musel chovat důstojně a náležitě prezentovat svůj majestát, a proto byl při volbě odmítnut Equitius, jelikož byl „drsný a obhroublý“.²²⁰ Valentinian byl sice vybrán úzkým okruhem velitelů a úředníků, jeho oficiální provolání ale musela učinit armáda, před kterou během

²¹⁵ Zósimos, s. 95-96; Ammianus, s. 125.

²¹⁶ Hebblewhite, s. 22.

²¹⁷ Ammianus, s. 309.

²¹⁸ Lee, s. 28.

²¹⁹ Ammianus, s. 322.

²²⁰ Tamtéž.

následujícího ceremoniálu předstoupil a „jako ve volebním sněmu byl co vážný muž za vřelého souhlasu všech přítomných svolán vládcem říše.“²²¹ Novopečený císař se následně chystal přednést svoji úvodní řeč, nicméně vojsko ho přerušilo a vynutilo si, aby byl neprodleně zvolen jeho spoluvládce, z důvodu nastalého mocenské vakua po náhlé smrti několika předchozích císařů, přičemž hrozili vzpourou, pokud by je neuposlechl. Císař jim vyhověl, ale jen částečně, když přislíbil zvolení spoluvládce, jehož výběr ale měli nechat na něm a místo toho se mělo vojsko „během zimy osvěžit a odpočinout si.“²²² Vojsku to jako záruka stačilo, Valentinianus však stejně raději později svolal důstojníky a žádal je o radu, koho má vybrat za spoluvladaře, načež mu velitel jízdy Dagalaifus odvětil: „Miluješ-li, nejšlechetnější císaři, své příbuzné, máš bratra, pakliže miluješ stát, hledej, koho máš odít do purpuru.“²²³ Valentinianus však na tuto drzou radu nedal a nechal během klasického ceremoniálu zvolit druhým augustem svého mladšího bratra Valenta, kterému svěřil vládu nad východní částí říše. Je zajímavé, že se tak prý stalo „za shodného mínění všech – nikdo se totiž neodvážil nic namítat.“²²⁴ To se dle mého soudu nezdá příliš pravděpodobné, pokud by armáda měla vůči Valentovi zásadní výhrady, zřejmě by ho odmítla uzнат. Spíše je možné, že se pro tuto chvíli rozhodující část armády spokojila s tím, že byl konečně ustaven spolucísař a tím pojištěna stabilita státu, navíc Valens byl v době nástupu zralý muž, který se rovněž účastnil Julianova tažení do Persie, takže měl alespoň nějaké vojenské zkušenosti. Část vojska ho ale zřejmě skutečně nepovažovala za dobrého kandidáta a byla od začátku nespokojená s jeho vládou, což se ukázalo hned následující rok, kdy proti Valentovi povstal uzurpátor Procopius, který dokázal snadno získat na svou stranu mnoho Valentových jednotek, a to včetně těch, které vyslal císař k jeho eliminaci. Procopius je ukázkovým příkladem vhodného využití různých způsobů propagandy, které mu dokázaly zajistit přízeň. Poukazoval na svoje příbuzenství se zesnulým císařem Konstantiem i Julianem, „jehož památka byla v úctě“, a neváhal označit Valenta za „neurozeného Pannonce, který se zmocnil vlády, na niž se ani v modlitbách neodvážil pomyslit“.²²⁵ Vyzdvižením sebe a zároveň dehonestací oponenta jasně poukazoval na to, že on je schopnějším a tedy i legitimnějším kandidátem na trůn. K pojištění loajality vojáků jim ještě slíbil bohaté odměny²²⁶ (tzv. *donativa*, jež budou podrobněji rozebrána níže). Ani všechny tyto nástroje mu ale nezajistily úspěch, jelikož před rozhodujícím střetnutím s vojskem Valenta dokázal císař slibem

²²¹ Tamtéž, s. 324.

²²² Tamtéž, s. 325-326.

²²³ Tamtéž, s. 327.

²²⁴ Tamtéž.

²²⁵ Tamtéž, s. 335.

²²⁶ Zósimos, s. 135.

amnestie přesvědčit uzurpátorovy vojáky, aby opět změnilu stranu, načež byl Procopius poražen a popraven.²²⁷ Na tomto příkladu je jasné vidět, že oddanost římských vojáků v pozdním impériu byla dosti ošemetná a proměnlivá záležitost a její udržení bylo pro vládce značně náročným úkolem.

Valentinianus několik let po svém nástupu těžce onemocněl a nebylo jisté, zda přežije, proto se rozhodl jmenovat spoluvládce svého syna Gratiana, čímž prý porušil „obyčej odedávna zavedený a dosti blahovolně vyhlásil svého vlastního bratra (Gratiana, viz níže) i syna nikoli za caesary, nýbrž za augusty. Předtím si nikdo totiž nepřibral spoluvladaře se stejnou pravomocí.“²²⁸ Zde si Ammianus evidentně vymýšlí, výše jsme mohli vidět, že stejně si počínal o sto let dříve Valerianus se svým synem Gallienem, ještě dříve to učinil i Marcus Aurelius se svým synem Commodem. Pozoruhodný a bezprecedentní v tomto případě byl ale fakt, že Gratianovi bylo pouhých 8 let. Valentinianus si toho byl dobře vědom, a proto v proslovu k armádě přiznal, že jeho syn zatím nemá tvrdý vojenský výcvik a nemůže sám vést armádu do bitev, nicméně že díky slavným skutkům jeho rodiny má předpoklady být dobrým vůdcem. Mimoto si měl okamžitě začít osvojovat roli imperátora při taženích spolu se svým otcem, jichž se měl začít účastnit.²²⁹ Předložené argumenty asi armádu uspokojily a proto Gratiana potvrdila. Významně k tomu nejspíš přispěl fakt, že vojáci byli prozatím s Valentinianovou vládou spokojeni, a proto mu schválili dynastický záměr a neměli potřebu vybírat nového vládce ze svých řad.²³⁰ Gratianus se tak stal prvním z řady čtyř po sobě jdoucích dětských císařů, kteří usedli na západořímský trůn. On sám však byl prvních 8 let „jenom“ spoluvládce, jelikož Valentinianus nemoc přežil a pokračoval ve vládě, během níž se od něj mohl jeho syn učit a nabírat zkušenosti. Když tedy Valentinianus I. roku 375 konečně zemřel, měl jeho syn, ač stále mladík, jisté kompetence pro naplnění role vojenského císaře. To se ovšem rozhodně nedalo říct o čtyřletém Valentinianovi II., který byl po smrti svého otce císaře prohlášen za augusta a spoluvládce svého nevlastního bratra Gratiana. Mladý panovník určitě nemohl uspokojit nároky armády kladené na císařskou funkci, důvod jeho zvolení je tak třeba hledat spíše v pragmatických záměrech vlivné skupiny lidí. Nejvýznamnější z nich byl *magister militum* Merobaudes a mocenská klika kolem něj, kteří viděli příležitost v ovlivňování mladého císaře a možnost fakticky vládnout místo něj, což se po zavraždění Gratiana roku 383 skutečně stalo.

²²⁷ Tamtéž, s. 136.

²²⁸ Ammianus, s. 355.

²²⁹ Tamtéž, s. 356.

²³⁰ McEvoy, Meaghan A. *Child Emperor Rule in the Late Roman West, ad 367–455*. Oxford, 2013, s. 306.

Později se vůdčí osobou stal Arbogast, jehož armáda zvolila vrchním velitelem. „Valentinianus, který to těžce nesl, se sice proti tomu vzpíral, ale nic nepořídil, protože Arbogasta chránila oddanost celého vojska.“²³¹ Valentinianus II. se tak stal pouhým symbolem moci a důstojnosti, který využívalo jeho okolí k prosazování vlastních záměrů. Zatímco Gratianus se pokusil doslovně dostát svým vojenským povinnostem a vedl své vojsko do boje (ač neúspěšně), Valentinianus II. k tomu nedostal šanci a byl ve svých pravomocích výrazně omezován jak svým dvorem a rádci, tak východořímským spoluvladařem Theodosiem, který se prakticky stal jeho ochráncem. Ten totiž nejdříve potlačil povstání Magna Maxima, které odstranilo roku 383 Gratiana, a zachránil tak Valentinianovu pozici, a poté v 90. letech porazil dalšího uzurpátora, Eusebia. Obě vojenská povstání, která vznikla v provinciích mezi tamními vojáky, naznačují, že část armády nejspíš stále požadovala aktivního imperátora, který povede své vojsko do vítězných bitev a zastaví tak množící se nájezdy. Proti nim ovšem stála silná dvorská klika, které vyhovoval nový koncept ryze reprezentativního císaře.²³²

Vojensky zdatného a aktivního císaře si ale vyžádala armáda a zoufalá situace na Východě říše po smrti Valenta v bitvě u Adrianopole, která skončila drtivou porážkou římského vojska. Po tomto fiasku bylo potřeba silné osobnosti, která by učinila přítrž plenění římských provincií vítěznými gótskými vojsky. Proto nejspíš ani západní císař Gratianus neuvažoval o přesunutí malého Valentiniana na Východ, ale zvolil raději zkušeného vojevůdce Theodosia, který pocházel z úspěšné válečnické rodiny a on sám měl na kontě již několik triumfů.²³³ Ten okamžitě vytáhl do boje proti Gótům a po několika letech se mu s nimi podařilo uzavřít dohodu (viz předchozí kapitola). Stal se tak na dlouhou dobu posledním císařem, který vedl osobně své vojsko do boje, ať už proti zahraničním nepřátelům, nebo proti vnitřní opozici. Jeho nástupci pak svěřovali vedení armád vrchním vojenským velitelům. Na Západě se sice po roce 455 objevily případy vojensky aktivních císařů, ať už to byl Avitus či Majorianus, nicméně jejich vláda byla příliš krátká a problémy říše tak velké, že ani jeden z nich nedokázal dosáhnout většího vojenského úspěchu.²³⁴ V Byzantské říši pak tradici osobní účasti na válečných taženích obnovil až na počátku 7. století císař Herakleios.²³⁵

Theodosius nechal své mladé syny dle nastoleného trendu jmenovat roku 393

²³¹ Zósimos, s. 178.

²³² McEvoy, s. 308.

²³³ Hebblewhite, *Emperor*, s. 60.

²³⁴ Lee, s. 36.

²³⁵ Tamtéž.

spoluvladaři, a když pak o dva roky později zemřel, oba se ujali vlády jako „samostatní“ panovníci. Na Západě nastoupil desetiletý Honorius, který se ihned stal obětí mocenských intrik, stejně jako jeho předchůdce Valentinianus II., který zesnul roku 392. Honoriova vláda byla od začátku spojena s *magistrem militum* Stilichonem, kterého Theodosius krátce před svou smrtí učinil ochráncem mladého císaře, jímž měl zůstat až do jeho plnoletosti.²³⁶ Stilicho se ale *de facto* stal vládcem Západu, přičemž jeho pozici posilovaly jednak prokazatelné bojové dovednosti, a také příbuzenský vztah s vládnoucím rodem (měl za ženu Theodosiovu neteř Serenu). Oficiálně ale od počátku prezentoval vládu sebe a Honoria jako partnerský vztah, přičemž mladý císař byl ukazován jako pokračovatel úspěšné theodosiánské dynastie a tedy jako příslib nových vojenských úspěchů. Od malého císaře se vojenské akce neočekávaly, a tak byla zdůrazňována zejména jeho ceremoniální a náboženská role, která mu ovšem zůstala až do smrti.²³⁷ Díky této obratné politice se Stilicho držel u moci, jejíž legitimitu se snažil dále posilovat, zejména skrze provdání své dcery za Honoria v roce 398, čímž se stal zároveň i jeho tchánem. V kombinaci s vojenskými úspěchy si vybudoval tak silnou pozici, že dokázal udržet Honoria jakožto pasivního imperátora i v době jeho dospělosti, a selhal až roku 408, když vnitrostátní krize vygradovala do nebývalých výšin.²³⁸ Způsob, jakým se s Honoriem zacházelo, měl zřejmě velký dopad na jeho osobnost. V době smrti Stilichona už měl tolik zažitý pasivní, ceremoniální způsob vlády, že nebyl schopný převzít aktivní roli imperátora, ale čekal na další silnou vojenskou osobnost, která za něj tuto úlohu převezme. Ta se sice zanedlouho objevila, přesto ale v klíčovém období po smrti Stilichona neměla Západořímská říše silného vojenského lídra, což bylo patrně jedním z důvodů, proč mohl Alarich beztréstně plundrovat Itálii a roku 410 bez většího odporu vyplenit Řím.²³⁹ Krátce poté se moci chopil Flavius Konstantius, který při budování své mocenské pozice jednal víceméně podobně jako předtím Stilicho. Zašel ovšem ještě dál, když přiměl Honoria k tomu, aby ho jmenoval roku 421 spolucísařem (Konstantiem III.), nicméně ještě týž rok zemřel. Dokázal však zplodit syna s císařovou dcerou Gallou Placidií, jenž se po smrti Honoria stal dalším dětským vladařem, Valentinianem III.²⁴⁰ V té době už byl koncept pasivního vladaře v tandemu se silným vojenským velitelem zakořeněn a víceméně obecně přijímán, proto se mohl *magister militum*

²³⁶ Randers-Pehrson, Justine D. *Barbarians and Romans: The Birth Struggle of Europe, A.D. 400–700*. Oklahoma, 1983, s.80–81.

²³⁷ McEvoy, s. 309.

²³⁸ Tamtéž, s. 310.

²³⁹ Roli hrálo nepochybně i to, že po smrti Stilichona došlo k masakrům barbarského obyvatelstva a bylo pobito i mnoho rodin gótských vojáků, což mělo za následek dezerci přibližně 30 000 gótských vojáků z římské armády a jejich připojení k Alarichovi. I když je toto číslo zřejmě nadsazené, i tak se jednalo o citelnou ztrátu a posílení Alarichovy armády. Zósimos, s. 223.

²⁴⁰ McEvoy, s. 310-311.

Flavius Aëtius bez větších problémů pasovat do role císařova ochránce. Aëtius však byl, přes svou obrovskou moc, do jisté míry omezován východořímským císařem Theodosiem II., který malého Valentiniana oficiálně ustavil vladařem a jenž se po vzoru svého jmenovce hodlal aktivně angažovat v západořímských záležitostech. Výrazem toho může být například vydání Theodosiova kodexu, platného pro obě části impéria, což zpochybnilo suverénnost Valentiniana i v jeho soudní a zákonodárné sféře.²⁴¹ O tom, že model pasivního císaře se stal obecně přijímaným a byl důvodem jeho dlouhé vlády a života, se přesvědčil Valentinianus III. ve chvíli, kdy se pokusil převzít roli aktivního imperátora. V roce 454 se zapojil do spiknutí, které vyvrcholilo usmrcením Aëtia císařovou vlastní rukou. Nicméně následně se stal nepohodlným on sám a byl o rok později zavražděn.²⁴²

Ve Východořímské říši po smrti Theodosia na jeho místo nastoupil osmnáctiletý syn Arcadius, ani on však nebyl suverénním vládcem a reálnou moc vykonávali jiní. Zde si vliv neuzurpoval vrchní velitel, ale vysocí úředníci a dvořané, ať už šlo o pretoriánského prefekta Rufína, nejvyššího komořího Eutropia (jenž byl dokonce otrockého původu) či po jejich smrti opět pretoriánského prefekta Aureliana, jenž intrikoval ve společnosti císařovny Eudoxie.²⁴³ V letech Arcadiova císařování došlo k poměrně důležité změně ve východořímské armádě. Po neúspěšném pokusu o státní převrat Gainase, gótského velitele v římských službách, došlo k masakrům germánského obyvatelstva a čistkám barbarských vojáků a důstojníků, vůči kterým panovala na Východě větší nenávist než v západních oblastech.²⁴⁴ V tuto dobu již bylo jasné, že armáda se bez barbarů neobejde, ale byly různé snahy zmenšit jejich počet a vliv. Kromě masakrů se na Východě začal redukovat počet germánských vojáků i tím, že začali být verbováni příslušníci místních kmenů, zejména Isaurů, nicméně i jejich počty se snažili držet východní císařové na relativně nízkých číslech.²⁴⁵ To sice dočasně početně oslabilo východořímskou armádu, ale zase jí umožnilo zachovat si větší homogenitu i standardy výcviku a tréninku, což v dlouhodobém měřítku přispělo k její stabilizaci a posílení. Východořímská říše si tento krok mohla dovolit i kvůli lepší geopolitické situaci. Od konce 4. století nemusela až na dvě krátké výjimky válčit s Persií (která čelila vlastním problémům i nájezdům barbarů), takže měla zajištěnou východní hranici. Na balkánské linii se pak dařilo poměrně úspěšně poštvať barbarské síly proti sobě, případně je směřovat dále na Západ (což byl případ

²⁴¹ Tamtéž, s. 313.

²⁴² Tamtéž.

²⁴³ Grant, *Císařové*, s. 276-279.

²⁴⁴ Halsall, s. 146.

²⁴⁵ Dixon, s. 51-52.

Alaricha, který se v roce 401 přesunul z východořímské Ilýrie do Itálie zřejmě s tichou podporou Konstantinopole).²⁴⁶ I díky tomu zde asi armáda akceptovala fakt, že císař přestal plnit roli vojevůdce. Tu totiž neplnil ani Theodosius II., který nastoupil po smrti Arcadia v roce 408 na trůn ve svých 7 letech, a stal se jediným dětským císařem ve Východořímské říši. Díky stabilnější vládě a absenci dominantního ochránce, který by místo něj po celý život vládl, se ale po dospění stal schopným a úspěšným panovníkem, který spravoval záležitosti vlastní říše, ale aktivně zasahoval i do poměrů na Západě (viz výše). A kvůli nastolenému precedentu a změněné situaci už k dosažení stabilní vlády (v letech 408-450) ani nepotřeboval vést osobně vojska do boje. Na vojevůdcovskou tradici nenavázali ani jeho následníci Marcianus, Leon a Zenon, kteří měli všichni za sebou vojenskou kariéru, nicméně po svém zvolení se již bojových aktivit neúčastnili. Důvody k jejich jednání nejsou zcela zřejmé, je však možné, že kromě ustaveného precedentu, který je již k tomu nenutil, se císaři i jejich rádci chtěli vyvarovat problémům z minulosti, které nastaly po smrti Juliana a zejména Valenta, po jehož smrti v boji byla říše po několik let vystavena politické nestabilitě a značnému ohrožení gótských vpádů.²⁴⁷ Proto možná raději přenesli své vojenské povinnosti na armádní velitele, aby chránili sebe a tím i politickou stabilitu říše, což se jim de facto povedlo. To, že císaři od konce 4. století nevedli sami vojska do bitev ovšem neznamenal, že se nadále nemohli prezentovat jako vojensky úspěšní vůdci, díky jejichž vládě vděčila římská říše za svá válečná vítězství, jak bude ukázáno níže.

Císařská propaganda a způsoby udržování loajality vojáků

Jak jsme viděli, stabilita císařovy vlády závisela na mnoha faktorech, přičemž zcela zásadní pro ni byla podpora vojska. Tu se snažil panovník udržovat a posilovat jednak svými činy, ale také vytvářením sebeobrazu jako ideálního a jediného přípustného vládce a šířením zpráv, které tuto ideu předávaly obyvatelům říše, samozřejmě včetně vojáků. Přesvědčivost této představy císaře mohla být silnějším stabilizačním faktorem než konkrétní činy, které jí však většinou přidávaly na důvěryhodnosti. Své skutečné i domnělé úspěchy mohl císař prezentovat skrze literární i vizuální umění, důležitým prostředkem spojujícím obě sféry byly mince. Náklonost konkrétních jednotek i armády jako celku pak mohl získávat při různých rituálech a ceremoniích, které se staly nezbytnou součástí výkonu císařské funkce.

²⁴⁶ Burns, s. 195.

²⁴⁷ Lee, s. 36.

Římský císař měl ztělesňovat několik ctností, a základním předpokladem pro fungující vládu tak bylo jejich naplňování, ať už reálně nebo předstíraně. Výčet ctností není zcela jasně daný, jelikož různí lidé je definovali různě. Již za republiky byly za základní ctnosti správného občana považovány *virtus* (odvaha či zmužilost), *pietas* (zbožnost, vyjadřující povinnosti vůči bohům i lidem), *honor* (čest) a *dignitas* (vážnost).²⁴⁸ Dle Cicerona měl mít správný císař ve vínku zejména *virtus*, *auctoritas* (autorita), *felicitas* (šťastnost či požehnanost) a znalost vojenských záležitostí zvanou *scientia rei militaris*.²⁴⁹ V díle řeckého rétorika a komentátora Menandra ze 3. či 4. století se zase vyskytují jako čtyři hlavní ctnosti odvaha, spravedlnost, střídmost a moudrost.²⁵⁰ Na zdobném štítu velebícím Augustovy ctnosti jsou vyjmenovány *virtus*, *pietas*, *clementia* (laskavost) a *iustitia* (spravedlnost).²⁵¹ Přestože se tedy názory na vlastnosti panovníka lehce lišily, příznačné je, že všechny popisy zahrnují *virtus*, kterou kladou na první místo. Tento pojem v sobě nezahrnoval pouze statečnost a mužnost, ale vyjadřoval i schopnost obstát v bojových situacích a vítězit. Vojenské úspěchy byly pochopitelně již od raných dob vděčným námětem k propagaci, zatímco v období raného principátu byly běžně doplňovány civilními úspěchy, v éře vojenských císařů se militární tematika stala zcela dominantní, což podtrhovalo měnící se roli císaře.²⁵² Nejlepším způsobem, jak co nejrychleji prezentovat válečné úspěchy mezi běžným lidem, byla veřejná čtení reportů, pojednávajících o daném úspěchu. Prováděla se zejména ve velkých městech, kde je mohly vyslechnout davy lidí, jež následně mohly (a měly) oslavovat skvělost císařského majestátu, který tohoto vítězství vydobyl.²⁵³ Skrze takové zprávy byly lidu představovány i výhry, kterých reálně dosáhli vojenští velitelé bez jakékoli účasti císaře, který si ale přivlastnil všechny zásluhy. Tato praxe byla běžná po celou dobu císařství, od principátu až po pozdní období, jak jsme viděli výše na příkladu Konstantiova přivlastnění si vítězství u Štrasburku. Obraz císaře dále přikrašlovali mnozí řečníci a panegyrici, kteří zveličovali všechny možné císařovy vlastnosti do nadpřirozených výšin a povznášeli ho tak nad běžné smrtelníky. Davy pochlebovačů se najdou v jakékoli době, a nejinak tomu samozřejmě bylo za římského impéria, kdy jich byla hojnost v kterékoli etapě.²⁵⁴ Literárně nadanější jedinci na císařském trůnu mohli samozřejmě

²⁴⁸ Titz, Pavel. *Podoby propagandy v římském světě. Transformace propagandy jako reflexe společenských a politických změn*. in. Říha, Ivan (ed.). *Kontexty propagandy*. Pardubice 2012, s. 54.

²⁴⁹ Hebblewhite, *Emperor*, s. 34.

²⁵⁰ McEvoy, s. 28.

²⁵¹ Grant, *Císařové*, s. 13.

²⁵² Hebblewhite, *Emperor*, s. 33.

²⁵³ Lee, s. 39.

²⁵⁴ Prakticky všichni římské historici ve svých kronikách oslavují některé císaře, zatímco jiné zatracují, dle svého přesvědčení. Nicméně někteří autoři se proslavili přímo svými panegyriky. Z doby principátu je patrně

propagovat svůj majestát i skrze vlastní tvorbu. Příkladem jim v tom šel hned Oktavián, jehož *Res Gestae Divi Augusti* (Činy božského Augusta) jsou promyšleným politickým testamentem, legitimizujícím jím nastolený nový politický řád, v němž vychvaluje všechny své úspěchy, jimiž se zasloužil o blaho státu a římského lidu, samozřejmě včetně mnoha vojenských úspěchů a zamlčuje to, co by nevyznělo v jeho prospěch. Tento text byl distribuován po celé říši a jde tak o ukázkový způsob propagandy císařské osoby a systému vlády z pera samotného imperátora.²⁵⁵

Další způsob propagace se nabízel skrze vizuální umění. V císařských palácích či honosných sídlech velmožů byly populární různé zdobné plakety (dochovaná je například jedna, vyobrazující Valentiniana I. v plné zbroji, držícího standartu a obklopeného vojáky a andělem), slonovinové řezby či mozaiky na vratech paláce.²⁵⁶ Triumfální motivy na nich zachycovaly i císaře bez bojových úspěchů, například Honorius byl na jedné řezbě zpodobněn prakticky identicky jako výše zmíněný Valentinianus, který ovšem ještě osobně vedl bojové operace. Tyto artefakty mířily zejména na oslovení vyšších vrstev, jejichž představa o císaři byla samozřejmě velmi důležitá. Pochopitelně ale bylo třeba prezentovat úspěchy panovníka i prostému lidu, k čemuž se hodily především monumentální architektonické počiny, ať už šlo o vítězné sloupy či oblouky, triumfální archy nebo oblíbené velkolepé jezdecké sochy, zachycující kupříkladu Konstantina, Theodosia či Marciana. Během principátu i dominátu byly ovšem velmi populární i busty a portréty panovníků. Obecně se dá říci, že výtvarné umění se důmyslně zaměřovalo na idealizaci císaře a prezentaci císařské ideologie. I když se například panovník dožil vysokého věku (kupříkladu Augustus, který zemřel v 77 letech, či z pozdější doby Aurelián), býval vždy zachycen jako mladík či muž v nejlepších letech s atletickou postavou.²⁵⁷

Důležitou formou propagace císařského majestátu byly mince, které byly díky ikonografickému materiálu srozumitelné jak obyvatelům říše, tak často i cizincům, a to včetně negramotných jedinců. Jejich výhodou byla jednak velká životnost, a také skladnost a tím pádem i snadná přenosnost, která zajistila rozšíření potřebných aktuálních zpráv a stanovisek do všech koutů říše. Pro velkou část občanů impéria to byla také jediná forma, v jaké spatřili

nejznámější *Panegyricus* Plinia Mladšího, oslavující Trajána. Pro pozdní antiku lze zmínit namátkově třeba Eusebia z Kaisareie a jeho panegyrik na Konstantina I. či Claudiana, který působil na dvoře Honoria.

²⁵⁵ Titz, s. 61.

²⁵⁶ Lee, s.42-43.

²⁵⁷ Titz, s. 60.

daného panovníka, jelikož naživo byl císař k zhlédnutí pro běžného člověka většinou jen ve velkých městech, kde také stály památky jej vyobrazující. Vzhledem k omezené rychlosti zpráv se někdy lidé dozvěděli o změně na císařském trůnu až ve chvíli, kdy k nim doputovaly peníze, zachycující nového vládce. Panovníci si byli propagačního potenciálu mincí vědomi, a proto se snažili peníze se svým vyobrazením dostat do oběhu co nejdříve, o čemž svědčí fakt, že jsou dochované mince i těch císařů a uzurpátorů, kteří vládli jen velmi krátkou dobu.²⁵⁸ Na averzu mincí byla většinou zhotovena busta panovníka, oděného velmi často v plné zbroji a s purpurovým pláštěm, a také s věncem, který symbolizoval jeho vítěznou auru. Od vlády Arcadia se na Východě císařský portrét mění, když zobrazení z profilu nahrazuje přední pohled na vládce, který měl místo věnce na hlavě helmu s diadémem a v rukou oštěp a štít. Je příznačné, že ještě militantnější zobrazení nastupuje v období, kdy se císař nemohl svými bojovými schopnostmi chlubit v boji.²⁵⁹ Portrét panovníka byl vždy doplněn nápisem, který zdůrazňoval jeho majestát a oslavoval určité jeho atributy, které byly někdy ještě názorně vizualizovány na reverzu. Četnost dané legendy (tj. typu nápisu) se přizpůsobovala aktuálním podmínkám. Je příznačné, že po roce 235 se stává ústředním tématem *virtus*, která byla na mincích oslavována samozřejmě i v dřívější době, ale zdaleka ne v takové míře. Tuto ctnost nejvíce prezentovali ti císaři, kteří v době zvolení neměli za sebou dlouhou vojenskou kariéru a potřebovali si tak zajistit přízeň vojáků. Takovým příkladem je třeba Gordianus III. nebo Gallienus, kterým se to evidentně povedlo a dokázali vládnout poměrně dlouho (na poměry třetího století). Mužnost daného císaře byla kromě nápisu dále zdůrazněna ikonografickým vyjádřením, například zachycením císaře v plné zbroji, někdy také triumfálně stojícího nad poraženým nepřitelem.²⁶⁰ Dalším oblíbeným námětem, s kterým *virtus* úzce souvisela, byla propagace schopnosti císaře dosahovat vítězství, což bylo vyjadřováno nápisem *victoria*. K tomu se samozřejmě nabízelo vyobrazit bohyni Victorii a vedle ní dotyčného panovníka, případně císaře držícího sošku bohyně, což ještě více zdůraznilo jeho roli v dobytí daného vítězství či schopnost vítězit.²⁶¹ Potřeba být spojen s vojenským úspěchem byla velmi silná, proto tyto mince razili i císaři, kteří velkých reálných vítězství nedosáhli, jako byli například Pupienus, Balbinus či Gordianus I. a II., kteří se účastnili pouze občanské války v letech 235-238. Když se nemohli pochlubit konkrétními úspěchy, odkazovali alespoň obecně na vítězný

²⁵⁸ Nejvíce jich bylo samozřejmě během období krize 3. století. Pro ukázkou lze zmínit třeba Quintiliana, který vládl roku 270 jen v řádu desítek dnů, přesto ale máme dochované jeho mince. viz. <https://www.acsearch.info/search.html?id=262221> (cit. 24.6. 2022).

²⁵⁹ Lee, s. 48-49.

²⁶⁰ Hebblewhite, *Emperor*, s. 34-36., viz. [http://www.wildwinds.com/coins/ric/gallienus/RIC_00544\[j\].jpg](http://www.wildwinds.com/coins/ric/gallienus/RIC_00544[j].jpg) .

²⁶¹ Tamtéž, s. 42.

étos skrze nápisy typu *VICTORIA PERPETUA* či *VICTORIA AETERNA*.²⁶² Pokud k tomu byla příležitost, bylo pochopitelně vhodnější odkázat se na příslušné triumfy nad nepřáteli mimo oblast říše, a *victoria* tak dostala epiteton nesoucí jméno pokořeného nepřítele (ať už obecně Germánů či specifičtěji Gótů, Franků či Alamanů). Potlačení barbarské hrozby bylo leckdy zdůrazněno ještě zobrazením císaře pokořujícího poraženého barbara.²⁶³ Ve 4. století, které se proti tomu předchozímu vyznačovalo o něco větší stabilitou politického režimu, se začaly vyskytovat sdělení prezentující bezpečnost a stabilitu státu (zaštiťované pojmy *reparatio* a *securitas*), na nichž císaři pochopitelně vystupovali v roli ochránců a obnovitelů říše. Tato ideologie je patrná jak u Konstantina, tak u jeho synů. Bezpečnost a integrita říše byla silně narušena porážkou u Adrianopole, o to víc ale pozdější císařové zdůrazňovali tyto pojmy ve spojitosti se svou osobou, aby dali najevo, že jedině oni dokáží zachránit impérium a obnovit pořádek.²⁶⁴ Všechny výše uvedené motivy měly ukazovat v nejlepší světlo císařský majestát všem obyvatelům říše, zdůrazňování císařovy maskulinity a schopnosti vítězit ale mělo působit zejména na armádu, jejíž přesvědčení o císařových vojenských kvalitách bylo pro jeho vládu klíčové. Někdy proto sdělení na mincích byla mířena explicitně na vojáky. Nápisy *fides exercitus* (loajalita armády) a *fides militum* (věrnost vojáků) se výjimečně vyskytovaly už za principátu (většinou v nejistých obdobích, jako během občanské války v letech 68-69 či v 90. letech 2. století), ve 3. století se ale staly zcela běžnými, což zřejmě souviselo s císařovou potřebou se co nejvíce ujistovat o přízni svých jednotek. S určitým obnovením stability za tetrarchie se více ujal slogan *virtus militum* (statečnost vojáků), který zůstal populární během 4. století, kdy mu sekundovala fráze *gloria exercitus* (sláva armády). V 5. století byla hlavním motivem *victoria*, jejíž velká popularita ale trvala již od 3. století.²⁶⁵ K navození blízkého vztahu císaře k armádě byl někdy panovník vyobrazen nejen s výstrojí a výzbrojí, ale také s vojenskou standartou (*signum militare*), která měla pro vojsko velký symbolický význam (o *signech* je psáno podrobněji níže). Ve 3. století tento výjev obvykle doplňovaly nápisy *fides* (věrnost) či *concordia* (jednota, svornost), zatímco v následujícím století byl častější nápis *victoria*.²⁶⁶ Podle mě by se tak dalo říct, že imperátoři skrze své mince nejvíce zdůrazňovali ty věci, kterých se jim nejvíce nedostávalo, ať to byla ve 3. století věrnost a jednotnost vojáků či později vítězství ve válkách, což se snažili tímto způsobem kompenzovat, aby dokázali zachovat svůj obraz úspěšných vládců.

²⁶² Tamtéž, s. s. 38.

²⁶³ Tamtéž, s. 45.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 46.

²⁶⁵ Lee, s. 65-66.

²⁶⁶ Hebblewhite, *Signa*, s. 79-80.

Nápisy na mincích rovněž demonstrovaly císařkou titulaturu, která sama o sobě byla dobrým způsobem sebezprezentace panovníka. Tituly udělované za vojenské zásluhy vždy zvyšovaly reputaci u armády. Již v republikánské době byla konzulům či diktátorům po úspěšných taženích provolávána armádou sláva, a často byli též ověnceni tituly oslavujícími jejich činy. Augustus si vyhradil právo na oslavné triumfy jen pro sebe, aby tím zabránil přílišné popularitě úspěšných vojevůdců, kteří by tak mohli ohrozit jeho svrchovanou pozici.²⁶⁷ Za principátu tak císař často sklízel zásluhy za vojenské úspěchy svých vojevůdců, přesto se ale dané tituly vztahovaly na konkrétní události. Poté, co mu byl daný titul udělen armádou, ho ještě oficiálně potvrdil senát, a stal se tak součástí císařovy titulatury.²⁶⁸ Tato praxe pokračovala i ve 3. století, kdy se císaři nechávali provolávat zejména jako vítězové nad nepřátelskými kmeny (*cognomina devictarum gentium*), ať už se tak dělo po velkých taženích či jen po drobných šarvátkách. Vládcí měli potřebu pravidelně potvrzovat své vojenské kvality a vyzdvihovat své úspěchy. Gallienus si tak nechal dokonce pětkrát během své vlády udělit titul *Germanicus Maximus*, což svědčí o tom, že mu armáda byla ochotna tento titul přiznat i za drobná vítězství.²⁶⁹ Tituly *cognomina devictarum gentium* přestal užívat Theodosius I.²⁷⁰ On sám by na ně jistě měl nárok, protože vedl mnoho úspěšných vojenských tažení proti barbarům. Nicméně zřejmě vzhledem k politické situaci jeho doby nepokládal za vhodné se označovat jako pokořitel Germánů či Gótů, na jejichž vojenských službách se stal římský stát víceméně závislý. Jeho následovníci pak tento titul nepoužívali z logických důvodů, protože se přestali účastnit vojenských tažení a jeho užívání by tak bylo naprosto nevěrohodné. Místo něj nevojenští císaři s oblibou používali titul *invictus* (neporazitelný). Ten měl tu výhodu, že se nevztahoval na konkrétní vojenské úspěchy, ale odkazoval jednak na neporazitelnost Římského impéria jako takového, a také na schopnost daného císaře dosahovat vítězství. Proto jej také využívali už během třetího století ti panovníci, kteří se nemohli chlubit konkrétními výhrami.²⁷¹ Samozřejmě se také hodil při dosažení skutečného úspěchu k potvrzení císařových výjimečných schopností. Takto jej například používal Konstantin I., v jehož případě byl titul neporazitelnosti spjat i s náboženskou rolí. Eusebius tvrdí, že Konstantin dosahoval vítězství díky tomu, že Bůh stál na jeho straně, a jelikož se pokorně prohlásil za Božího služebníka, stal

²⁶⁷ Místo toho se vítězným velitelům často udělovalo konzulství, které mělo tu výhodu, že mělo stále velkou prestiž, ačkoli už postrádalo reálnou moc. Lee, s. 68.

²⁶⁸ Hebblewhite, *Emperor*, s. 51.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 53.

²⁷⁰ Tamtéž, s.60.

²⁷¹ Tamtéž, s. 55.

se neporazitelným.²⁷²

Příležitosti, jak si mohl císař zajistit a podpořit loajalitu svých jednotek, se nabízely samozřejmě během jeho přímého kontaktu s vojáky, které se často konaly během určitých rituálních událostí. První, a zcela zásadní, nastávala při nástupu nového panovníka do funkce, a souvisela s jeho aklamací armádou. Pojem *acclamatio* znamená doslova hlasité projevení podpory, v tomto případě císařově vládě.²⁷³ V prvních dvou stoletích ji většinou dostávali panovníci od jednotek pobývajících v Římě, zejména od pretoriánské gardy, která se tak stávala nejvýznamnější složkou armády. Tato praxe se změnila v období vojenských císařů, kdy prakticky každý nový vládce byl provolán vojskem v poli, které bylo obvykle mnohem početnější než oddíly pobývající v Římě, což dodávalo aklamací na váze. V prvních desetiletích nebyl proces aklamace příliš formalizován a závisel na výchozích podmínkách, které byly leckdy provizorní, po jisté stabilizaci poměrů za tetrarchie a zejména pak za vlády Konstantina a jeho synů došlo k ustanovení ceremoniálu, který symbolicky zdůrazňoval událost nastolení nového vládce. Nový panovník byl nejprve oblečen do purpurového pláště,²⁷⁴ leckdy na předem připraveném pódiu, aby tento akt mohlo sledovat co nejvíce okolostojících lidí. V případě caesara prováděl jmenování augustus, při uvádění nového augusta na místo jeho zesnulého předchůdce tak činil vysoký vojenský činitel. Obléknutí do purpuru symbolizovalo, že daný kandidát je hoden císařského majestátu a má všechny kvality potřebné k vykonávání této funkce. Dalším symbolem císařské moci se od konce 3. století stal diadém, kterým byl ustanovovaný císař korunován.²⁷⁵ Vojáci následně „spontánně“ provolali císaři slávu, čímž stvrdili jeho jmenování. Ammianus Marcellinus líčí například jmenování Juliana caesarem, které souhlasně schválilo celé vojsko, a podobná scéna nastala i o několik let později, když byl provolán za augusta, kde ho všichni vojáci jednomyslně podpořili a přísahali mu rituálním způsobem věrnost, přičemž slíbili, že za něj položí i život, pokud to bude potřeba.²⁷⁶ Prohlášení Juliana za augusta ukazuje na to, že ceremoniál nebyl jen jednostranně prosazovaným aktem, který měl posílit císařovu důstojnost, ale že vojáci se ztotožňovali s jeho významem a sami jej

²⁷² McEvoy, s. 37.

²⁷³ Hebblewhite, *Emperor*, s. 142.

²⁷⁴ tzv. *paludamentum*, zvaný též *purpura vestis* podle jeho nachového zbarvení. Od vlády Diokleciána, který zavedl pompézní dvorský ceremoniál, převzatý nejspíš do jisté míry ze zvyků perských šáhů, musel cíp tohoto pláště políbit každý účastník císařské audience. Obléknutí purpurového šatu osobou necísařského původu bylo považováno za projev jejich imperátorských ambic, a daný jedinec byl od té chvíle brán jako uzurpátor. Bednaříková, *Stěhování*, s. 12.

²⁷⁵ Hebblewhite, *Emperor*, s. 142-145.

²⁷⁶ Ammianus, s. 76; 206. V tomto případě se skutečně jednalo o spontánní projev, při jiných ceremoniálech se spíš možná vojáci drželi zažitého úzu a upřímnost jejich skandování mohla být pochybná.

vyžadovali. Julianova aklamace probíhala za dost provizorních podmínek, přesto se vojáci sháněli po diadém, který nahradili ozdobnou obroučkou staženou z krku nosiče standarty, a také pro něj sehnali purpurový plášť, do nějž ho zahalili.²⁷⁷ Důležitost aklamace se potvrdila u Valentiniana I., který byl nejprve zvolen skupinou vysokých důstojníků, nicméně až jeho slavnostní provolání armádou z něj *de facto* učinilo císaře.

Uvedení do císařské hodnosti provázelo několik dalších kroků, z nichž nejdůležitější byla úvodní řeč císaře k vojákům, nazývaná jako *adlocutio*. Během ní poděkoval vojákům za přízeň, prosil je o zachování věrnosti, a také jim slíbil prémie zvané *donativa*, které měly jejich loajalitu podpořit. Další *adlocutio* byla pronášena při výročích, před bitvami nebo během dlouhých tažení k povzbuzení vojáků a dehonestaci nepřítele, který byl během těchto projevů často přirovnáván k divochům či zvířatům, což mělo vyvolat patriční odpor v řadách vojáků a posílit jejich bojové odhodlání. Císaři také často promlouvali ke svým jednotkám, když se objevil uzurpátor, aby se ho pokusili v jejich očích zdiskreditovat a uchovat si jejich věrnost a odhodlání bojovat proti němu.²⁷⁸ Schopnost pronést kvalitní řeč k vojákům byla jedním z rysů, kterými se vyznačoval kvalitní císař. Samy o sobě tyto projevy nebyly zásadním faktorem, který by rozhodoval o loajalitě jednotek, nicméně v kombinaci s dalšími způsoby, jakými bylo například slíbení donativ či jiných výhod, a při správném načasování mohly významně ovlivnit náladu vojska. Pokud už byl předtím imperátor zafixován u vojáků jako statečný a schopný vojevůdce, důmyslný proslav mohl jeho pozici ještě posílit. Tak například Julian rozhodl po porážce Alamanů na římské půdě o odvetném tažení na nepřátelské území, přičemž „vojsko mu v tom sice kladlo odpor, ale on je získal svou výmluvností a půvabem projevu pro svůj záměr. Láska, která se po jeho osvědčení stala ještě horoucnější, je totiž povzbudila, aby ochotně následovali svého spoluúčastníka veškeré své činnosti a svého vysoce váženého vůdce.“²⁷⁹ V případech, kdy se v armádě množily pochybnosti o císařových vůdcovských kvalitách, ho ale proslav většinou nezachránil, naopak taková situace nahrávala případnému uzurpátorovi, který svým inspirujícím *adlocutiem* mohl získat přízeň nespokojených jednotek. To byl případ již zmíněného Procopia, který roku 365 před bitvou u Mygdu přesvědčil váhající oddíly císaře Valenta, se kterým byly dlouhodobě nespokojeny, aby se přidaly na jeho stranu. Nicméně nálada vojska bývala velmi vrtkavá, a když se jeho situace horšila, nebrala si servítky ani vůči jinak váženému imperátorovi. To poznal Julianus, když jeho svěřencům začaly docházet

²⁷⁷ Zósimos, s. 103.

²⁷⁸ Hebblewhite, *Emperor*, s. 153-154.

²⁷⁹ Ammianus, s. 113.

potravin, načež „vyhrožovali Julianovi tím nejhorším a napadali jej výčitkami i nadávkami. Přitom ho nazývali Asiatem, Řekáčkem, podvodníkem a také hlupákem, který předstírá moudrost.“²⁸⁰ Úcta k císařskému majestátu šla tedy v případě obtíží stranou, a důstojný panovník musel situaci řešit různým lichocením, které nespokojené vojáky uklidnilo.

Proslovy mohly zapůsobit na aktuální náladu vojáků, pro dlouhodobější udržení loajality k režimu bylo ale zapotřebí i finančních pobídek. Samozřejmým základem již od dob republiky bylo *stipendium* neboli žold, který dostával každý voják. Mimoto už se také za republikánské éry udělovaly dary při výjimečných situacích, například po úspěšném tažení nebo při svátcích. Za republiky nesly označení *largitiones*, přičemž je zajímavé, že byly udělovány ve jménu jednotlivých velitelů a nevztahovaly se tedy ke státu.²⁸¹ V císařské době je nahradila *donativa*, která už uděloval císař svým jednotkám jakožto vyjádření díků a náklonosti k nim. Zároveň tím bylo zdůrazněno, že on je jediný, kdo jim vyplácí peníze a odměny, a proto by jejich loajalita měla být vázána pouze k jeho osobě. Augustus i Tiberius udělili značné sumy vojákům při příležitosti jmenování svého nástupce, čímž pro něj chtěli zajistit podporu armády. Claudius jako první tyto peníze vyplatil vojákům sám, z čehož se následně stala tradice, a každý další císař při svém jmenování uděloval patřičná *donativa*.²⁸² Kromě toho dávali vojákům odměny i při dalších příležitostech, například při svých narozeninách, výročích u svého jmenování (obvykle při každém pátém) či oslavách souvisejících s císařskou rodinou, jako byly svatby princezen a podobně. V prvních dvou stoletích principátu se udělovaly nepravidelně, nebyla ani stanovena pevná částka a ne vždy je obdržely všechny jednotky.²⁸³ Například auxilie byly zřejmě leckdy o *donativa* ochuzeny, zatímco pretoriánská garda jako nejvlivnější složka armády je dostávala nejčastěji, a také největší částky. Zejména ve 3. století se stalo *donativum*, které císař udílel při své aklamacii, velmi důležitým pro zajištění si náklonosti své armády. Tato praxe následovala i ve století následujícím, kdy toho někdy vládci využívali jako poděkování svým vojákům, kteří je doprovázeli už před jejich zvolením, jako tomu bylo v případě Juliana nebo Valentiniana I. *Donativa* samozřejmě nabízeli i různí uzurpátoři, kteří tak mohli přesvědčit část armády, aby je následovala, zvláště pokud jí dopředu slíbili zajímavou sumu. Nástupnické *donativum* bylo nejspíš vyplaceno celé římské armádě, nicméně některé její složky patrně dostaly vyšší částku

²⁸⁰ Tamtéž, s. 126.

²⁸¹ Hebblewhite, *Emperor*, s. 74.

²⁸² Tamtéž, s. 75.

²⁸³ Lee, s. 58-59.

než jiné, zejména ty, které provolaly daného císaře a který k nim měl následně nástupnickou řeč.²⁸⁴ Po roce 235 se také ustálila pravidelná donativa na roční bázi, udílená při příležitosti výročí císařova zvolení a také jeho narozenin. Také tyto prémie byly vypláceny všem jednotkám rozmístěným po celé říši, což poukazuje na to, že donativa v tomto období začala být hlavním zdrojem odměn pro vojáky.²⁸⁵ Stipendium kvůli rostoucí inflaci nebylo již samo o sobě příliš motivujícím faktorem a nemuselo stačit k udržení loajality vojáků. Během 3. století totiž inflace rostla rychlým tempem, plat vojáků ale zůstával od navýšení za Septimia Severa stále stejný. Ve 4. století se navíc začal žold vyplácet pouze jednou za rok oproti předchozím třem výplatám ročně, což jeho reálnou hodnotu kvůli inflaci dále devalvovalo.²⁸⁶ Kromě pravidelných donativ vojenští císaři zhusta využívali i příležitostné dary armádě, zejména během občanských válek či před nějakým větším tažením do ciziny, aby tak povzbudili své vojáky a snížili riziko jejich dezerce či přeběhnutí k nepříteli. Samozřejmě také pokračovala běžná praxe odměňování jednotek za vítězné bitvy či jiné úspěchy během tažení. Všechny tyto nepravidelné prémie byly dávány pouze vojákům, se kterými císař aktuálně pobýval a jejichž náklonost si potřeboval zajistit.²⁸⁷

Vedle finančních odměn dostávali vojáci také různé další benefity, které měly podpořit jejich vstřícnost vůči režimu. Zřejmě někdy během 3. století se rozšířila *annona* neboli dávky v naturáliích. Tento systém nahradil dřívější praxi, kdy byla vojákům strhávána určitá částka z jejich žoldu, za kterou dostávali od státu přiděly jídla, ošacení a také výstroj a výzbroj. Nyní tedy dostávali tyto přiděly navíc, což byl samozřejmě značný výdaj pro státní pokladnu. Proto byly nejprve vypisovány jednorázové speciální daně a také zavedena nařízení, aby civilisté poskytovali stravu a další nezbytnosti armádě během jejího tažení. Ke konci 3. století, nejspíš za vlády Diokleciána, se zavedl systém nových daní, zvaných *annona militaris*, které se vybíraly od civilistů v naturáliích a jež sloužily pro poskytování *annony* vojákům.²⁸⁸ Za jeho vlády také asi došlo k rozšíření poskytování dávek útvarům po celé říši, zatímco dříve je dostávaly pouze politicky nejdůležitější jednotky, tedy zejména pretoriáni a případně vojáci na tažení. Se zvyšující se inflací a horšící se ekonomickou situací obecně bylo poskytování naturálií vojákům logickým způsobem, jak si udržet jejich přízeň. Vojáci rovněž požívali různých právních výhod, se kterými měli být dobře seznámeni, a proto měl být jejich seznam

²⁸⁴ Hebblewhite, *Emperor*, s. 78.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 88.

²⁸⁶ Tamtéž, s. 89.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 82-83.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 90-91.

vystaven v každém vojenském táboře.²⁸⁹ Například měli mírnější podmínky případných trestů – vojáci v aktivní službě nemohli být mučeni ani posláni do dolů, veteráni dokonce dostali výjimku z hrdelního trestu. Také měli rozličné daňové úlevy, veteráni nemuseli platit *tributum*, což byla základní daň z pozemků i dalšího majetku a byli také oprostěni od povinnosti veřejných služeb, jako byla údržba silnic, vodovodů či veřejných budov, souhrnně označovaných jako *munera*.²⁹⁰

Prostředkem, který demonstroval zejména symbolickou rovinu vztahu mezi císařem a vojáky, ale byl provázán i s materiální sférou, byla *signa militaria*. Každé *signum* tvořila dlouhá dřevěná tyč či kříž, který mohl nést objekty s různými vyobrazeními. Základem byla *aquila* neboli orel, známý již z dob republiky, kterého nesla každá legie a jenž se stále používal i ve 4. a 5. století. Orla, který byl propagandou v době Augusta personifikován s císařem, nosil poddůstojník s titulem *aquilifer*.²⁹¹ Primárním úkolem signa bylo totiž ve vojsku nahrazovat či spíše zastupovat fyzickou přítomnost císaře a připomínat každodenně vojákům, za koho v prvé řadě bojují. Nejlépe to vyjadřovalo přímo *imago* neboli obraz císaře, které bývalo vyhotoveno různě – nejvýznačnějším způsobem byla samostatná standart, nesená *imaginiferem*, kterého měla každá jednotka, ať už šlo o legie, auxilie či městské kohorty a *vigiles*. Také signa menších taktických útvarů, dříve manipulů či centurií, nesla jeden nebo víc kovových medailonů s císařovým portrétem.²⁹² I v případě, kdy císař byl u jednotky fyzicky přítomen, nechával se obklopit signy, aby tak zdůraznil jejich provázanost se svojí osobou. Imperátor v jejich blízkosti rozdával donativa, v případech, kdy nemohl být osobně přítomen, vydávali odměny velitelé příslušné jednotky či imaginiferové, vždy ale pod záštitou standart s císařským obrazem.²⁹³ U signiferů (tedy obecně nosičů standart) se také shromažďovaly úspory vojáků. Dle Vegetia měli vojáci nařizeno složit u nich půlku svých obdržených donativ, a to jednak proto, aby své peníze neprohýřili, a také to snižovalo riziko dezerce, když vojáci věděli, že při útěku ztratí část svých peněz.²⁹⁴ O velkém symbolickém významu standart svědčí to, že jedním ze způsobů vyhlášení vzpoury bylo strhnutí císařského obrazu ze standarty, což udělali například vojáci v Severní Africe roku 308, kteří tímto způsobem odmítli uznat uzurpátora Maxentia, a následně proti němu otevřeně povstali, či uzurpátor Silvanus, který tak zahájil svůj boj proti Constantiovi II.²⁹⁵

²⁸⁹ Lee, s. 59.

²⁹⁰ Holub, s. 30.

²⁹¹ Hebblewhite, *Signa*, s. 79.

²⁹² Tamtéž, s. 80.

²⁹³ Tamtéž, s. 79.

²⁹⁴ Vegetius, s. 54.

²⁹⁵ Hebblewhite, *Signa*, s. 81.

Proti němu rovněž povstal jeho caesar Julianus, který si stěžoval, že byl vyslán do Galie ne jako vojenský vůdce, ale jako nosič obrazu augusta Konstantia.²⁹⁶

Císařové používali celou řadu způsobů, jakými si snažili zajistit loajalitu svých vojáků. Při správném načasování a jejich vhodném kombinování se jim skrze ně mohlo dařit získávat přízeň armády, která byla základním pilířem pro stabilitu jejich vlády. Stěžejním úkolem ale bylo vytvoření důvěryhodného obrazu vojensky úspěšného císaře, který je schopný dosahovat vítězství nad nepřáteli. Pokud panovník v této roli selhal, pak mu většinou nepomohly žádné metody, kterými za standardních podmínek získával oddanost vojáků. O tom se přesvědčil hned první vojenský císař. Maximinus Thrax se mohl prokázat skvělou vojenskou kariérou, blízkým vztahem s prostými vojáky, kteří ho považovali za svého spolubojovníka, a mimoto posiloval loajalitu jednotek běžnými způsoby, jako bylo udílení donativ, ražení oslavných mincí nebo pronášení povzbuzujících řečí. Přesto když v roce 238 nedokázal dobýt Aquileu a ani nezvládnul řádně zásobit své vojsko, jeho prestiž vítězného velitele ztroskotala a vypuklo povstání v armádě, které vedlo k jeho odstranění.²⁹⁷

²⁹⁶ Ammianus, s. 191.

²⁹⁷ Hebblewhite, *Emperor*, s. 10.

Závěr

Římská armáda prošla za svoji více než tisíciletou existenci mnoha proměnami a reformami, které měly signifikantní vliv na její strukturu, rozsah a organizaci. Při zkoumání těchto změn vyplývá, že armáda pozdního impéria se zásadně nelišila od té dřívější, pokud šlo o taktiku či výzbroj. Za zmínku zde stojí především ustavení těžké kavalerie, která se prosadila zejména na Východě, kde čelila obdobně vyzbrojeným Peršanům a jezdecky zdatným kočovným kmenům. Oproti tomu v Západořímské říši zůstala hlavní složkou jezdeckva lehká jízda, která hrála spíše marginální roli a nadále sloužila především pro průzkumné či přepadové akce, tak jako dříve. Co se ale proměnilo výrazně, byla organizace vojska, která měla lépe vyhovovat pozměněným strategickým cílům, jež se nyní soustředili zejména na obranu impéria jak před vnějšími, tak před vnitřními hrozbami. Proto došlo k redukci velikosti jednotek, jež tak měly být operativnější než starší velké legie, a také k rozdělení na mobilní stálé polní vojsko (*comitatenses*) a pohraniční jednotky (*limitanei*), jež měly vymezeny své specifické úkoly. S tím souvisela i proměna struktury velení, kdy se na provinciální úrovni oddělila civilní správa od té vojenské, která pak spadala pod velitele s titulem *magister militum*. Tato funkce s sebou nesla v pozdním impériu (zejména Západořímském) velikou moc, přesahující leckdy reálný vliv císaře. Ze sociálního hlediska se pak proměnila skladba velitelů jednotlivých oddílů, kdy příslušníci jezdeckého stavu začali nahrazovat senátory, kteří se v pozdním období soustředili zejména na civilní kariéru a správu svých velkostatků.

Při analyzování procesu barbarizace se ukázalo, že vojenská moc Říma se již od raných dob ve značné míře opírala o pomoc cizích kmenů, a barbari v římské armádě tedy rozhodně nejsou specifickým fenoménem pozdního císařství. Změnil se nicméně rozsah a způsob využívání barbarské pomoci. V dřívějších dobách jednali Římané s barbary vždy z pozice silnějšího, a díky silné ústřední moci dokázali poražené kmeny na svém území romanizovat a integrovat do své armády, což platilo i o barbarských dobrovolnících přicházejících do říše. Pomocné sbory od spojeneckých kmenů pak využívali na jednotlivá expanzivní tažení, kde posilovaly vojenskou moc legií. Funkčnost tohoto systému se začala hroutit ve 3. století, kdy byla kvůli mnohým občanským válkám značně oslabena centrální moc císařství. Říše nedokázala efektivně čelit narůstajícím barbarským nájezdům, a jako řešení tohoto problému volila stále častěji usazování barbarských kmenů v pohraničí, které ji zde měly chránit před útoky zvenčí. Jejich zapojením se začal zvyšovat počet barbarů v armádě na úkor římských občanů, kteří měli v pozdním období kvůli různým sociálně-ekonomickým důvodům stále větší

odpor ke službě ve vojsku. Nedostatek kvalitních rekrutů, stejně jako ekonomická výhodnost, tak vedli k stále častějšímu najímání žoldnéřských vojsk barbarských federátů, jejichž vojenská moc se stala v 5. století dominantní silou v Západořímské říši. Federáti sice dokázali poskytnout potřebné množství zkušených bojovníků a vybojovali pro Řím mnohá vítězství, nicméně kvůli slabé centrální moci je římský stát nedokázal držet pod kontrolou a mohli si leckdy dělat, co chtěli. Římská armáda tak v 5. století již namnoze nebyla oddána státu, ale jednotlivým vojevůdcům, kteří skrze ni naplňovali své ambice. Obecně se dá říci, že barbarizace byla tedy spíše důsledkem, než příčinou úpadku římské armády. Upadající kvalita výcviku, rostoucí neochota rukovat do armády a vyčerpávání zkušených oddílů v občanských válkách vedly k oslabování akceschopnosti římské armády. Tento deficit se pozdní císařství snažilo řešit přesouváním stále větší části vojenských úkolů na barbarské jednotky, což se ukázalo jako dlouhodobě neudržitelné řešení. Odlišně se vyvíjela situace ve Východořímské říši, která si díky lepší geopolitické i ekonomické situaci mohla dovolit zariskovat a na přechodnou dobu početně omezit svou armádu, díky čemuž nemusela tolik spoléhat na pomoc barbarů a udržela si homogenitu i standardy kvality výcviku svých jednotek. Díky obratné diplomacii také dokázala během 5. století většinou udržovat mír s Persií a mohla se tak plně zaměřovat na pacifikování barbarů na balkánské hranici. Ty se jim často dařilo poštvávat proti sobě či proti Západořímské říši, s níž leckdy mocensky soupeřila, zvláště v období dětských císařů, kdy reálnou moc na Západě drželi ambiciózní vojenští velitelé.

Z analýzy vztahu císaře a armády vyplynulo potvrzení hypotézy, předpokládající akcentovanou roli armády pro stabilitu panovníkova režimu v období vojenských císařů. Moc imperátora samozřejmě již od dob Augusta stála v první řadě na armádě, přesto v prvních dvou stoletích císařství hrál důležitou roli při jmenování nového vládce senát. Počínaje zvolením Maximina Thraxe roku 235 ale začíná být armáda zcela klíčovou institucí, rozhodující o obsazování císařského postu. V tomto období přestává hrát roli původ kandidáta na titul imperátora, který však musel být vojensky zdatný a disponovat schopností vítězit, kteréžto kompetence se staly zásadními pro zvolení a udržení se u moci. Proto se všichni vládcové snažili všemožnými způsoby získávat a udržovat si náklonnost vojska. Důležitým médiem k propagaci byly mince, jejichž obrazový i textový obsah v tomto období prezentoval zejména válečné úspěchy a bojovou zdatnost panovníků, potažmo jejich potomků, kterým se tak jejich otcové snažili zajistit dobré renomé u armády. Také finanční odměny a dary, udělované armádě císařem, většinou při proslovech u příležitosti svého jmenování či rozličných výročí a jiných mimořádných událostí, hrály znatelnou roli v motivaci vojáků. Kromě financí byli vojáci

povzbuzování také naturálními dávkami či různými právními výhodami či daňovými úlevami. Všechny tyto metody mohly napomáhat císaři udržovat si náklonnost armády, pokud však imperátor ve 3. a 4. století selhal ve své funkci vojevůdce, schopného vítězit nad nepřáteli, potom ho většinou nic z toho nezachránilo před ztrátou lojality vojáků. Ti se pak následně přidávali na stranu uzurpátora, či někdy sami fyzicky zlikvidovali dotyčného panovníka a nastolili nového vládce, více odpovídajícího jejich představám. Situace se změnila na konci 4. století, během éry tzv. dětských císařů, kdy armáda postupně akceptovala fakt, že císaři přestali plnit funkci vojevůdců, kterou tak naplno převzali vrchní vojenští velitelé. Oficiálně se i dětským císařům sice přiznávaly zásluhy za dobytá vítězství a i oni razili mince a užívali tituly, vychvalující jejich úspěchy a schopnosti, reálná lojalita vojska se ale začala přesouvat ke skutečným vůdcům, kterými byli vrchní vojenští velitelé. Římská armáda tak přestávala cítit závazky vůči císaři a státu a stávala se čím dál více nástrojem mocných vojevůdců, kteří se stali dominantními aktéry v Západořímské říši. Příznivější situace opět panovala na Východě, kde se sice po smrti Theodosia I. panovníci také neúčastnili tažení, nicméně díky absenci dominantních vojenských velitelů se zde mohli prosadit schopní vládci, jako byl například Theodosius II., kteří sice přenechávali vojenské povinnosti svým generálům, za které ale sklízeli ovace i oni a dokázali si díky svému suverénnímu jednání udržet prestiž a reálnou moc.

Zdroje

Primární

- Jordanes (překlad Stanislav Doležal). *Gótské dějiny/Římské dějiny*. Praha 2012.
- Marcellinus (překlad Brian Croke). *The chronicle of Marcellinus*. Sydney 1995.
- Marcellinus, Ammianus (překlad Josef Češka), *Soumrak římské říše*. Praha 1975.
- Prokopios z Kaisareie (překlad Josef Češka). *Válka s Góty*, Praha 1985.
- Prokopios z Kaisareie (překlad Josef Češka). *Válka s Peršany a Vandaly*. Praha 1985.
- Vegetius (překlad N.P. Milner). *Epitome of Military Science*. Liverpool 2001.
- Zósimos (překlad Antonín Hartmann), *Stesky posledního Římana*. Praha 1983

Sekundární

- Bednaříková, Jarmila; Měřínský, Zdeněk; Homola, Aleš. *Stěhování národů a Východ Evropy: Byzanc, Slované, Arabové*. Praha 2009.
- Burns, Thomas S. *Barbarians Within the Gates of Rome: A Study of Roman Military Policy and the Barbarians, ca. 375–425 A. D.* Indiana 1994.
- Burns, Thomas S. *Rome and the Barbarians, 100 B.C.-A.D.400*. London 2003.
- Campbell, Duncan. *The Later Roman Army*. in *Britannia* 1999 (30), s. 391-394.
- Cejnková, Dana; Komoróczy, Balász; Tejral, Jaroslav. *Římané a Germáni: nepřátelé, rivalové, sousedé*. Brno 2003.
- Černý, Richard. *Vývoj římské armády do 3. století n.l.* Brno 2013, Diplomová práce (vedoucí práce Lubor Kysučan).
- Češka, Jaroslav. *Římský dominát*. Brno 1976.
- Dahlheim, Werner. *U kolébky Evropy. Odkaz antického Říma*. Přeložil Jiří Pondělíček. Vyšehrad 2006.

- Dixon, Karen, R; Southern, Pat. *The Late Roman Army*. London, 2000.
- Doležal, Stanislav. *Interakce Gótů a římského impéria ve 3. – 5. století n. l.* Praha 2008.
- Goldsworthy, Adrian. *The Complete Roman Army*. London 2007.
- Grant, Michael. *Dějiny antického Říma*. Přeložila Alena Jindrová. Praha 2004.
- Grant, Michael. *Pád říše římské*. Přeložil Gerik Císař. Praha 2010.
- Grant, Michael. *Římští císařové*. Přeložila Michaela Amlerová. Praha 2010.
- Halsall, Guy. *Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568*. Cambridge 2007.
- Hebblewhite, Mark. *The Emperor and the Army in the Later Roman Empire, AD 235–395*. New York, 2017.
- Hebblewhite, Mark. *The signa militaria and the imperial imagines as symbols of power: AD 235–395*. in *Journal of Roman military studies* 14/2003.
- Holub, Jaroslav. *Římský voják a jeho právní postavení*. Brno 2006, Diplomová práce (vedoucí Pavel Salák).
- Jones, Arnold H.M. *The Later Roman Empire, 284–602: A Social, Economic and Administrative Survey*, London 1964.
- Le Bohec, Yann. *The Imperial Roman Army*. London 2001.
- Lee, A.D. *War in late antiquity. A social history*. Oxford, 2007.
- McEvoy, Meaghan A. *Child Emperor Rule in the Late Roman West, ad 367–455*. Oxford, 2013.
- Milosavljević, Monika. *And now, what's going to happen to us without barbarians?* in *Studia Academica Šumenensia: The Empire and Barbarians in South-Eastern Europe in Late Antiquity and Early Middle Ages*. Shumen, 2014, s. 20-42.
- Mitthof, Fritz (ed.). *Empire in Crisis: Gothic Invasions and Roman Historiography*, Wien 2020.
- Randers-Pehrson, Justine D. *Barbarians and Romans: The Birth Struggle of Europe, A.D.*

400–700. Oklahoma, 1983.

Rich, John; Shipley, Graham (ed.). *War an society in the Roman world*. London 2002.

Southern, Pat. *The Roman Army: Social and Institutional History*. Oxford 2007.

Titz, Pavel. *Podoby propagandy v římském světě. Transformace propagandy jako reflexe společenských a politických změn*. in. Říha, Ivan (ed.). *Kontexty propagandy*. Pardubice 2012

Todd, Malcolm., *Germáni*. Přeložil Jiří Ohlídál. Praha 1999.

Váňa, Martin. *Příčiny a důsledky barbarizace v pozdně římské armádě*. in ACTA

UNIVERSITATIS PALACKIANAE OLOMUCENSIS FACULTAS PHILOSOPHICA
HISTORICA, 34/2008, s. 9-16.

Woolf, Greg. *Becoming Roman: The Origins of Provincial Civilization in Gaul*. Cambridge 2009.